

Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i det 16de Aarhundrede.

Ved Holger Fr. Rørdam.

Medens Slesvig Stift gennem hele Middelalderen havde delt Udvikling med den øvrige danske Kirke, hvortil det hørte, frembragte Reformationen en vis Sondring og en Kløft, der efterhaanden udvidede sig, tildels paa Grund af de politiske Forhold. De sidste Aars sørgelige Begivenheder have brat afbrudt den Udvikling, der syntes atter at skulle føre Slesvig Stift tilbage til den gamle Fællesudvikling med den danske Kirke. Er end derved Opmærksomheden for de slesvigske Kirkeforhold svækket hos en og anden, ville mange dog ikke anse det for noget uvedkommende, naar vort Selskab fremdeles bevarer Interessen for Sønderjyllands Kirkehistorie, saa meget mere som vi aldrig opgive Haabet om, at den Del af Slesvig, som frivillig vil slutte sig til Danmark, atter vil komme tilbage, om end Tiden gjøres os lang.

Det er ikke min Hensigt her at give en Fremstilling af den egentlige Reformationskamp i Sønderjylland, da jeg ved en tidligere Lejlighed udførlig har behandlet en Del af hvad der hører til dette Emne¹⁾, og der om det øvrige ikke lader sig sige sønderlig meget nyt. Jeg tænker snarere at

¹⁾ Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie i Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste og 2den Aargang (1862 og 1864). Andre Smaabidrag findes i Ny kirkehист. Saml. II, 253 ff. 265 ff. 290 ff. 737 ff. IV, 1 ff. 45 ff.

tage fat der, hvor det mere ordnede lutherske Tidsrum begynder (hvor der da vil være Lejlighed til Tilbageblik, hvor det behøves); og der kan vel trænges til Oplysninger om dette, da det hidtil almindelig kjendte hverken udmærker sig ved Nøjagtighed eller Fuldstændighed. Falck beklagede oftere »det Mørke, der hviler over den slesvig-holstenske Kirkehistorie i Reformationens Aarhundrede«¹⁾, og er der end, siden han fremsatte denne Klage, fremkommet ikke faa ny Oplysninger, hvor da særlig kunde fremhæves hvad Waitz og Stemann have fremdraget²⁾, saa er der dog endnu nok, der trænger til yderligere at klares. Hvad her meddeles, er dog snarere en Afslutning paa Granskninger i Slesvigs Kirkehistorie end en Indledning til ny. Det var en Tanke, som oftere beskjæftigede mig, medens jeg havde min Gjerning i Slesvig, om det ikke skulde lykkes mig at give en samlet Fremstilling af den sønderjydske Kirkes Historie, og heri kunde jeg ikke afholdes ved den Behandling, Præsten F. Wedel 1863 gav af en Del af dette Emne, da hans Skrift efter min Mening saare lidet svarer til de Fordringer, der i vore Dage kunne gjøres til et historisk Arbejde, hvad enten det skal betragtes som videnskabeligt eller populært. Nu, da min Plan er opgiven, indskrænker jeg mig til nogle »Bidrag«, som jeg haaber ikke maa findes ganske uden historisk Værd, skjønt det hele kun har en fragmentarisk Karakter, da jeg i Reglen kun omtaler det forhen bekjendte saa meget som det for Sammenhængens Skyld er fornødent.

¹⁾ Neues Staatsbürg. Magazin, II, 873, samt paa flere Steder i Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts.

²⁾ Waitz Schleswig-Holsteins Geschichte. II. Urkunden zur Gesch. der Herzogthümer Schlesw. u. Holstein unter dem Oldenburg. Hause (2den Del af Quellensammlung d. Schlesw.-Holst.-Lauenburg.-Gesellschaft). Stemann, Zur Geschichte der geistl. Gerichtsbarkeit und der Consistorien im Herzogth. Schleswig (Slesvigske Provindsialefterretn. IV, 505—68).

I.

Slesvig Stifts fælles øverste Kirkestyrelse efter Reformationen.

Udtrykket »Slesvig Stift« er til en vis Grad tvetydigt. Det brugtes nemlig ikke blot om den Del af Sønderjylland, som stod under den slesvigske Biskops gejstlige Tilsyn og Myndighed, saa »Stift« altsaa var enstydigt med »Bispedømme«¹⁾, men ogsaa om de Godser, der i Tidernes Løb, ved Gave, Kjøb og paa andre Maader vare lagte til Bispestolen i Slesvig, og som udgjorde et eget Rigslæn, der i Middelalderen betingede den slesvigske Biskops Stilling som en af den danske Konges mægtigste Vasaller. »Stift« er da her enstydigt med »Stiftsgodset«²⁾. Vi ville i det følgende faa at gjøre med »Slesvig Stift« i begge disse Betydninger af Ordet, men da vi især have de kirkelige Forhold for Øje, er det Dioceset, Stiftet i dets kirkelige Betydning, vi her nærmest have vor Opmærksomhed henvendt paa.

1.

Fra Christian III's Regjeringstiltrædelse 1533 til Beskikkelsen af en evangelisk Biskop i Slesvig 1542.

Reformationen havde tidligere faaet fast Fod i Sønderjylland end i nogen anden Del af Danmark. I Haderslev- og Tørring-Len, hvilket sidste for en Tid løsrevs fra Ribe Stift, var den saaledes alt i Aaret 1528 bleven befæstet ved

¹⁾ I Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste Aarg., S. 1—2 Not., er der meddelt en Række Beviser for den historiske Berettigelse af denne Opfattelse af Navnet »Slesvig Stift«. Disse kunne let forøges. Jeg skal indskrænke mig til følgende: i O. H. Mollers, *Nachricht von dem Geschlechte derer von Ahlefeldt* anføres S. 104 et Dokument fra 1475, hvori endel Godser »belegen in dem Stichte Slesswick« nævnes, uden at de hørte til Stiftsgodset. Smst. S. 110 meddeles et Dokument fra Aaret 1500, hvori omtales »dat Dorp Stendewith, belegen im Kerspel to Astorp, vnde Gammel Hadersleue Sleswykes Stichtes«.

²⁾ Antislesvigholst. Fragmenter. VII, 15.

en egen Kirkeordning, og Menighederne vare blevne underlagte en evangelisk Provsts Tilsyn¹⁾. I de andre Dele af Stiftet nød de lutherske Menigheder, der havde dannet sig især i Kjøbstederne, en ikke ringe Frihed og Uafhængighed af den katholske Kirkestyrelse²⁾. Slesvigs Biskop, Godske eller Gotskalk v. Ahlefeld, om hvis Lærdom, Dygtighed som Statsmand og undersøgtlige Troskab vi ikke have Grund til at tvivle³⁾, men hvis kirkelige Sands og Indsigt neppe kan anslaaes saa højt⁴⁾, søgte vel stadig at forhindre Reformationens Udbredelse, men gik dog frem med saa meget Maadehold, at det ialfald sjældnere kom til heftige Optrin.

Ved Kong Frederik I's Død (10 April 1533) befandt hans ældste Søn, Hertug Christian, sig i en ikke ganske let Stilling: Danmarks Krone var ham uvis, og der var idetmindste adskillige mægtige Mænd, som hellere saa den yngre Broder Hans paa den danske Throne end Christian, der havde gjort sig bemærket baade ved sit udanske Sindelag og ved sin stærke Iver for Reformationen⁵⁾; i Slesvig

¹⁾ Se Kirkekalender for Slesvig Stift. 1ste Aarg. S. 156—7.

²⁾ Münter, Reform. Hist. II, 429 ff. Carstens, Die evang. luth. Reform. in Schleswig-Holstein (Nordalb. Studien. II, 119 ff.) Ingen af disse Forfattere udmærke sig dog ved sønderlig kritisk Nøjagtighed.

³⁾ Allen, De tre nordiske Rigers Historie, 1497—1536. II, 108 ff. I Schlegels Saml. zur Dän. Geschichte II, 4, 98 ff. findes Godske Ahlefelds Dagbog holdt under hans Rejse som Statssendebud til Kejser Maximilian, for at skaffe Christiørn II en Brud. Smst. S. 80 ff. læses hans «Oratio ad Maximilianum Imperatorem». I en Skrivelse (af 9 Sept. 1526) til det kejserlige Kammer førte han et fyndigt Bevis for, at Hertugdømmet Slesvig aldrig havde hørt til det tyske Rige, og at Slesvigs Bispedømme i flere hundrede Aar havde ligget under Lunds Ærkebispesæde (Cypræi Ann. episc. Slesvic. p. 423—5).

⁴⁾ Følgende lille Notits findes i et «Fragmentum hist. Slesvicensis» (Westphalen, Monum. ined. III, 320): «Circa hoc tempus (1526) episcopus Godoscalcus cuidam saluum conductum dederat in Walsbul, qui Pastorem ad altare interfecerat. Melchior Rantzow, rei indignitate motus, eum templo Handewit deprehensum extrahi, et die solis rotæ imponendum curavit, postquam in cœmeterio peccata confessus sacramento communicasset».

⁵⁾ Jeg benytter Lejligheden til at gøre opmærksom paa, at man har et Brev fra Biskop Ove Bilde til Hertug Hans, dat. ex Arhusia, 6ta

og Holsten stode hans Sager vel bedre, da der ikke godt kunde være Tale om, at man her vilde gjøre ham og hans Brødre Hertugkronen stridig, skjønt de ikke havde nogen egentlig Arveret; men her voldte de kirkelige Forhold især Vanskelighed. Blandt Landstænderne vare nemlig ikke blot Prælaterne men ogsaa mange af Adelen endnu Katholicismen hengivne, og Christian vilde for ingen Pris opgive Gjennemførelsen af den evangeliske Lære og Kirkeorden. Endnu inden han var hyldet, traadte han i Underhandling med Bispem og Kapitlet i Slesvig om at afskaffe deres »selvgjorte Ceremonier, der stred imod Guds Ord«, og lade alt sligt falde og alene holde sig efter Herrens Ord og den Kirkeordning, som Christian tidligere havde indført i Haderslev og Tørninglen. Livlægen D. Matthæus v. Otten førte paa Hertugens Vegne Forhandlingen; men det Svar han bragte fra Biskoppen, var ikke meget lovende, da denne i ethvert Tilfælde ikke uden at der forelaa en Landdagsbeslutning vilde gaa ind paa nogen Forandring¹). I sin Forlegenhed havde Christian henvendt sig til Landgrev Filip af Hessen om Raad og Vejledning. Denne havde foreslaaet ham at samle en væbnet Magt forat indjage Stænderne Skræk. Men en saadan Fremgangsmaade stemmede ikke ret med Christians Tænkemaade. I sit Svar bemærkede han, at han hellere vilde se at føre Sagen igjennem ved lempelige Midler; da det ikke var Begjærlighed efter Kirkegodset, der drev ham, kunde han uden Vanskelighed gaa ind paa, at Prælaterne beholdt deres Præbender for Livstid, men hvad de papistiske Skikke og Lærdomme angik, da vilde han hellere opgive alt end

feria intra octav. ascensionis Domini 1534, hvori Biskoppen, efterat have omtalt mærkelige Tidender fra Jylland og Lanteholsten, skriver: »Vi bede E. N. kjærligen og ydmygeligen raade, at E. N. skikker sig imod den alsommægtigste Gud, den hellige Kirke og Danmarks Raad som en kristen Fyrste«, det skulde ikke blive til hans Skade. Bispem sender sin Broder, Knud Bilde, til Hertugen, som det synes forat sondere hans Stemning med Hensyn til Opretholdelsen af den katholske Kirke (Orig. i Gemeinsch. Archiv. XXXIX, 28 b).

¹) Waitz, Urkunden. S. 106—8. Biskoppens Svar er dat. 20 Maj 1533.

finde sig i sligt («denn eher wir ihnen ihr unchristlich Leben billigen und einfolgen, eher wollen wir zu Fuss davon gehen und alles liegen und stehen lassen»). Imidlertid udbad han sig en udførlig Fremstilling af Landgrevens Mening, om hvorledes han skulde bære sig ad med de forskjellige kirkelige Forhold, der trængte til Ordning. Landdagen var nær forestaaende, hvor hans Hylding skulde foregaa, og her maatte han have en Afgjørelse paa Sagen. Hele Christians Brev, der er skrevet den 9de Maj 1533, udtrykker en utaalmodig Iver for at faa Misbrugene afskaffede, at Guds Ord kunde komme til Ære, thi med det vilde han leve og dø. Landgreven søgte i sit Svar at dæmpe hans Utaalmodighed, han raadede ham til ikke at tage for stærkt fat, men hellere lade Tingene »slæbe hen«, ligesom hans Fader havde gjort, indtil det belejlige Øjeblik kom, »og saa gjøre hvad der var godt gjort«. Sit Herredømme maatte han for alting ikke lade slippe sig af Hænderne, men passe godt paa Kong Christiern, der sad fangen paa Sønderborg Slot. Forresten gav Landgreven ogsaa Raad i det enkelte, hvorledes Christian skulde tage det med de gejstlige Godser, Klostrene og andet¹⁾.

I Hovedsagen fulgte Christian Landgrevens Anvisning og søgte at tilegne sig sin Faders kloge og tilbageholdende Fremgangsmaade. Vi skulle dog ikke her udførlig gaa ind paa de Forhandlinger, der førtes paa Landdagen i Kiel i Begyndelsen af Juni 1533. Den lybske Kannik Johan Parper, som var tilstede, klager over, at han og hans Standsfæller maatte taale mange haarde Ord af de lutherske Adelsmænd, især naar disse om Eftermiddagen kom drukne til Forhandlingerne²⁾. I den Stadfæstelse af Hertugdømmernes Privilegier, som var Resultatet af Forhandlingerne og som Chri-

¹⁾ Christians mærkelige Brev er trykt hos Waitz, Jürgen Wullenwever. I. 378—80. Smst. S. 381 meddeles et Udtog af Landgrevens Svar, dat. Cassel 21 Maj 1533.

²⁾ Michelsen, Archiv für Staats- u. Kirchengesch. der Herzogthümer Schlesw., Holst., Lauenb. IV, 488 ff.

stian udstedte paa sine egne og sine umyndige Brødres Vegne den 8de Juni, forpligtede han sig til at lade alt bestaa som det var, indtil en almindelig Reformation foregik i Danmark, hvorunder Slesvig Stift hørte, og i det romerske Rige, hvorunder Holsten hørte. Dog skulde Bispetienden være afskaffet. Præsterne skulde have frit Lov til at prædike »saavel det ny som det gamle«. Troen skulde være en fri Sag, og de bispelige Officialers »uordentlige gamle Regimente« med Bandsættelse over dem, som gjorde Brug af Friheden, skulde være forbudt¹⁾. En særegen Overenskomst sluttedes samme Dag med Biskoppen i Slesvig, hvorved det bestemtes, at hvad der i Gudstjenesten var særlig katholsk, skulde falde bort eller holdes for lukkede Døre i Slesvigs Domkirke, og de Prædikener, som holdtes der, skulde være »gudelige, kristelige, uden Anstød, og ikke Guds Ord imod, men Menigmand til Trøst, Forstand og Vejledning«. Derimod gav Christian nogle Stiftsgodser tilbage, som hans Fader havde tilegnet sig. Præbenderne ved Domkirken skulde vekselsvis bortgives af Hertugen og Bispen, og Christian betingede sig Ret til efter sit Behag og uden nogens Forhindring eller Indsigelse at indsætte Prædikanter, der kunde lære og forkynde Guds Ord i alle Kirker baade i Hertugdømmet og Stiftet. Kirkerne skulde beholde deres Smykker, Klenodier og Ejendomme. Spørgsmaalet om Tien- den skulde senere underkastes en ny Overvejelse, og forøvrigt maatte der ikke foretages nogen Forandring i de kirkelige Sager uden Hertugens og Landdagens Samtykke²⁾.

Ved denne Overenskomst var meget opnaaet: den evangeliske Lære kunde frit udbredes, og Bispen kunde saa at

¹⁾ Jensen u. Hegewisch, Privilegien der schlesw. holst. Ritterschaft. S. 155 ff. Christian III's Hist. II, 288 ff. Jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 737—8. 820.

²⁾ Waitz, Urkunden. S. 109—11. Schleswig-Holsteins Geschichte, II, 205. En gammel Kopi af Overenskomsten findes i Geh.-Ark. med Paategning: »Dieser Vergleichung wirdt in der Union gedacht und dasselbst bestätigt« (d. e. Unionen mellem Danmarks Krone og Hertugdømmerne, som sluttedes samme Aar).

sige ingen Hindringer lægge ivejen derfor. Intet Under derfor, at han var lidet tilfreds med Overenskomsten og idet hele med Beslutningerne paa Landdagen i Kiel. Sin Stemning gav han tilkjende i et mærkeligt Brev, han fire Dage efter Mødet skrev til Ærkebiskop Torben Bilde i Lund, hvori han bl. a. bad Ærkebispens sørge for, at naar en Konge udvalgte i Danmark, denne da forpligtedes til at opretholde den katholske Kirke, og at Slesvig Stift udtrykkelig indesluttedes derunder; »thi Hertugdømmet er et Len af Danmarks Rige, og Slesvig Stift og Kirke hører under Lunds Ærkebiskop og er et Len af den danske Kirke. Og hvis Stiftet og Kirken ikke udtrykkelig og ved Navn nævnes, saa ville vi ikke blive regnede med til Riget, og saa er det ude med Kirken og Religionen her — ialfald den gamle«. Biskoppen antydede forøvrigt, at hans Overenskomst med Hertug Christian endnu ikke var fuldkommen afsluttet, saa han synes at have næret Haab om endnu at kunne faa nogen Forandring i den¹⁾. Dette lykkedes ham imidlertid neppe. Christian indsatte evangeliske Prædikanter og drog enkelte Steder ogsaa Omsorg for deres tilbørlige Underholdning²⁾. Lidt efter lidt faldt ogsaa den særlig katholske Gudstjeneste bort næsten allevegne³⁾.

¹⁾ Nye Danske Mag. II, 221. Et Udtryk i Biskoppens Brev — »præ-tacto privilegio instante militia concessa« — som Udgiveren, Abraham Kall, siger, at han ikke ret forstaar, finder rimeligvis sin Forklaring i det Raad. Landgrev Filip tidligere havde givet Christian, om at han ved Hjælp af nogle tusinde lejede Knegte skulde indjage Stænderne Skræk, saa de indrømmede ham, hvad han ønskede.

²⁾ Se Tillæg Nr. 3—6.

³⁾ I Ny kirkehist. Saml. II, 402 har Biskop Engelstoft givet en Udsigt over den kirkelige Tilstand paa denne Tid, men efter min Mening er det ikke her tilstrækkeligt fremhævet, hvor sejrig den evangeliske Lære allerede var allevegne. Der kan nemlig ikke lægges saa megen Vægt paa de Beviser, som anføres for, at den katholske Gudstjeneste endnu havde holdt sig paa enkelte Steder. Om Haderslev henviser jeg til min Anmærkning i Kirkekal. for Slesvig Stift, 1ste Aarg. S. 144. Om Forholdene i Ekernfærde viser det vedføjede Tillæg Nr. 2, at Messetjeneste allerede var bortfalden 1529, ellers havde Kongen nemlig ikke behøvet at tilsikre Vikarierne deres Indtægter

Imidlertid var der dog et føleligt Savn, som Bugenhagen i et Brev til Christian III af 21de Novbr. 1537 udtrykker paa følgende Maade: »Kirkerne og Skolerne ere endnu ikke forsørgede, og de fattige Præster, som Gud nu har sat derhen, vente paa Forsørgelse og paa en god Ordinans, meget mere end Sjælene i Pavens Skjærsild efter Forløsning¹⁾«. Den latinske Kirkeordinans, som var forfattet 1537 under Medvirkning af de mest ansete evangeliske Prædikanter i Sønderjylland, havde endnu ikke faaet Lovskraft. I Februar 1538 indkaldte Kongen derfor en Forsamling af Præster og Medlemmer af Byøvrighederne i de slesvigske og holstenske Kjøbsteder til Gottorp. Her forelagde han udentvivl den ny Kirkeordinans og fik den vedtaget eller befalede maaske, at den skulde gjælde for alle de evangeliske Menigheder²⁾. I den følgende Tid, inden Hertugdømmernes særlige, plattyske Kirkeordinans var udstedt, ville vi derfor oftere udtrykkelig finde henvist til »den kongelige Ordinans« som Rettesnor for det præstelige Embede³⁾. Først fra Aaret 1538 af fik alle de evangeliske Menigheder i Sønderjylland en saadan ordnet kirkelig Forfatning, som Menighederne i Haderslev- og Tørring Len allerede havde haft i 10 Aar. Vi finde da ogsaa, at fra denne Tid af begyndte dertil beskikkede Mænd, efter kongelig Befaling, som Provster at visitere Kirkerne og at efterse Kirkeregnskaberne i alle de Dele af Stiftet, hvor det lod sig gjøre⁴⁾. Den evangeliske Lære var dog, hvor sejr-
 rig

for Livstid. Der berettes ogsaa udtrykkelig om en luthersk Prædikant, Petrus Mellitius, der maa antages for at have været Ekernefjædes Reformator ved Aaret 1528 (Provinz.-Berichte 1818, S. 121—2).

¹⁾ Schumacher, Gelehrter Männer Briefe. I, 7 (jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 403—4).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 405—6.

³⁾ Saaledes i Superintendentbestallingerne af 1 April 1540, ligeledes i et Kaldsbrev for en nordslesvigsk Præst, der er vedføjet som Tillæg Nr. 13.

⁴⁾ Michelsen u. Asmussen, Archiv für Staats- u. Kirchengeschichte der Herzogthümer. II, 465. Den gamle Kirkeregnskabsbog for Flensborg-Bredsted Provsti, der viser, at Gerhard Slewert begyndte

den end paa alle Punkter var gaaet frem, i visse Maader kun tolereret, da Hertugdømmernes Stænder ikke havde givet deres Samtykke til Reformationens Gjennemførelse. Forat erhverve dette sammenkaldte Kongen en Landdag i Rendsborg den 3die Marts 1540. Forhandlingerne paa dette Møde ere allerede tidligere omtalte i dette Tidsskrift¹⁾, vi skulle derfor her indskrænke os til Resultatet, som var: at Religionssagen skulde blive i sin daværende Stilling indtil næstkommende Jul, og alle Præster skulde beholde al den aarlige Rente og Indkomst, som af gammel Tid havde plejet at ligge til deres Underholdning; dersom der inden Jul ikke var holdt noget Koncilium, eller Kejseren ikke havde udstedt nogen Ordinans, som var bifaldet og antaget af begge Partier, vilde Kongen udstede en Ordinans for sine Fyrstendømmer, som da skulde staa ved Magt, men mindre en almindelig Kirkeforsamling senere kom istand, og dens Beslutninger antoges af begge Partier. Kort Tid efter (den 1ste April 1540) fik de fire Prædikanter, Anthonius Keyser, Gerhard Slewert, Reinholt Westerholt og Herman Tast, der siden 1538 havde fungeret som kirkelige Tilsynsmænd, kongelige Bestallinger som Superintendenten i Haderslev, Flensborg-Tønder, Slesvig og Husum Provstier med udførlig Instruktion om, hvorledes de skulde udføre deres Embede, og om Kirkevæsenets Styrelse og Præsternes fremtidige Stilling²⁾. Samtidig beskikkedes Præsten Nicolaus Johansen

at visitere 1538, findes tildels aftrykt hos Johannsen, Das Canonische Recht in so ferne es für Protestanten brauchbar ist, mit einigen Worten der Kirchengesetze für die Herzogth. Schleswig u. Holstein. II, 105—19. Originalen findes endnu i Flensborg Provstiarkiv.

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 407—10.

²⁾ Seidelin, Diplom. Flensborgense. II, 297—301. Jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 410—2. Der er Spor til, at den Del af Superintendenternes Instruktion, der angik Bevarelsen af Præstekaldenes Indtægter og Præsternes og Degnenes Værneting (overensstemmende med den rendsborgske Landdagsafsked), eller maaske snarere et særegent Kongebrev derom, er bleven læst til Tinget rundt om i Landet (se Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 11—13. Aagaard, Beskr. over Tønning Lehn. S. 117—8).

ved Vor Frue Kirke i Flensborg til Superintendent for Nordborg og Sønderborg Amter (Als, Ærø og Sundeved), en Stilling, som han formodentlig faktisk havde indtaget (i Lighed med de andre Superintendenter) siden 1538, om ikke fra et endnu tidligere Tidspunkt¹). Men da det danske Rigsraad og den fynske Adel besværede sig over, at Als og Ærø paa den Maade adskiltes fra Odense Stift, hvortil disse Øer fra Arildstid havde hørt, tilbagegav Kongen allerede den 24de April 1540 Fyns Biskop hans gamle Rettighed over disse Øer, saa Hr. Nicolaus Johansens Superintendentur maa antages at være blevet indskrænket til Sundeved, forsaavidt det ikke ganske er ophørt²).

Da den paa Landdagen i Rendsborg fastsatte Frist nærmede sig sit Udløb, uden at noget almindeligt Koncilium for hele Kristenheden havde ordnet Religionssagerne, og det var at forudse, at Kongen, efter den ham givne Bemyndigelse, ikke vilde tøve med at træffe Foranstaltninger til en almindelig og fuldstændig Gjennemførelse af Reformationen i Sønderjylland, forsøgte den gamle Biskop Godske, om det ikke endnu var muligt at standse Reformationsværket, inden det endelig afsluttedes. Den 8de December 1540 skrev han derfor til de slesvigske og holstenske Raader: »Der er mig berettet, at de lutherske Prædikanter ville gjerne have alt, hvad der vedkommer Gudstjenesten i (Byen) Slesvig, ordnet ved Lov jo før jo hellere. Men I vide vel, at den, som har lovet noget til de otte Dage ved Helligtrekonger (den sædvanlige Termin, Kieler Omslag), han kan ikke manes for Løftets Fuldbgyrdelse, før Helligtrekongers otte Dage ere forbi. Nu er Helligtrekongers Fest midt i Julen, derfor mener jeg, og vel med Grund, at man ikke med

¹) Maaske fra den Tid, da Biskoppen i Odense, Knud Gyldenstjerne, blev fængslet (August 1536). Jfr. Slesv. Provindsialefterretn. IV, 513.

²) Werlauff, Prisskrift om det danske Sprog i Slesvig, S. 69 Not. e. I Kirkeordinansen af 1542 omtales kun de fire Superintendenter. Hr. Nic. Johansen har da rimeligvis maattet tilbagelevere sin Bestalling. Det synes, at han senere (1548) atter er bleven Provst i Sundeved (Slesv. Provindsialefterretn. IV, 513).

Rette kan forlange nogen Forandring i vor Religion før den Tid. Da vor allernaadigste Herre dog vil blive ved de evangeliske Stænder i Tydskland, hvad kan da et Fjerdingaars Forhaling skade — da denne Sag dog ikke kan slippe Hs. Kgl. Majestæt af Hænderne — forat man i saadanne Sager, der angaa Gud, ikke det ene Aar skal fastsætte eet og det næste Aar et andet. Kjære Herrer og Junkere, jeg beder for vort fælles Bedstes Skyld — ogsaa for eders egen Skyld — at I ville vel betænke Sagen og ikke lettelig lade den gamle Religion falde, men opsætte det saalænge som muligt, da Kgl. Majestæt, af føromtalte Aarsager, uden Tvivl selv vil tage Sagen i sin Haand¹⁾. Dette Brev viser, at det ikke forholder sig, som man undertiden har antaget, at Biskop Godske Ahlefeld i sine senere Aar har forholdt sig ganske passiv, og kun søgt at hytte sit eget Skind. Ganske vist gjorde han ogsaa dette, og navnlig finde vi, at han til Ærgrelse for sit Domkapitel solgte flere af Stiftsgodserne eller overlod dem til sine Slægtninge²⁾; men det ovenanførte Brev godtgjør tillige, at han vedblev at lægge Reformationen Hindringer i Vejen, saavidt han kunde, lige til sin Død. Thi sex Uger efter at han havde skrevet hint Brev døde han, den 25de Januar 1541, paa sit Slot Svavsted. Før han gik bort, havde han vistnok med Sorg erfaret, at Kongen, endnu inden den ovenomtalte Helligtrekongerstermin var udløben, havde gjort Skridt til Reformationens endelige Gjenneførelse, idet han i de første Dage af Januar 1541 havde beskikket Mænd til at reformere de endnu bestaaende Herre-

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 9.

²⁾ Christiani, Geschichte der Herzogth. Schleswig u. Holstein unter dem Oldenburg. Hause. II, 137. Den 22 Febr. 1537 stadfæstede Christian III Salget af tre under Slesvig Bispestol hørende Byer i Sognet Svans, som Biskoppen havde afhændet til Jørgen v. d. Wisch (Stemann, Geschichte des öffentl. u. priv. Rechts des Herzogth. Schleswig. III, 212). Den 25 Marts 1539 protesterede Domkapitlet i Slesvig imod, at Biskoppen uden Kapitlets Samtykke havde solgt adskilligt af Stiftsgodset, navnlig Gaarden Stubbe (smst. III, 214—5).

klostere, hvor den gamle Gudstjeneste og andre Skikke, der trængte til Forbedring endnu tildels havde holdt sig ¹⁾).

Det kan neppe betvivles, at Godske Ahlefelds Død er kommen Christian III meget belejlig, thi i sin Stilling som Hertugdømmets første Prælat og Ihændeher af det betydelige Stiftsgods havde han lige til det sidste dannet en Hindring for Reformationens fuldstændige Gjennemførelse, da Kongen havde taget i Betænkning at behandle ham med samme Hensynsløshed som hans Kolleger i Kongeriget. Da Christian nu altsaa havde fri Hænder, forelaa det Spørgsmaal til Afgjørelse, paa hvilken Maade Stiftsstyrelsen og Forvaltningen af Bispegodset for Fremtiden lod sig ordne. Den «biskoppelige Herlighed, Sædvane og Frihed over Kirker, Kirkeherrer og Præster» havde Kongen allerede ved en tidligere Lejlighed forbeholdt sig ²⁾).

Det kunde nu synes at have været det nemmeste, om Kongen havde inddraget Bispegodset under Kronen, ligesom han i Kongeriget havde gjort, og, idet han selv overtog det øverste Episcopat, havde ladet de alt indsatte evangeliske Superintendenter blive i deres Virksomhed, idet denne udstraktes til alle kirkelige Stiftelser inden deres Superintendenturers Grændser, istedenfor at den tidligere kun havde omfattet de lutherske Menigheder, medens de neppe havde haft nogen Myndighed over det slesvigske Domkapitel og de derunder hørende Kirker, ligesaa lidt som over Klostrene og Kirkerne paa Stiftsgodset og idetmindste endel af de adelige Kirker. Naar Christian III imidlertid ikke gjorde dette, var det upaatvivlelig politiske Hensyn, som afholdt ham derfra. Han har nok tvivlet om at kunne erholde

¹⁾ Den kgl. Befaling om Klostervisitationen og Instruxen for Visitatorerne tilligemed disses Beretning om Udfaldet er trykt i Ny kirkehist. Saml II, 740—53. I Seidelins Diplomater. Flensborg. II, 304 findes en særlig Befaling til Sognepræsterne i Flensborg (Gert Slewert, Nicolaus Johansen og Johan Berndes) om at reformere Ry og Løgum Klostere.

²⁾ Ved Bestallingen for Superintendenterne af 1 April 1540.

Stændernes Samtykke dertil, saameget mere som han tidligere (1533) havde givet dem Forsikring om, at han vilde lade Bispestolene i Slesvig og i Lybek forblive ved Magt. Man maa overhovedet lægge Mærke til, at medens Adelen i Kongeriget med eller mod sin Vilje hjalp til at styrte Bisper og Prælater, fandt disse i Hertugdømmerne derimod en Støtte hos Ridderskabet; det lader sig heller ikke nægte, at Christian III optraadte med større Hensynsfuldhed og Forsigtighed i Hertugdømmerne end i Kongeriget. Dog gik hans Føjelighed ikke saa vidt, at han kunde tillade, at en ny katholsk Biskop blev valgt. Hans første Bestræbelse, efterat han havde erfaret Godske Ahlefelds Død, maatte derfor gaa ud paa at hindre Domkapitlet i Slesvig i at gjøre Brug af dets gamle Ret til at vælge Biskopper, da det neppe var at antage, at dets Valg vilde stemme overens med hans Ønske og den evangeliske Kirkes Tarv, der laa ham oprigtig paa Hjærte.

Alt før Ahlefelds Død havde Kongen derfor været betænkt paa passende Forholdsregler, for det Tilfælde at den gamle Biskop døde paa en Tid, da Kongen ikke var nærværende i Slesvig, idet han nemlig havde befalet Kapitlet at gjøre Indberetning om Sagen, inden det egenmægtig foretog sig nogetsomhelst Skridt. Som Følge heraf underrettede Kapitlet Statholderen i Slesvig og Holsten, Hr. Johan Rantzov, om Biskoppens Død, idet det, som det synes, tillige udbad sig nærmere Forholdsregler. Den 8de Februar 1541 skrev Rantzov da fra Breitenburg til Kongen om Sagen, idet han tillige, maaske fordi Kapitlet i sin Skrivelse til ham havde fremhævet dette, mindede om den Forsikring, der 1533 var givet Stænderne med Hensyn til Bispestolens Bevarelse. Rantzovs Brev kom Kongen, der paa den Tid opholdt sig i Kjøbenhavn, først ihænde den 8de Marts; men han tillagde Sagen saa stor Vigtighed, at han endnu samme Dag lod udfærdige Breve baade til Johan Rantzov og til Domkapitlet, hvori han erklærede, at skjønt det ikke var hans Hensigt at antaste Bispestolen, kunde han dog paa

ingen Maade tillade Kapitlet paa egen Haand at træffe noget Valg. Sagen skulde derfor have sit forblivende, indtil han selv kunde komme over til Slesvig og give sin Stemme med i Laget; han vilde da med Kapitlets Raad hjælpe til at vælge og stadfæste en from, lærd og kristelig Mand, der kunde prædike Guds Ord klart og rent, og udrette hvad der tilkommer en Biskop og hans Embede¹⁾.

At det imidlertid ikke var Kongens Hensigt at tage noget sønderligt Hensyn til Kapitlets Raad, ses deraf, at han, inden noget Samraad havde fundet Sted, den 13de Marts s. A. skrev til D. Johan Bugenhagen i Vittenberg: »Vi ville ikke forholde Eder, at den ærværdige Hr. Gotskalk, Biskop i Slesvig, for ikke længe siden er hensovet i Herren, hvorfor vi have fattet den endelige Beslutning, som disse Fyrstendømmers og Landes uomgængelige Nødtørf bestemt udkræver, i den afdøde Biskops Sted at udvælge og beskikke en anden lærd og kristelig Mand, som kan forkynde Guds Ord klart og rent, prædike og forrette, hvad andet der tilkommer en Biskop og hans Embede. Til denne Bestilling ønskede vi gjerne, om det kunde lade sig gjøre, Eder — eller ellers en anden lærd Mand — saafremt I er at bevæge dertil, og den højbaarne Fyrste, vor kjære Onkel, Kurfyrsten af Sachsen, vil give sit Samtykke dertil. Vi ville saaledes forsørge Eder og Eders Hustru, at I skal være tilfreds dermed og ikke lide nogen Mangel. Derfor er det vor naadige Begjæring til Eder, at I ved nærværende Brevviser vilde underrette os om, hvorvidt I er tilbøjelig til at modtage eller afslaa dette Tilbud. Kan I af andre Grunde ikke gaa ind derpaa, saa begjære vi naadigen, at I vil meddele os Eders Raad, hvorledes vi skulle faa en anden lærd, dygtig, berømt og anset Person fra Tydskland; thi I veed, hvad for Folk vi have i disse vore Lande«. Da Bugenhagen imidlertid undskyldte sig med sin Alder og det vigtige Embede, han havde i Vittenberg, der vel kunde veje

¹⁾ Se de tvende Kongebreve af 8de Marts 1541 i Tillæget.

op mod en slesvigsk Biskops, svarede Kongen d. 15de Maj s. A., at, skjønt han heller vilde have haft Bugenhagen end nogen anden, da han tildels kjendte disse Landes Lejlighed og Skik, og vel bedre end de fleste andre vilde have kunnet finde sig deri, vilde han dog, da han erkjendte Undskyldningernes Vægt, lade det bero dermed; kun haabede han fremdeles, at Bugenhagen saavel som Luther og D. Justus Jonas vilde anvende al Flid, forat skaffe Kongen en eller anden »smuk, duelig og lærd Mand«, der med Dygtighed kunde forestaa Bispeembedet¹⁾.

Imidlertid havde Kongen fortsat Forhandlingerne med Domkapitlet; han havde, dels skriftlig dels ved sin Prædikant, Hr. Johan Schmiettern, paalagt det at drage Omsorg for Stiftsgodsets Bevarelse og at indsende et Inventarium over alt, hvad der fandtes paa det bispelige Slot Svavsted. Efterat Kapitlet havde efterkommet det sidste Paalæg og i en vedføjet Skrivelse havde lagt Kongen paa Hjerte at sørge for Stiftets Opretholdelse, svarede han dem den 9de April s. A., at de ikke egenmægtig maatte indlade sig paa Forsøg paa at vælge en Biskop, før han selv kom og kunde være dem behjælpelig med Valget af en from og lærd Mand. Derimod lovede han dem, at han skulde lade det være sig magtpaaliggende, at Stiftet igjen maatte komme i en god Stand og »til alt, hvad der sømmer sig til Guds Ære«. Imidlertid skulde Kannikerne i den gottorpske Amtmands, Jasper Rantzovs, Nærværelse optage Inventarium over alle Klenodier, rede Penge, Breve, Segl og andet Stiftet tilhørende, og have Opsyn med, at intet deraf, stort eller smaat, blev forrykket eller kom bort²⁾.

¹⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 218—20.

²⁾ Se Tillæg Nr. 12. Kapitlets Skrivelse har jeg ikke kunnet opdage; men i en gammel Registratur (se ovf. S. 47) Not. 2) findes Stykket omtalt paa følgende Maade: »Bericht des Capittels zu Schleswig, wie vnnd wellicher gestaltt es nach des Bischoffs zu Schleswig thottlichen abgange mit dem hause Schwabestede gehalten worden. Item darbey das Inuentarium in alle des Bischofs zu Schleswig nachgelassene guether«. Et andet Inventarium, optaget den 8de Februar 1541 (altsaa inden Kapitlet havde faaet Kongens Brev) fin-

Da Bugenhagen ikke vilde modtage det tilbudte Bispeembede, henvendte Kongen sig, som det synes, til M. Herman Bonn, der var evangelisk Superintendent i Lybek og i sin Tid havde været Lærer for Kongens Broder, Hertug Hans. Men heller ikke denne var villig til at overtage det tilbudte Embede, skjønt de Indtægter, der vare knyttede dertil, vare ret betydelige¹). Saaledes trak Sagen hen, uden at noget Bispevalg skete, ventelig ligesaa meget fordi de vittenbergske Reformatorer ikke havde nogen passende Person-

des i Geh.-Ark. under Titel: »Vyndt Cedel aller guder des Huses tho Swauistede na dode vnde affganghe des Hoichwerdigen Hern Goskes Bisschops tho Schleswig. Anno etc. xlj. Midwekens na Dorotheæ«. Følgende Rum paa Svavsted Slot nævnes heri med deres Indhold: Køkken, Bagerhus, Ølkjelder, den vestre Kjelder, Mjød-kjelder (hvori bl. a. fandtes 5 Td. Most, 12½ Td. frisk Mjød og 5 Td. gammel Mjød), Siricks (Profossens) Kammer, Karlekammer, Kalkhuset, Portkammeret, Borgskriverens K., Hønseloftet (her fandtes noget Skyts), Husfogdens K., Kokkepigen K., Hr. Henriks K., Liljekammeret, Rosenkammeret, Dagligstuen (Dornsche), den inderste Sal, Henrik v. Ahlefeldts K., det grønne K., Fiskekammeret, min naadige Herres Badekammer, Sovekammeret, min Herres K., Kapellet (hvori alt, hvad der var fornødent til Messehold) og Forkammeret.

- ¹) Herman Bonn (født i Westphalen 1504) var en dygtig og begavet Mand og Forfatter af en Række fortjenstlige Skrifter, hvoraf et er oversat paa Dansk; han blev 1532 Superintendent i Lybek og døde 1548. Tiden, da han var Lærer for Hertug Hans, kan neppe med Vished angives, men falder formodentlig 1529—30. At han en Tid har indtaget denne Stilling fremgaar med Vished af en Dedication, som hans Søn, Arnold Bonn, 1571 skrev til Hertugen foran sine Enarrationes succinctæ epistolice. Derimod er det sikkert urigtigt, naar Joh. Møller (Cimbr. lit. II, 70) siger, at Herman Bonn opholdt sig med den unge Hertug i København, da Kongefamilien næsten altid var paa Gottorp. At H. Bonn har faaet en Opfordring til at modtage Bispeembedet i Slesvig slutter jeg af en Ytring i hans Testament (Starck, Lübecks Kirchenhistorie, S. 92), hvor han beder Staden Lybek at sørge for hans Kone og Børn, og begrunder denne Begjæring bl. a. derpaa, at han forat blive i denne Stad havde afslaaet det Tilbud, den danske Konge i sin Tid havde gjort ham om et Embede, der aarlig indbragte 900 Mark lybsk samt efter hans Død Fribolig for hans Enke. 900 Mark lybsk var nemlig netop den Løn, der senere tillagdes Biskoppen i Slesvig, og man vil neppe kunne paavise noget andet Embede for en gejstlig Mand, der paa den Tid var saaledes aflagt her i Landet.

lighed at foreslaa Kongen, som fordi denne indsaa Nødvendigheden af at faa en endelig og almindelig Ordning af Kirkevæsenet antagen af Stænderne, inden Valget skete. Først henad Julen 1541 kom Kongen til Gottorp og begyndte nu atter at tage Sagen i sin Haand, og man ser, at det, der foreløbig lagde mest Beslag paa hans Opmærksomhed, var Kirkeordningen; men dette Anliggende var af den Vigtighed, at han ikke tiltroede sig selv eller sine Omgivelser alene at kunne bringe det til en god Ende. Derfor henvendte han sig i et Brev af 3die Januar 1542 til Bugenhagens Landsherre, Kurfyrst Johan Fredrik af Sachsen, med Anmodning om, at han vilde tillade, at denne Mand paa nogen Tid kom herind til Landet »forat reformere Kirkerne i Landene Slesvig og Holsten til den rette, sande Religion« ¹⁾. Maaske har Bugenhagen selv antydnet Muligheden af, at han for en kortere Tid kunde komme herind forat bringe Sagerne i Orden, thi i et Brev af 6te Januar 1542 skriver Kongen til ham: »Hvad Biskoppen anbelanger, og hvad I tilkjendegiver, at I desangaaende heller vil samtale med os end skrive, maa I vide, at vi sandelig ligeledes ere begjærlige efter at tale med Eder om denne og andre højst vigtige Sager og at spørge Eder tilraads derom. Vi ønske fremdeles, at I efter vor tidligere Skrivelse vil anvende al mulig Flid, at vi til Guds Ords Fremme maatte faa en dueilig og lærd Mand i den afgangnes Sted« ²⁾.

Saalænge Svar paa disse Breve ikke vare indløbne, har Kongen neppe foretaget noget Skridt af Vigtighed, da han i sit ovenomtalte Brev til Bugenhagen siger, at han vilde lade Reformationsværket hvile indtil hans eller en anden vittenbergsk Lærers Ankomst. Den 1ste Februar 1542 svarede Kurfyrsten, at han gjerne gav sit Samtykke til, at Bugenhagen maatte drage herind for at hjælpe Kongen med Reformationsværket, men han skulde vende tilbage

¹⁾ Schumacher, Gel. Männer Briefe. I, 221.

²⁾ Wegener a. Skr. I, 222. Bugenhagens Brev, hvorpaa Kongens indeholder Svaret, haves nu ikke mere.

det snarest muligt efter Paaske, da han ikke kunde undværes ret længe ved Universitetet i Vittenberg¹⁾. Dette Brev har Kongen neppe faaet før i det tidligste midt i Februar, thi endnu den 13de Februar skrev han til Bugenhagen om forskellige Ting, men uden at berøre, at hans Ankomst her til Landet var nær forestaaende²⁾. Senest i de allerførste Dage af Marts 1542 maa Bugenhagen imidlertid selv være kommen til Rendsborg³⁾, og nu gjaldt det om rask at tage fat paa Arbejdet, da Landdagen, hvor Reformationsværket endelig skulde afsluttes, aabnedes sammesteds paa denne Tid. Udentvivl har Kongen, efterat have faaet Budskabet om Bugenhagens snare Komme, truffet Forberedelser ved at indkalde Landdagen og ved Hjælp af Herman Tast og maaske andre af Superintendenterne at lade forfatte en plattdysk Oversættelse af den latinske Kirkeordinans fra 1537, som alt i længere Tid havde været Regel for de lutherske Menigheder, med enkelte saadanne Tillæg og Forandringer, som de særlige slesvigske Forhold og de af Superintendenterne indhøstede Erfaringer maatte gjøre tilraadelige, i hvilken Oversættelse der da kunde ske Tilføjelser og Bortskjæringer efter Bugenhagens Raad og Stændernes Beslutning⁴⁾. Til Forberedelserne, som maa være gaaede forud for Landdagen, hører ogsaa den Overenskomst mellem Kongen og Domkapitlet angaaende Stiftsstyrelsen og Stiftsgodset, som fik Lovskraft ved Optagelse i Kirkeordinansen⁵⁾.

¹⁾ Schumacher, Gel. Männer Briefe. I, 221 ff.

²⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 225—6.

³⁾ Man har vel ingen vis Beretning om, at Bugenhagen har været tilstede ved Landdagen i Rendsborg; men det kan dog neppe være tvivlsomt. Engelstoft har desuden paavist (Ny kirkehist. Saml. II, 426), at der er Dele af den plattdyske Kirkeordinans, som maa antages at være forfattede af ham.

⁴⁾ Se Engelstofts fortræffelige og skarpsindige Behandling af den plattdyske Kirkeordinanses Genesis i Ny kirkehist. Saml. II, 415 ff.

⁵⁾ I den ovenfor (S. 492 Not. 2) omtalte Registratur nævnes: »Recess zwischen Kon. Mat. zu Dennemargken vñnd dem Capittell zu Slesewick« — uden tvivl denne Overenskomst.

Da denne Forening er af Vigtighed med Hensyn til det Emne, hvormed vi her beskæftige os, idet nemlig Kapitlets tidligere Ret til Deltagelse i Stiftsstyrelsen, og navnlig dets fri Udøvelse af Bispevalget, derved væsenlig indskrænkedes, skulle vi meddele et udførligt Uddrag af samme:

»Vi Christian (o. s. v.) gjøre vitterligt for os og vore umyndige Brødre og vores alles Arvinger og Efterkommere, Konger af Danmark og Hertuger af Slesvig, Holsten o. s. v., at da Slesvig Stift og Bispedømme er blevet ledigt ved Hr. Gotskalks, fordem Biskop i Slesvig, dødelige Afgang, og vi til vor hellige kristelige Religions Fremme have anset det for nyttigt og godt, at en anden Biskop eller Superintendent indsættes i den afdødes Sted til at have Agt paa Præsternes og det hellige Evangeliums rene Lære samt paa den rette Brug af Sakramenterne og paa alle kristelige Cereemonier, Kirketjeneste, Skoler, Hospitaler og andre gudelige Stiftelser, saa have vi for os og vore umyndige Brødre og Efterkommere truffet følgende Overenskomst med det slesvigske Kapitels Medlemmer angaaende en Biskop eller Superintendent, som med vort Raad og Samtykke skal vælges af dem og af andre Superintendenter i vore Hertugd- og Fyrstendømmer Slesvig, Holsten ¹⁾).

1. Vi forpligte os til at lade alle Kapitlet og Kirken i Slesvig ²⁾ tilhørende Godser blive ved deres gamle Rettighed, Frihed og Herlighed, saavidt samme ikke strider mod vor Ordinans, og at haandhæve og beskytte samme til Rette imod enhver, saalænge vor nærværende Ordning og Stiftelse bliver fulgt i alle sine herefter følgende Punkter og Artikler. Skulde vore Fyrstendømmers, Landes og Folks Nød-

¹⁾ Bisk. Engelstoft mener (Ny kirkehist. Saml. II, 414), at Nævnelser af Holsten her skulde vise, at Kongen og hans Raader tænkte paa at indbefatte Holsten under det slesvigske Bispedømme; men jeg kan ikke tiltræde denne Antagelse, der ligemeget strider mod Kongens Forsikring til Stænderne, om at begge Stifter, Lybek og Slesvig, skulde holdes ved Magt, og mod Ordinansens klare Ord, at Biskoppen i Slesvig intet skulde have med Holsten at gjøre.

²⁾ D. e. Domkirken.

tørft udfordre, at vi i Fremtiden maatte paalægge vore gejstlige, som have Landgods, Skatter eller Afgifter, saa ville vi dog i saadant Tilfælde ikke besvære bemeldte Stift, Kapitel og Kirke i Slesvig højere, end de kunne taale, og andre vore gejstlige, som have Landgods, i vore Fyrstendømmer Holsten og Stormarn maa taale, at de ikke skulle blive nødte til at sælge deres Godser for saadan Besværgs Skyld.

2. Tilstaa vi herved bemeldte Kapitel i Slesvig og Superintendenterne eller Præsterne i vore Kjøbsteder Slesvig, Husum, Flensborg og Haderslev til evige Tider frit Valg af en Biskop eller Superintendent i Slesvig, naar saadant Valg er fornødent, idet de med vor, vore Brødres og Efterkommeres Raad og Samtykke maa udvælge en prøvet Doctor eller Licentiat i den hellige Skrift, som har holdt Forelæsninger ved et lovligt Universitet og prædiket og forkyndt Guds Ord. Samme Biskop maa de ved en kristelig Ed gjøre sig os og Kirken i Slesvig og Kapitlet sammesteds forbunden, og aarlig give ham til hans Underholdning 900 Mark lybsk i Penge og Penges Værd af Stiftets Oppebørsel. Ligeledes skulle alle Prælater og Domherrer, som komme til at residere ved Kirken, gjøre en kristelig Ed paa, at de ville holde sig Ordinansen efterrettelig, og dermed gjøre sig Kirken og Kapitlet i Slesvig forbundne.

3. Give og forlene vi Biskoppen og Kapitlet i Slesvig fuldkommen Magt og Myndighed til efter deres Godtbefindende at indsætte eller atter at afsætte en Adelsmand til Foged paa Stiftets Slot Svavsted, som i saadant sit Embede skal forpligte sig mod Kirken og dem samtlige til efter sin yderste Formue til Rette at ville forsvare og haandhæve alle Stiftets Godser og Skove, og hvert Aar ved Cathedra Petri Dag overlevere Biskoppen og Kapitlet den aarlige Rente af Godset i Penge, Korn og anden Oppebørsel, med nøjagtigt og klart Regnskab.

4. Befale vi, at Stiftsskriveren, som tilligemed Fogeden skal holde Hus paa Svavsted, med Ed skal forpligtes

til Biskoppen og Kapitlet, og at Biskoppen med Kapitlet skal bestemme Lønnen for Fogeden, Skriveren og Tjenerne, der ere nødvendige til Forvaltningen af Slottet Svavsted, saaledes som de derom kunne komme overens med dem.

5. Angaaende Jagten forordne vi, at vi forbeholde os selv og vore Brødre og Efterkommere samme i alle Stiftets Skove, og skal Fogden paa Svavsted med sine Folk ganske afholde sig fra Jagten paa Hjorte, Hinder, Svin eller Raadyr; men Harer og mindre Vildt maa de frit jage, saa meget det ville ¹⁾. Forøvrigt tilhører Skoven med Træ og Olden, og hvad den ellers indbringer, Stiftet og Kapitlet i Slesvig. — Naar det aarlige Regnskab over Stiftets Godser og Indkomst er aflagt, som ovenfor er meldt, skal alt det, som befindes at være tilovers, efterat Underholdning for Bispens og Slottet Svavsted og de dertil hørende Personer er udredet, beregnes og anslaaes i Penge og efter Bispens og Kapitlets Raad anvendes til Forbedring og Opholdelse af Skolen i Slesvig.

6. Forordne vi, at Biskopsgaarden i Haderslev, naar den nuværende Besidder, og de, som have Breve derpaa, ere afgaaede ved Døden, skal blive ved Stiftet tilligemed Jorden samt andet Tilbehør og Fæsterne. Det ikke bortgivne Gods, som de endnu levende Domherrer i Haderslev ere i Besiddelse af, skal efter de nuværende Besidderes Død henlægges til Indretning af en Skole og til Stiftelse af en god Lectur sammesteds.

7. Forunde vi og tillade, at alle Stiftets og Slesvig Kirkes Vicarier, Commender og Len, som ikke ere i Lægfolks Forlening, ligeledes Vicariernes Fællesgods sammesteds, skal alt for Fremtiden blive ved Kirken og tilfalde Kapitlet i Slesvig, paa det at Biskop og Kapitel deraf kunne

¹⁾ Efterat Tileman v. Hussen var bleven Biskop, maatte han 1543 udstede en Revers, hvorved han fraskrev sig Jagten efter stort Vildt paa Stiftsgodset (Geh.-Ark.).

indrette og opholde Skolen sammesteds, saaledes som det vil være fornødent, og vor Ordinans, som derom offentlig er udgaaet i Trykken¹⁾, indeholder om Religionens og Skolernes Underholdning. Dog skal der aarlig gjøres os og Biskoppen klart Regnskab derover, hvoraf det er at se, hvad der er kommet til Skolens og Lecturens Underholdning.

8. Forordne vi, at der til enhver Tid skal være to Prælater i Slesvig Domkirke, Ærkedegnen og Kantoren, der ogsaa for Fremtiden maa bruge deres Godser, Fæstere og Gaarde, som fra gammel Tid ere givne dertil. Og hvad der af samme Godser, Fæstere eller Gaarde maatte være bortgivet enten af vor Herre Fader, Hr. Frederik fordum Konge til Danmark, højlovlig Ihukommelse, eller af os, det ville vi efter vedkommende Personers Død, og naar de derpaa givne Breve ere udløbne, atter lægge til bemeldte Prælaturer. Og da for nogle Aar siden Domkirken i Slesvig til Fædrelandets Bedste er bleven berøvet næsten Halvdelen af sine Indkomster, hvorved Kirkens Rente er bleven mærkelig svækket, saa at Kapitlets Medlemmer ikke kunne ærlig underholdes i det Antal som forhen, saa forordne vi, at der for Fremtiden ikke skal være mere end to Prælater og sex Domherrer i Slesvig Domkirke, for hvilke, som for et Konsistorium, alle gejstlige Sager i Fremtiden skulle forhandles og paakjendes. Til dette Embede ville vi herved have bemeldte Prælater og Kapitelsmedlemmer forpligtede og beskikkede, at de skulle anvende al Flid, paa det at Tugt og Ærbarhed maa vorde opretholdt. Saa snart nogen af Prælaterne eller Domherrerne dør, skal Kapitlet efter gammel Sædvane vælge en anden Prælat, og Biskoppen og Domherrerne igjen forlene samme, om han dertil findes duelig, med det ledige Præbende, og til enhver Tid se til, at saadanne Prælaturer eller Præbender ikke gives til nogen,

¹⁾ Herved kan neppe menes andet end den latinske Kirkeordinans fra 1537.

der ikke er tjenlig til gejstlige Embeder. Dette skal ske uden al Forsømmelse, saa Valget er stadfæstet inden otte Dage efter den sidste Besidders Afgang.

9. Da vi lettelig indse, at denne vor Ordning ikke kan bestaa eller vinde Fremgang, med mindre de Personer, den angaar, igjen blive benaadede og forsynede med den Frihed, som fra gammel Tid har været brugelig, saa forordne vi, at Stiftets og Slesvig Domkirkes Personer, saasom Biskop, Prælater, Domherrer, Sognepræster, Kapellaner, Degne og de, som ellers have Embede i Kirken og Skolen, for Fremtiden ikke skulle besværes af os eller vore Brødre og Efterkommere, Konger i Danmark og Hertuger i Slesvig, Holsten etc., med at holde Landsknegte, men altid maa nyde og besidde deres Frihed, saaledes som de fra gammel Tid have haft den. Saadan Frihed give vi dem nu ved dette vort Brev af kongelig og fyrstelig Magtfuldkommenhed, for os, vore Brødre og Efterkommere, i saa Maade, at vi til alle Tider, og saa ofte fornødent gjøres, skulle og ville beskytte og haandhæve dem derved og ved alt, hvad før er meldt, saaledes som saadant overalt er bestemt i vor Ordinans, hvori denne vor Benaadning er indbefattet¹⁾.

10. Ville vi hermed have os og vore Brødre og Efterkommere forbeholdt, hvis denne vor Ordning om Biskoppen eller Kapitlet i Slesvig ikke overholdes, saaledes som bestemt er i dette vort Brev og Ordning, at vi, vore Brødre og Efterkommere ville have fuldkommen Magt til at anstille Undersøgelse om, hos hvilke Personer Skylden for saadan Overtrædelse maatte findes, paa det at de skyldige maatte komme i tilbørlig Straf. — Til Vitterlighed og bestandig fast Efterlevelse have vi med egen Haand underskrevet

¹⁾ »Yn maten wo solckes yn vnser Ordinantien, Dar desse vnse Begnadinge mede ynne vorfatet, allenthaluen vorseen«. Denne Passus er af Vigtighed, da den viser, at Overenskomsten, om end tidligere udkastet, dog først har faaet Lovskraft samtidig med dens Optagelse i Ordinansen, altsaa d. 9de Marts 1542.

dette Brev og ladet det besegele for os og ved nogle af vore Raader. Datum etc.«¹⁾).

Den 9de Marts 1542 holdtes Landdagen i Rendsborg (sandsynlig var den allerede begyndt nogle Dage tidligere), her forelagdes Udkastet til den plattyske Kirkeordinans for Slesvig og Holsten²⁾, og blev, efterat Prælaterne og Adelen, endnu dog uden sønderligt Held, havde søgt at konservere Bispeembedet i Slesvig i dets gamle Stil³⁾, med Stændernes endrægtige Samtykke vedtagen som almengyldig Landslov.

Denne Grundlov for Kirkeforfatningen blev altsaa vedtagen af Kongen og Stænderne i Forening⁴⁾; men efterat den først var given, finde vi aldrig mere, før i vor Tid, Stænderne optrædende som Deltagere i den kirkelige Lovgivningsvirksomhed, med Undtagelse af hvad der angik selve Bispedømmet, paa Grund af dettes politiske Karakter. Kongen — under Delingerne Landsherren, ogsaa de saakaldte »afdelte Fyrster« — var udelukkende Udøver af den lovgivende Magt; det blev hans Sag, om han vilde tilstede Kirken en

¹⁾ Uheldigvis er Dateringen udeladt.

²⁾ Med Hensyn til de Punkter, hvori den plattyske Ordinance adskiller sig fra den tidligere gjældende latinske, og hvad Bugenhagens Medvirkning angaar, maa jeg henvise til Biskop Engelstofts omhyggelige Undersøgelse i Ny kirkehist. Saml. II. 418 ff.

³⁾ Stænderne ønskede navnlig, at Kapitlet alene skulde have Ret til at vælge Biskoppen; dette blev afslaaet, da Kongen forbeholdt sig og sine Brødre Medbestemmelse og vilde have de fire Specialsuperintendenter med som Vælgere. Desuden ønskede Stænderne, at Biskoppen maatte beholde alle Bispedømmets tidligere Herligheder og Indkomster, forsaavidt de endnu var forhaanden; dertil svarede Kongen: »Vi ville ikke afdrage Bispen og Stiftet noget i Herlighed eller Indkomst undtagen Jagten«. Men i Virkeligheden fik jo Bispen dog, som vi af ovenanførte Overenskomst med Kapitlet have set, indtil videre kun 900 Mk. lybsk i fast Løn — forøvrigt en efter Tidens Forhold ikke ringe Løn for en gejstlig Embedsmand, men vistnok kun ubetydelig i Sammenligning med, hvad de gamle Bisper havde haft.

⁴⁾ Den foregaaende Note viser forresten, hvor liden Indflydelse Stænderne have haft paa Bestemmelsen af Kirkeordinansens Indhold.

vis Selvstyrelse gennem Synoder¹⁾, og det stod ligeledes i hans Magt at udøve den øverste kirkelige Forvaltningsmyndighed, som han alene var i Besiddelse af, ved hvem han vilde, hvad enten disse underordnede Myndigheder nu hed Kancelli, Biskop, Superintendenter, Konsistorier eller Kirkevisitatorier. Denne faktiske Tilstand fik fra 1721 af, da den danske Kongelov ved de slesvigske Stænders Hyldingsed blev erkjendt som Statsgrundlov ogsaa for Hertugdømmet Slesvig, en fastere Retsbasis²⁾. Og først ved Slesvigs Forfatningslov af 1854 indtraadte heri nogen væsentlig Forandring³⁾.

Med Hensyn til den tilkommende protestantiske Biskops Embede bestemmer Kirkeordinansen: »Biskoppen eller Superintendenten i Slesvig skal antage sig alle Kirkerne i vort Fyrstendømme Slesvig, og skal hvert Aar visitere en Gang i alle vore Kjøbsteder i samme Fyrstendømme, at han kan vide at se til med, hvorledes det staar sig i Kirken med den rette Lære, med Skolerne og den fælles Kasse eller de fattiges Forsørgelse. Til Stæderne skulle Landsbypræsterne med nogle af deres Sognefolk komme, hvis der er nogen Mangel i Kirkevæsenet; thi Biskoppen skal ikke være skyldig at komme til enhver Landsby, med mindre

¹⁾ Se Burchardis vigtige kirkehistoriske Skrift: Ueber Synoden besonders über die im 17. u. 18. Jahrh. gehaltenen Schlesw. Holst. königlichen Antheils. Oldenburg 1837.

²⁾ Kongelovens § 6 bestemmer, som bekjendt: »Kongen skal ene have højeste Magt over alt Kleresiet, fra den højeste til den laveste, at beskikke og anordne al Kirke- og Gudstjeneste, Møder, Sammenkomster og Forsamlinger om Religionssager, naar han det raadeligt eragter, byde og forbyde; og i Almindelighed, korteligen at sige, skal Kongen ene have Magt at bruge alle Regalier og Jura Majestatis, hvad Navn de og have kunne«. — At nægte, at Kongen for Hertugdømmernes Vedkommende har været i Besiddelse af hvad man kalder »Jus sacrorum«, som Fr. Köster gjør (Ueber Kirchen-Verfassung, mit besonderer Rücksicht auf die Herzogth. Schleswig u. Holstein, i Neues Staatsb. Mag. VI, 417), kan kaldes et dristigt Stykke for den, som har nogen Agtelse for den historiske Sandhed.

³⁾ Se Kirkekal. for Slesvig St. 1ste Aarg. S. 3—4.

han af nogle bliver anmodet om paa deres Kost og Tæring at komme til dem. I de Landskaber, hvor der ingen Stæder er, maa Biskoppen udvælge en Landsby eller to, hvor han hvert Aar kommer, og de fra de nærmeste Landsbyer skulle der komme til ham. Naar han visiterer, maa han ordinere de udvalgte og til ham forskikkede Præster, hvor han vil; ellers skal han ordinere i sin Kirke i Slesvig. Biskoppen skal ogsaa ved Visitationerne prædike, hvor han kommer hen, at han kan hjælpe Folket til at blive ved den endrægtige kristelige Lære, og forbedre, om der fattes noget hos Menighederne eller Præsterne. Biskoppen i Slesvig skal aldeles intet have at skaffe eller at styre i Holsten, hvor der er indsat en egen Provst. Han skal residere i Bispegaarden ved sin Kirke i Slesvig. En Gang om Ugen skal han prædike eller ogsaa to Gange om Ugen udlægge den hellige Skrift i Lektoriet. Han skal trolig have Opsyn med Konsistoriet — som skulde bestaa af fire af Kapitlets Medlemmer, der skulde dømme i gejstlige Sager, navnlig Ægteskabssager — og paase, at der bliver dømt rettelig, samt hjælpe med Raad, og i vigtige Sager ogsaa af og til selv tage Del deri. Men det er ikke nødvendigt, at han altid skal være tilstede; det vilde være ham for besværligt, paa Grund af det Arbejde han har med Guds Ord. Biskoppen eller en anden af Kapitlet skal undertiden offentlig forklare Slægtskabsgraderne for Ægteskabssagers Skyld: en from, lærd Biskop vil vel vide flittig og forstandig at omgaas med den hellige Skrift«. Endelig skulde Biskoppen prøve, ordinere og instituere¹⁾ alle til Præsteembede udvalgte Kandidater, ogsaa dem, der vare kaldede af Patroner. Han skulde tiligemed Præsterne udnævne Forstandere for de fattiges Kasse («de gemene Kasten»), som skulde oprettes af de ældre gudelige Stiftelsers Midler og ved de milde Gaver, som dertil skjænkedes. I Forening med Provsterne skulde han afsætte uværdige Præster fra deres Embeder; han

¹⁾ D. e. forsyne med Kollats, meddele Ret til Udøvelse af Præsteembedets Functioner og til Nydelsen af dets Goder.

skulde være Præsternes Forsvar, om nogen vilde nægte dem de tilbørlige Embedsindtægter, men tillige kræve dem til Regnskab, dersom de egenmægtig afhændede noget af de til Præstegaardene henlagte Agre, Enge, Skove o. dsl. Hvor Nødvendigheden fordrede det, kunde Biskoppen sammenlægge og omannektare Sogne, naar det enkelte Sogn ikke formaaede at lønne en Præst. Han skulde sørge for, at der tillagdes Skolemestrene og Hørerne i Kjøbstederne det nødvendige til deres Underholdning af det ældre Kirkegods¹⁾.

Saaledes var da altsaa det evangeliske Bispeembedes Forretninger i det væsentlige bestemte; flere af disse (f. Ex. Præsteordinationen) havde tidligere henligget under Superintendenterne, hvis Embedsvirksomhed altsaa indskrænkedes. Ligeledes beklædtes Biskoppen med endel af den Myndighed, Superintendenterne forhen havde udøvet i Forening med Amtmændene²⁾. Skjønt den protestantiske Biskop vistnok langt fra fik samme Magt, som hans katholske Forjænger i sine Velmagtsdage havde haft, var hans Embedsmyndighed dog saaledes af ikke ringe Udstrækning, om end selve den kirkelige Lovgivningsmagt var i andre Hænder, hvad netop Kirkeordinansens Udstedelse uden nogen Biskops Medvirkning klarest viser. I Forening med Domkapitlet var Biskoppen Jorddrot over det betydelige Stiftsgods, der 1543 beløb sig til 261 Plove³⁾, hvorvel ogsaa denne Magt var underkastet Indskrænkninger, idet intet turde afhændes af Godset⁴⁾, og man var bunden i Valget af Stiftsfogeden eller Amtmanden paa Svavsted, der altid skulde være en Adelsmand⁵⁾, ikke at tale om, at Bi-

¹⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. G iij, iiij, L i, ij. M ij, iij. N iij — O iij.

²⁾ Ifølge Superintendentbestallingerne af 1 Apr. 1540.

³⁾ N. Staatsb. Mag. VI, 252. Domkapitelsgodset udgjorde samtidig 355 Plove.

⁴⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. N iij. vers.

⁵⁾ Den første Amtmand var Tønnies Sehested (N. Staatsb. Mag. III, 73. VI, 252). Siden kom Tønnies Rantzov, der endnu var Amt-

skoppen kun oppebar en vis, engang for alle bestemt Løn, selv om ogsaa Indtægterne af Godset forøgedes.

Vi skulle ikke her indlade os paa en yderligere Drøftelse af Kirkeordinansens Indhold, ikke blot fordi Engels-toft har gjort dette paa en tilfredsstillende Maade, men ogsaa fordi vi her nærmest kun have den øverste kirkelige Styrelse for Øje. Bemærkes kan det dog, at Biskoppens Virkekreds ved Ordinansen udstraktes til hele Hertugdømmet¹⁾, ikke blot til Slesvig Stift. Men ligesom Bestemmelsen herom aldrig traadte i Kraft, da Als og Ærø blev under Fyns Biskop, saaledes led den slesvigske Biskop et Aarstid efter en yderligere Indskrænkning, idet Tørning Len tilbagegaves til Bispen i Ribe²⁾, saa at Slesvig Stift trods Ordinansens Bestemmelse altsaa væsentligt beholdt sit gamle Omfang. Endvidere kunde det bemærkes, at den tidligere Herredsprovsteinstitution, der først var opkommen i Nordslesvig (1528) og senere derfra var overført til Kongeriget (1537), ikke omtales i Kirkeordinansen af 1542 og derfor strax efter faldt bort i de Dele af Slesvig Stift, hvor den havde været indført, skjønt Ophøret ikke alle vegne indtraadte samtidig. Først fra det 16de Aarhundrede af træffe vi atter Herredsprovster i Slesvig Stift³⁾.

Efterat Bispeembedets Omfang og Forretninger vare bestemt ved Kongens Overenskomst med Domkapitlet og ved Kirkeordinansen, gjaldt det om at finde en Mand, der svarede til de Fordringer, der ifølge disse Love skulde gjøres til den vorde Biskop. Valget traf D. Tileman von Hussen, der var Professor i Theologien ved Københavns Universitet. Det har

mand 1562, efter ham fulgte Povl Rantzov (Johans Søn) fra 1563. Siden forekommer Otto v. Qvalen (1580—85) og Claus v. Ahlefeld (1586—1601). Disse nævnes i Treja Kirkeregnskabsbog.

¹⁾ Se foran S. 502.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 272. Kirkekal. for Slesv. Stift. 1ste Aarg. S. 179—80. Denne Forandring skete enten 1543 eller i Begyndelsen af Aaret 1544.

³⁾ Se Stemmanns Afhandl. i Slesv. Prov.-Efterretn. IV, 610—11. Pontoppidans Ann. IV, 381. 387. Neues Kiel. Mag. I, 327.

hidtil været den almindelige Antagelse, at han allerede var valgt og indsat Aaret før Kirkeordinansens Udstedelse; men at denne Mening er ganske urigtig, skal det følgende vise. Forøvrigt er det at antage, at hans Valg er foregaaet paa den i Ordinanzen foreskrevne Maade, nemlig derved at Kapitlet i Slesvig og de fire Superintendenten i Haderslev, Flensborg, Slesvig og Husum have givet ham deres Stemme.

Inden jeg imidlertid gaar videre, skal her først meddeles de hidtil utrykte Aktstykker, hvorpaa det ny, som findes i den givne Fremstilling, fornemmelig grunder sig. En Del af disse Breve skylder jeg Hr. Arkivsekretær Matthiessens velvillige Meddelelse.

1.

1526. 7 April. Frederik I havde 1506 stiftet et Helligkors Vikarie i i Husum, nu ophæver han Messetjenesten og henlægger Indtægten af Vikariatet til S. Jørgens Hospital i Husum og de fattige sammesteds.

Abstellung der Vicarien zum heiligen Crutz vor Husshum.

Wij Frederich etc. Bekennen hirmit apenbar vor vns, vnse Eruen, Nakamen vnd alswemen. Na dem wy jn vorgangen Jare, do man schreue xv^e vnd vj, den xiiij dach May, vt den Almuszen, so thom hilligen Crutz vor Hushum geopherdt worden vnnnd furder geopherd mocht werden, ein Vicarien vpgericht vnd gestiftet hedden, der touorsicht, jd wurde sike vorlopen hebben de rennte tho erholdunge solcher Vicarien jerlich vp vertich marck lubesch, vnd nu jn warheit befunden, dat sich solch rennte nicht hoehier dan elue marck lubesch jarlich verlopen, darmede des hilligen crutzes capelen, dat husz darby, de gades denste vnd meszen nicht gehalten mogen werden, vnd nu na gelegenheit diser dit ok kein beterunge darbj touormodende. vnd Thomas Copen, vnnse leue getrew Secretarius, dem wy daz lehen verlehnet hebben, da(t)sulste wederumme to vnnsen handen heft resigniert vnd vorlaten: Warume wy vt bewegelichen. merklichen vnd billichen Orsaken, ok vp dat datjenige, wat ytzunder an bouetstoll, renthen, kelken, kleinoten, meszgewanden, suluern vnd andern ofern vorhannden is, nicht vorkamen darfe, de vorgedachte stiftung der Vicarien wederumen vornichtigen vnd

nederlegen, vnd dem allmechtigen to loue dasulfte alle samptlich vnd besonderen, dat to Vicarien deputirt waz, to deme hospitalle vnd fodinge der armen to Sannd Jurgen bynnen Hushum gegeben, vnd geuen dit darto jn macht dises breues, also dat de vorssteender desulsten hospitalis dat alle samentlich vnd besondern an sich nemen mit breuen, segeln, hofstollen, renthen, kleynoten, offern, missgewant vnd anndern gebweten, jn vnd tobehoringen, vnd dem hospitalle vnd armen to nutte maken, vnd jarlichs, wo geborlich, rekenschop daruon dhonn vnd getwlich vorsthan, alsze se vor Got dem Allmechtigen, vor vns vnd vnsern Eruen vnd nakomen vnd der werlft bekannt syn willen, vp ore Eere vnd Seligheid. Wy wollen ok, dat man in dat Hospitalle nemandes nemen soll dann eigentlich notturftig armen, vund willen vns, vnnsen Eruen vnd nakamen dut vorbeholden hebben de vorsteender tosetzende, rekenschop van onen hören este hören laten, vnd este dorch to legung milder cristlicher Menschen Allmussen dat sulfte Hospitalle riker vnd verbeteret wurde, dat wy danne ok doch sonst to allen tiden vt furstlicher Auerikheit Macht hebben willen to nuttliken bestande des hospitals vnd erholdunge der Armen, na gelegenheit der tid vnd stete, notturftige Ordinantz vnd bestendige Stat to makend, so vaken des van noten; vnd willen, setten vnnd bestellen hirmit gantz ernnstlichen, dat solch vorgeschreuen des hilligen Cruz offer, houetstolle, renthe, miszgewandt, clenodie, gebute vnd alle yetzundes gegenwardiges toheborung vnd wat hirnamals geopfert vnd gegeben moge werden, nu alsze danne vnd danne alsze nu, samptlich vnd all besondern den vorbenompten hospital vnd den armen to Sannt Jurgen bynen Hushum to ewigen tiden darby tobliuende genntzlich egentlich solle togeeigenet vnd gegeben synn vnd bliuen. anbe jemandes jnsage, beware este verhinderunge, by vermydunge des tornes des Allmechtigen vnd vnnsen, vnnsen Eruen vnd nakamen gantz vngenedige strafe. Hebben des jn Orkundt vnd tom Testament vnnsen jnnagesegel hir an heten hanngen. Datum vt vnnserm Slat Gotdorf den vij tag Aprilis Anno etc. xv^e vnd xxvj.

Frederik I's tydske Registrant i Geh.-Ark. Brevet er omtalt af Lass, Sammelung einiger Husumischen Nachrichten, S. 44. Den i dette Brev tagne Beslutning om Vikariets Anvendelse til Bedste for Hospitalet og

de fattige forandredes efter Bugenhagens Forslag ved Kongebrev af 31 Maj 1542 saaledes, at Vikariets Indkomst henlagdes til Underholdning for Præsterne i Husum (Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 448—9).

2.

1529. Paasken. Frederik I giver Vikarierne i Ekernefærde Tilsagn om, at de paa Livstid maatte beholde den Rente, de hidtil havde haft af deres Vikariater og Vor Frue Tider.

Wy Frederick v. G. g. Khoning etc. Dhoen hirmit khundt vor jedermennichlich bekennde, dat wy denn erhafftigenn vnnsze leuenn getwenn denn vicarienn bynnenn vnnszer Stadt Eckelnforde alsze myt nhamen Georgenn Rughenn, Ernn Johann Butzen, Jurgenn Wilraidt vnnd Johann Poll vth beszundergenn gunsten vnnd gnadenn gnedichlich gegunnet vnnd nhagegeuenn hebbenn, gunnen vnnd nachgeuenn ehnenn jnn crafft vnnd macht dysszes vnnszes Breues, datt sze alle vnnd iszliche ohre Renthe, de se sustlange van erenn vicarienn vnnd vnnszer leuenn fruwenn tydenn gehatt, vordann de tydt ohres leuendes vth beholdenn, genetenn vnnd gebukenn scholenn vnnd mogenn vn-beworenn vnnd vngehindert Datum Gottorpp jn denn paschenn anno dominj xv^e vnnd xxjx.

Relator Wolff vonn Vthenhoff Cantzeler.

Af Frederik I's Registrant i Geh.-Ark.

3

1533. 23 Septbr. Hertug Christian (III) benaader Hr. Anthonius Keyser, som han havde antaget til Præst i Haderslev, med det halve Klostersnaf sammesteds.

Wyr Cristian von Gots gnadenn Erbe zu Norwegen, hertzock zu Sleszwick, Holsten, Stormaren vnd der Dithmerschen, Graue zu Oldenborch vnde Delmenhorst, bekennen vnd dhon kundt hiirmyt dessem vnsem breue vor vnns, vnse fruntlike leben vnmundige brudere, allerseyts Erben und Nachkomelinge, ock sunst jdermennichlick, das wy dem werdigenn vnd achtbaren vnserm Pedicanten zu Hadersleuen, vns lieben getruwen Ehrn Anthonio Keiseren, vnd alle syne Erben aus gunst vnd gnad, auch darvme das ehr das arme folck myt dem reynen lawther vnd klaren wort Gots lernen vnd vnderwisen sol vnd

will, den halben Kloster Nabben in der lenge vnd breyte, wij der ausgepact vnd ausgezwnt ys, vorlent, vorgunt vnd darmyt bognadet haben; jdoch so vnd wan ehr vnd seine Erben densulbigen Nabben nicht behalten vnd ghebruken, sunder vorkauffen wollen, sollen sie schuldig vnd pflichtig syn, wir wollens vns hirmit vorbehalten haben, vns ader vnsem Amptman aus Hadersleffhaus den Nabben jrsten zu kauffen anzupieten; was den der wert ys vnd andere frame lewthe werdiren, sol jhnen van vns ader vnsern Amptmanne zu Hadersleue gegeben vnd entricht werden. Vorlienen, vorgunnen vnd begunaden vilgemelten Anthonio Keyser vnd alle syne Erben densulbigen halben Kloster Nabben jn aller massen, wy obgemelt, hiirmyt gegenwardigk jn chrafft und macht dusses vnser brieues. Darumb an alle vnde jsliche vnser vnderdanen, der wir mechtich, vnde alle andere, die vmb vnsern willen thun vnd lassen sollen vnd wollen, gutlich begerende vnd ernstlich gepiedende, jhr wollet gedachten Anthonio Keyser vnd alle syne Erben an den selbigen halben Kloster Nabben keyne hinderinge, speringe noch vormeinlich eygen gewalt thun ader thun lassen, sunder jhnen gheruglich vnd vnangefochten genyssen vnd gebrauchen lassen. Das seyn wir vmb eynen jeden nach geboor gunstichlich zubeschulden jn gunst vnd gnad zuerkennen ghemeint. Des zu orkunt haben wyr vnse Secrett wissentlich hiir vnder drucken lassen vnd gegeben zu Hadersleben Dinxtages nach Mathej apostolj Anno etc. jhm xxxiij.

Christian manu propria ss^t.

Ick Michael Johannis Notarius hebbe dussen breff collationert vnd myt egener hant auergescreuen vnd concenteret desse Copia myt synem Originalj van worden tho worden.

Gammel Notarialkopi i Gehejmearkivet.

4.

1533. 24 September. Hertug Christian beskikker Hr. Anthonius Keyser til Sognepræst i Haderslev og bestemmer, hvilken Løn han skulde have af Byen foruden nogen Underholdning af Slottet.

Wy Christiann van Gods gnaden Erffgename tho Norwegen, Hertoch tho Slesuig, Holsten, Stormarenn vnd der Dithmerschen,

Graue tho Oldenborg vnd Delmenhorst, don hyrmyt kund vor vns, de hoichgebaren Fursten vnse fruntliken leuenn vnmundigen brodere, vnse sampt Eruen vnd Nakomelinge ock sust vor alswemen, apenbar bekennde, dat wy dem werdigen vnd vornemen vnser leuen getruwen Ehrn Anthonio Keyseren vtt besundergen gunsten vnd gnaden ock vhmme syner mennichfol-digen getruwen Denste willen, so he vns guthwilligen gedaen vnd henfurder gerne doen will, myt vnser kerckenn tho Hadersleuen, desuluen de tidt synes leuendes all vth thobesittende, thogebukende vnd thogenetende, gnedigen vorlenet vnd enhen darmede begnadet hebben, also dat he se frig, vngehindert, vngeerret, vnuorsellet, also eyn recht warafflich Pastor vnd kerckhere syn leuentlangk besitten, beholden vnd jarlichs van ersamen vnd vorsichtigen vnser leuen getruwen Borgemesteren, Raithmannen vnd vorstenderen vnser Stadt Hadersleue anderhalffhundert marck lubesche tho syner besoldinge hebbe schole. Vorlenen vnd vorschriuen ehme desuluen kerchen, wo vorgemelt, in chrafft vnd macht desses vnser breues. Jedoch vnd by deme beschede, dat he darsuluest vp der vorgenannten syner kercken den Caspellünden dat klare Euangelion vnd wordt Gotts prediken vnd ehnen den wech tho der selen salicheit leren, desgeliken se myt den Sacramenten vnd geistliken nottorfften vnd rechten vorsorgen vnd vorstaen schole. Gebeden dar vp ernstlich den vorgeschreuenen vnser leuen vndersaten den van Hadersleue samptlich vnd besunderen, dat gy den vorgenomeden Ehrn Anthonium Keyser vor juwen kerckheren holden vnd emhe jarlichs de vorgemelten anderhalff hundert marck lubesche gewisliken vnd ane alle vortoch entrichten vnd vornogen, vnd eheme darynne gar keyne hinder edder bewere thowenden, by vormydinge vnser vngnade. Wij hebben ock vtt gnediger thoneginge, dar myt wy deme vaken vorgemelten Ehrn Anthonio gewagen, gunstigen vorspraken vnd thogesecht, dat wy ehme noch bauen sollich eyne syne vorgeschreuen besoldinge jarliken tho syner husholdinge eyn gut kleyt, eynen vetten ossen, veer vette swyne, veer schape vud eyne ferendel botteren van vnseme slothe Hadersleue geuen lathen willen, vnd beuelen derhaluen allen vnd isliken vnser leuen getruwen Amptmannen vnd Borchschriuerenn alhier tho Hadersleue ydzundt syende vnd hirnamals kamende, deme

velegedachten Ehrn Anthonio sollich vorberort kleyt, ossen, swyne, schape vnd botteren alle Jare van vnsem Slate thouorantwordende vnd folgen tholatende. Daran geschut vnse gantze thouorlatige menyge, vnd erkennen myt gnaden gerne. Datum vp vnsem Slate Hadersleue nach der gebort Christi vnser heren jhm vffteinhundersten vnd dree vnd druttigesten jare Mydtwekens nach Matthej. Tho orkunde myt vnsem angehangeden Secreten beuestedt.

Christiann manu propria ss^t.

Ich Michael Johannis Notarius hebbe dessen breff collationert vnd myt egner hant auerschreuen, vnd concorderet desse Copia myt synen Originalj van worde tho worden etc.

Gammel Notarialkopi i Gehejmearkivet.

5.

1534. 21 December. Hertug Christian forunder Hr. Anthonius Keyser paa Livstid en Tiende af Hvidsø (Vedsted) Sogne i Gramherred.

Hertug Christian, for sig og sine umyndige Brødre, gjør vitterligt: -- dat wy dem werdigen vnser leuen andechtigen vnd getruwen Ehrn Anthonio Keyser kereckheren vnser Stadt Hadersleue vlt besunderen gunsten vnd gnaden, ock vhmme syner mennichfoldiger getruwe denste willen de tidt synes leuhendes den tegenden des ganzen kerspels Wytze, vns belangende vnd thogehörich, . . . alle jar jarliken tho syner husholdinge myt demestroo, synes geuallens vnd vordels nach vpthobörende vnd thoentfangende gnedichliken gegunnet vnd gegeuen hebben. . . . Gegeuen ahm dage Thome anno dominj dusent vffteinhundert vnd veer vnd druttich.

Udtog af den omtrent samtidige af Michael Johannis udfærdigede Notarialkopi i Gehejmearkivet.

6.

1538. 9 Juli. Christian III's Bestalling for Johan Schmiettern som Prædikant paa Gottorp Slot.

Bestellung des Predicanten zw Gottorp Johann Schmiettern.

Wir Christian etc. Bekennen vnd thun himit vffentlich kundt, das wir den wirdigen vnnsern lieben getrewen Johan

Schmiettern alhie vff vnser Schlos Gottorp zw vnserm Predicanten angenommen vnd bestellt haben, als wir dan himit thun vnd wollenn ime, die zeit vber er in gemelten vnsernn diennst sein wirdet, alle jar xl gulden zu besoldung, ein vnnser gewonlichen hofkleidung, ein ochssen, zwey schwein, sechs schape vnd sechs thonnen rogggen zu seiner haushaltung gnediglichen geben vnd entrichten lassen, vnd thun demnach dir vnserm Amptman zw Gottorp vns lieben, getrewen Jaspar Rantzowen ernnstlich beuelhen, du wollest gemeltem Er Johan Schmiettern die zeit vber, die weill er inn vnserm diennst sein wirdet, all Jar vnd ein jdes besonner soliche obangezeigte vnnser gemachte Besoldung vnd vnderhaltung vf sein erfurdern ann verzugk von vnsernt wegen hantreichen, zustellen vnd vberantworten. Dartzu wollen wir vns in gnedigen ernnst verlassen. In vrkunth haben wir vnser Secret hiran drucken vnd geben lassenn vf vnserm Schlos Gottorff am Dinstage den achten tagk nach visitationis Marie Anno etc. xxxviij.

Relator Dominus Rex per se.

Inländischer Registrant 1537—38. Fol. 151. I Hertugdømmernes Finansregnskab 1543 (Neues Staatsbürg. Mag. VI, 285) omtales, at »Hr. Johan de olde Capellan tho Gottorpe« efter Kongens Befaling havde faaet 5 Mark.

7.

1539. Udtog af en Betænkning afgiven af Hr. Herman Tast i Husum angaaende det Spørgsmaal, om en Mand eller Hustru, der var forladt af sin Ægtefælle, maatte gifte sig igjen¹⁾.

Na deme de erbar vnnd ertueste Jasper Rantzouw, myne ordentliche Ouerheit allsse Amptmann tho Gottorp, vnnd grotgunstiger her vnnd frundt, van my H. Tasth gefraget, wo ynn eynen sodanen falle des Ehestandes to handelende ssy, alsse wenn sick twe Ehelude also voruneynigenn, dat dat eyne pardt

¹⁾ Denne Betænkning er mærkelig, ikke blot fordi den saavidt vides er det eneste skriftlige, vi have levnet af Herman Tast, men ogsaa fordi den gav Bugenhagen Anledning til at skrive en hel Bog »Vom Ehebruch und Weglaufen« (trykt i Vittenberg 1540), hvori han forøvrigt tiltraadte Herman Tasts Mening (se B. Münter, Bugenhagii in Dania commoratio p. 82—3. Jfr. Ny kirkehist. Saml. III, 477).

dat ander noch kann noch will geduldenn, vnd geit vann synem gemahell, idt sy mit des vorlathenn schuldt edder ane sine schuldt, vnnd eyn vann beidenn partenn, idt sy dat schuldige edder dat vnschuldige, begeret wedder tho synem gemahell, vnnd dat will sick neynes wegenn latenn bewegenn synn gemahell wedder anthonemenn: Oftt dat, welchs gerne sin gemahell wedder hedde, moghe mit guder Conscientienn loss gesprakenn werdenn, dat idt sick moege vorandernn: Vnnd ick darup Ja gesecht, hefft gemelte duchtige Juncker des van my widerenn bericht, nicht alleyn muntlichen sunder ock schriftlichenn vthe Gades worde, geuorderth, welcher gebwrlicher forderinge hebbe ick my todonende gerne vnd gehorsamlich ergeuenn. Vnd is de grundt myner berichtinge de hillige Apostell j Corinth vij, dar he secht: De fruwe is ehres liues nicht mechtig sunder de man. Dessuluenn gelikenn, de man is sines liues nicht mechtig sunder de fruw. Ein enthe sick deme anderenn nicht, edt sy denn vth beides bewillingh etc. Inn wilchenn wordenn is de rechte egendoem, ja dat rechte wesent ock de entliche orsake des Ehestandes begreppenn, also dat ehrer beider liff schall eyenn vnder sick gemen synn, vp dat nemandt tho der horerye verorsaket werde, vnnd gefft also midt denn wordenn eyne orsake siner vorigen vormaninghe, dar he sprickt, de mann do der fruwenn de schuldige fruntschop, dessuluenn gelikenn de fruwe dem manne. Darumme is dat Matrimonium edder de ehe recht vnd woll diffiniert vann dem Keiser Justiniano, Justi. lib. j de patri. pot. De Ehe (spricht he) is ehne voreyninge des mannes vnd der fruwen, de eyne vngeschedenn gemenschop des leuennendes inn sick haeldt Woruth nu woll thouornehmen is, dat dath pardt, welcker synn gemahell nenerleye wise kan wedder erlanngheenn vnd allsso entschuldigt is der entlikenn scheidung vann sinem gemahell, sick mach wedder voranderenn. Wente dewile ehme nicht gebadenn is, hefft ock de gnade nicht kuesch toleuennde, vnnd sin gemahell will nicht tho em vnd nimpt ehme also den liff, de sin is, vnd des he nicht entberen kann, will ehme Godt nicht tom vormogeliken drengenn, vnd vmme eynes anderenn wreuell geuangenn leggenn, vnnd inn de fare siner ehrenn vnd der selen saligkeit stellenn. Vnd moth nu doenn, alsse wehre ehme sin gemahell affgestoruen, sunderlich de wile idt an ehme

nicht feileth, dat se to samende quemenn. Ouerst jenne pardt, dat nicht will, schall ahne Ehe bliuenn, we de Apostell darsuluest secht: Se schall an Ehe bliuen edder sick deme manne vorsoenenn (etc. etc.).

Ick Hermannus Tasth bekenne mith desser mynen eigenen handt, dat ick dit in der ile hebbe vp mine vorgescreuen Sententien alsse eyne berichtinge gedaen.

Samtidig udateret Afskrift i Geh.-Ark., Danske Saml. 11 c. Hele Betænkningen bestaar af henved fire Blade i Folio. Her er kun meddelt det vigtigste af Indholdet.

8.

1539. 14 Marts. Udtog af et Brev fra Hr. Johan Rantzov til Christian III angaaende Kongens Hofprædikant Hr. Heinrich.

Johan Rantzov skriver til Kongen, at han ved Prædikanten Hr. Heinrich har modtaget Kongens Brev, at han skal handle med „den Hern zum Borstholm“ (Bordesholm), om at afstaa Præstekaldet i „Nigmunster“ (Neumünster) til bemeldte Mag. Heinrich med alle dets Indkomster. Rantzov fraraader dette Skridt; thi Klosteret har før ligget i Nymønster, og alt dets Gods og Indkomst var givet af Pogwischerne: saafremt nu disse mærkede, at dette Gods fik en anden Anvendelse, vilde de gjøre Indsigelse derimod. Dernæst har Klostret al sin Indtægt i Nymønster Sogn; tages den derfra, kan Klosteret ikke svare sine betydelige Skatter og Ydelser til Kongen. „Zudeme werden sie von meiner gnedigsten Frawen der alden Königin (Frederik I's Enke, Christian III's Stifmoder, Dr. Sofie i Kiel) vnd vom Adel hin vnd wider angezefft, also das ich mus steen als ein Hundt vor dem Hecke, vnnd vorbitten sie, wen man sie nach irem willen nicht wil hinnemen oder regiren lassen, wie ich E. K. M. wil berichten, so ich bey dieselben komme“. Datum Bredenburg Freitag nach Gregorii Anno etc. xxxix.

Original i Gemeinsch. Archiv. VI, 62. Den her omtalte Hofprædikant, som udentvivl nærmest havde sin Bolig i Slesvig, var som det synes 1537 med Kongen i Kjøbenhavn. I Inländ. Registr. findes nemlig følgende Brevudtog: »Item Meister Heinrich Predicant hat ein Pasbort erlangen heimzuziehen. Actum d. 14ten Nouembris Anno 37ten«. I Oktober 1538 synes han atter at have været med Kongen i Kjøbenhavn,

da han fik anvist endel Proviant, som Hr. Klavs (Rosengaard) i Roskilde skulde levere ham (Danske Mag. 3 R. VI, 155¹). I et Brev fra Foraaret 1540 omtaler Kongen, at hans Hofprædikant, Hr. Heinrich, for ikke længe siden var død (Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 215). Mandens Efternavn kjendes ikke.

9

1540. 8 December. Brev fra Biskop Godske Ahlefeld til Hertugdømmernes Raad om at udsætte Reformationssagen.

Ghestrenghen vnd erntfesten leuen Heren vnd Jungheren. Ick byn berichtet, dath de Lutteresken prediker wolden de Diuina to Sleszwick gerne ghelegerth hebben io er io gerner. Ouersth gy weten wol, dath we(r) wath geloueth hefft in den viij dagen der hilghen drier konninge, is des loftes to vollenbringende nicht maenlick, er de viij dage der hilghen drier konninge vor by sy. Nu is der hilghen iij konninge festh mede jn deme winachten, darumb loue ick vnd villichte mit rechte, dath men vnse religion legeringe vor der tidth mith rechte nicht moghe anmoden, nach deme ko. mt. vnser aller gnedigester her doch warth bliuende by den Dudesken Stenden. Wath konde denne letten j verndel Jares vortogering, wenthe dusse sake kan syner ko. mt. nicht entstaen, vp dath men szodane sake, de Got belangeth, nicht des enen Jares sus sette, vnd des andern Jares szo. Leuen heren vnd Jungheren, ick bidde vmme vnser aller willen ock mede vmb juwer suluer willen, gy willen de sake al wol bedenken vnd nicht lichtliken de olden Religion leggen laten, bsundergen bettho gy dath lengesth vpstutten konen, wente ko. mt. vth orsaken, wo vorberörth, suluen dath ane twiuel donde worde. Gade beuolen. Datum Swafstede ahm dage Conceptionis Marie Ao. etc. xl.

Gosck van Gades gnaden Byschop tho Sleswick.

Udskrift: Denn Gesthrehngen vnd Erentfesten Reden desser furstendomene Sleszwick, Holsten etc. Sampt vnd besundergen.

Original i Gehejmarkivet.

¹) I Ny kirkehist. Saml. II, 100 Not. 3 henfører Engelstoft urigtig denne Anvisning til Aaret 1537.

10.

1541. 8 Marts. Kongebrev til Hr. Johan Rantzov om Udvælgelse af en Biskop i Slesvig.

Ann Er Johann Rantzow ritter, belangende die erwelunge des neugenn Bischoffes zu Schleswigk . . . Datum Coppenhagenn denn 8ten tag Marcij Anno etc. 41.

Christiann etc. Gestrennger vnnd ernuhesten lieber Rad vnnd getreuwen. Euwer schreiben datum Breidenbergk dinstags nach Marie lichtmes habenn wir heutiges tages empfangenn vnnd nach der lenge genugsam eingenommenn vnnd verstanden. Souil nun belanget wes das Capittell zu Schleswigk mit erwelung eines newenn bischoffes an euch geschriebenn, vnnd ir jne in andtwordt gebenn etc., seindt wir euch, das jr vnns der briue vnnd siegell, so wir der beydenn Stifter halb gemeyner Landschafft gebenn, gnediglichen danckbar, wissen vns derselbenn zu guter massenn woll zuerynnernnn, wolltenn auch vngerne daruber gemeltenn stiftt ettwas anders, dann wir jegenn Gott vnnd jdermenniglichenn zuuerantwortenn wustenn, entziehenn, sondernnn wollt, das dasselbige so zu der Ehr Gottes, darzu es dann gestiftt vnnd gebenn, bleyben soll.

Das aber das Capittell jnn vnnserm abwesenn, vnnd ehr wir vnser stymmen dar zu gebenn, nach jhrem gefallen eynenn byschoff wehlen soltenn, dasselbig kunnenn wir keyns wegs dulden oder leyden.

Aber des willens vnndt meynung syndt wir, so baldt wir mitt hulff des Allmechtigenn widerumb jn die furstenthum kommenn, eynenn frummen, gelerten, christlichen mann, der das wort Gottes lauter vnnd reyn predigt vnnd das jhenige thut, wes eynem byscheue vnnd seynem ampte zusteht, eygent vnnd geburt, mitt Rath der Capittell zu eynem Byschoffe zu wehlenn vnnd zu bestetigenn. Begerenn demnach gnediglichen, jr wollet bey dem Capittell mitt Ernst vorschaffenn, das sye mitt solchem gantz vnnd gar stillstehenn auch nyemands wehlenn, viellweyniger nemen oder sunstenn eynicherley jnn dem furnemenn, sondernnn aller bysz vff vnser zukunfft bleyben lassenn. . . .

Indländ. Registrant for 1541—2. Slutningen af Brevet, der handler om forskjellige andre Ting, er her forbigaaet.

11.

1541. 8 Marts. Kongebrev til Kapitlet i Slesvig om at opsætte Bispevalget indtil Kongens Ankomst.

An das Capittel zu Schleswig belangent jr schreibenn ann hernn Johann Rantzowenn rittern, den sie vmb radt vnnd erwelung eines anderen bischoffes gebetenn. Datum Coppenhagen Dinstages nach Inuocaut denn 8 tag Marcij anno etc. 41.

Christiann etc. Vnnsernn grus zuuornn. Wirdigenn vnnd andechtiggenn liebenn getreuenn. Wir sindt vonn deme gestrengenn vnnd ernuestenn vnnserm stadthalter, radt vnnd liebenn getreuenn ernn Johann Rantzouwenn rittern etc. dieses tages schriftlichenn vorstendigt, wellicher gestalt jr jnnen mit erwelung eines anderenn bischoffes jnn vnnserm abwesenn in schriftenn vmb rath angesucht etc. Nun seindt wir zweiuels an, jr wiessel euch zuerjnnern, wy am negstenn, als wir in vnnsernn Furstenthumben gewesen, wir mit euch derhalbenn vnnsernn abschied, wo sich der vall (als dan nun gescheen) mit dem bischoffe seliggenn begebenn wurde, wes ir euch alsdan haltenn sollen etc., genommen. Deme ir auch (wie wir vnns woll vorhoffet) also nachkommen vnd nicht hinter vnns her mit erwelunge eines anderen bischoffes vmb weiteren radt geschriebenn habenn soltenn. Wie nun dem allem, so gereicht hiemit an euch vnnser ernster beuelich, wollens auch also vnnd nicht anders gehabt haben, das ihr euch hinfurder solicher sachen als mit erwelunge eines anderenn bischoffes pis vff vnser zukunfft nicht allein gantz vnnd gar endthalten, sondernn vilweniger einenn nennen wolten, dan wir gedennen auch darbey zu sein vnnd vnser stime zu sollicher walh zugebenn. Dan sobalt wir (mit gotlicher hilff) in vnnsere furstenthumben kommenn, wollen wir mit ewerem radt einenn frummen, gelertenn, christlichen man, der das wort Gottes rein vnnd clar prediget vnnd das jhenige thut, wes einem bischoffe vnnd seynem ampte zustehet, zuwelenn vnnd zubestettigen helffenn. Ist demnach vnser beuel, jr wollet dis einsehenn habenn, das mittler zeit von des stifts gutern nichts vorrucket ader entzogenn wirdet. Das wir euch darnach zurichten gnediger meynung nicht bergen wollenn. Datum auf vnnserm Schlosz Coppenhagenn, dinstages nach jnuocaut ao. etc. xlj.

12.

1541. 9 April. Kongebrev til Kapitlet i Slesvig om ikke at foretaget noget med Hensyn til Bispevalget inden Kongens Ankomst, og om at optage et Inventarium over alle Stiftets Klenodier, Brevé etc.

Christiann vonn Gots gnadenn zu Dennemarckenn, Norwegen, der Wenden vnnnd Gotten koninck, Hertzogh zu Sleswick, Holstein, Stormarn vnd der Ditmarschen, Graue zu Oldenburgk vnnnd Delmenhorst.

Vnnsen gunnstigen grus vnnnd gnedigen willen zuuornn. Wirdigenn lieben andechtigen vnnnd getreuenn. Wir habenn euwer schreibenn myt dem vberschickten jnuentarien vnnnd der handlung des hauses Suanestede [erhalten], darinnenn jr euch erpietenn, vnnnsrem beuehle, welchen wir euch vff jungstes euwer schreibenn schriftlichen vnnnd nachmals zum theill durch Ernn Johann, vnnsernn predicanntenn, munthlichenn thun lassen, also nachkommenn wolthenn, myth angehafter vnnndertheniger bith, wir wolthenn sollichem stift gnedichlichen helffen rathenn vnnnd zu guthem stannde bringgenn. Nun habenn wir euch am negsten vff vnnser stathalters, raths vnd liebenn getreuwen Ernn Johann Ranntzouwenn ritternn schreibenn vnnser gemuts meynunge, nemlichen das jr euch, dieweill sich der totliche fall mit dem bischoffe seligen also begeben, mit erwelunge eynes andrenn bisschoffs bisz vff vnnser zukunfft ganntz vnnnd gar ennthaltenn solthenn, auch keynenn nennenn, vielweyniger jnn annder wege darinnenn ettwas practicirn ader handellen; dann wir gedechtenn vnnser stimme zu solcher wahl auch zu gebenn, vnnnd so baldt wir mit gottlicher hulff jnn die Furstenthumb kommenn, wolthenn wir mit euwerm radt eynenn frummenn, gelarten, christlichenn mann, der dasz gottliche wordt lauter, clar vnnnd reynn predigte vnnnd das jennige thette, was eynn bischoff vnnnd seynem ampte zustunde, welhenn vnnnd bestettigenn helffen, darbey wir es denn nochmals beruhenn lassenn, vnnnd ist nichtsdestoweyniger noch vnnser beuehll, jr wolth demselbenn also nachkommenn, wyr wollen auch ewer bitt nach darann seinn, dasz solch stift widerumb jn eynenn guthen stanndt vnnnd zu allem deme, dasz sich zu Gotts ehre getzimelt, gebracht werde. Darnebenn beuelenn wir auch mith ernst, jr wollet jnn gegennwart Jaspar Ranntzauwenn, denn jr darzu erforderenn wolthen,

anntzeichenn vnnd jnuentieren, was jnn allen lastenn ann kley-
nothenn, barschaftenn, brieuenn, siegelnn vnnd anddrenn vor-
hanndenn, so dem stift zustenndig, vnnd darnebenn dies eynn-
sehen haben, auch euwernn fursteher beuelenn, dasz er in allem
dem jennigen, so dem stift zukombt, es sey kleynn oder gros,
nichts vorrucket werden muge, wie wir euch danne zuuornn
auch geschriebenn vnnd beuolenn. Darann geschigtt vnnser
zuuerlessyge meynunge. Datum Coppennhagenn sonnauennendes
nach Judica anno etc. jm xlj.

Christiann.

Udskrift: Den wirdigen vnsern lieben andechtigen vnd ge-
treuwen Ern Seniori vnd gantzen Capittell vnser Dohmkircke
tho Schleswig.

Afskrift fra 16de Aarhundrede i Geh.-Ark.

13.

1542. 5 Februar. Borgskriven i Haderslev (paa Amtmandens Vegne)
og Superintendenten sammesteds stadfæste Valget af en Præst i Bevtøft,
i Henhold til »Kgl. Majs Ordinans«.

Vor allsweme, dhe dyssen vnsen breff sehen edder horen
lesen, bekenne ick Johannes Johannis Borchscriuer, van wegen
Breyde Rantzouwenn Amptmans, vnd ick Anthonius Keyser,
Superattendente vnd Kirckhere tho Hadersleue, dat wy samptlich
bewylliget hebben in dhe Election, dar med de Carspellude to
Beuetofft Heren Jurgen Wulffen kerckheren to Tyslundt geeschet
hebben tho orem rechten kerckheren vnd szelsorger mit Consent
syner Carspellude to Tyslundt, dat he wo van oldinges beyde
kercken mit dem reynen gotliken worde vnd rechter gebruck
des hilligen Sacramente vorstan scholle, de wyle he beyde der
lere vnd des leuendes haluen rechtschapen is befunden worden.
Betugen ock dar entbauen, datt Her Jurgen vorgescruen frunt-
lich dar tho gebeden vnd geforderet ys worden dorch Hern
Ericken, so noch im leuende, de obme ock resignerett vnd tho
synem Successore vnd Filio offentlich mit frygem wyllen vnd
wollberades modes gestalt hefft. Jodoch dat Her Erick vnd
syne Husfruwe ock ore leuent langk vnderholding hebben, wo
se darumme vnder sick gutlicken vordragen syn, darumme dat

be olders haluen vnd vmme kranckheyt wyllen dem Aumpte nicht mher nochafftich gewesen is. Vnd wy sodane nottruft der kercken, vrigwillige Resignation, beyder Carspell wyll vnd beger behertziget, bestedigen der wegen nach ludt Ko. Mat^s Kercken Ordinantien Heren Jurgen mher gemelt in dem alle vorgescreuen vnd begeren, dat jdermennichlicken der beyder Carspelenn in geystlicken saken, szo wyth syn Amptt belangende ys, ohme gehorcke vnd volghe, alle syne gerechticheyden an acker, wische, tegeden vnd anderen vpkumpsthen wo anderen pastoren, nach ludt Ko. Mat^s Ordination, rouwgelicken geneten vnd brucken laten, szo wydt jemandt nicht in Ko. Mat. straffe voruallen wyll. Tho orkunde der warheytt hebbe wy beydhe vnse gewontlicke pitzer vppt spatium dysses breues wytlicken gedrucket. Nach der Borth vnser Heren voffteyenhundertt dar na im twendvertigesten Jare, Szondaghes na Purificationis Marie.

Orig. med to paatrykte Segl i Gemeensch. Archiv. VI, 35.

2.

D. Tileman v. Hussen, Slesvig Stifts første evangeliske Biskop (1542—51).

Tileman von Hussen var født i Hertugdømmet Kleve i Stiftet Köln¹⁾. Hans Fødeby hed sikkert Hausen eller Husen, hvoraf han efter Tidens Skik har taget Navn. Ved Jernbanen, der nu fører fra Dortmund over Duisburg til Dysseldorf, ligger en By, kaldet Oberhausen, som da rimeligvis er Tilemans Fødeby. Ifølge Indskriften paa hans Ligsten maa han være født ved Aaret 1497²⁾. Efter nogles Angivelse skal han have været af Adel³⁾, hvilket neppe er andet end en urigtig Formodning, som hans Navn har for-

¹⁾ Hamsfort, Slesv. episc. series i Scr. Rer. Dan. VII, 169. 176. Cypræus, Ann. episc. Slev. p. 446. Det sidstnævnte Værk er Kilden til alt, hvad Vinding, Lackmann, Pontoppidan o. a. have om Tileman v. Hussen.

²⁾ Pontoppidan, Marmora Danica. II, 10.

³⁾ Pontopp. Ann. eccl. Dan. III, 133. Dansk Atlas. VII, 78.

ledet til. Om hans tidligere Liv vides kun, hvad Cypræus fortæller, at han for Religionens Skyld forlod sit Fædreland og begav sig til Hamborg. Da han imidlertid 1537 omtales som »Licentius Louaniensis¹⁾«, kan man heraf slutte, at han tidligere har studeret ved Universitetet i Løwen og taget en Grad der, maaske i Kirkeretten. Men en nøjere Tidsbestemmelse i denne Henseende som ogsaa med Hensyn til Spørgsmaalet om, naar han sluttede sig til Reformationen, kunne vi ikke give. Under sit Ophold i Hamborg har Tileman formodentlig tildraget sig Christian III's Opmærksomhed, og da Kongen ønskede at benytte ham i sin Tjeneste, har han stillet ham den Betingelse, at han først skulde begive sig til Vittenberg og erhverve sig Reformatorenes Approbation ved at tage den theologiske Doctorgrad. Saameget er ialfald sikkert, at Tileman tilligemed M. Peder Palladius den 1ste Juni 1537 under D. Martin Luthers Præsidium, udenfor den sædvanlige Orden — da Kongen gjerne ønskede, at de saa snart som muligt skulde være færdige til at indtræde i de dem tiltænkte Poster — responderede for den theologiske Licentiatgrad; og den efterfølgende 6te Juni bleve begge kreerede til Doctorer i Theologien af D. Justus Jonas. For begges Vedkommende bemærkes det, at Kongen bekostede Udgifterne ved Gradens Erhvervelse²⁾.

Det er højst sandsynligt, at D. Tileman kort efter, i Følge med Palladius og Bugenhagen, har begivet sig ind til Danmark³⁾, hvor vi i alle Tilfælde omtrent fra Mikkelstdag 1537 træffe ham i Virksomhed som Læsemester i Theologien ved det gjenoprettede Universitet i Kjøbenhavn. Dette Embede forestod han i omtrent halvfemte Aar. Hans aarlige Løn var 150 Daler, men man ser, at Kongen ogsaa

¹⁾ Liber decanorum fac. theol. Acad. Witteberg. ed. Förstemann (Ud-
tog i Ny kirkehist. Saml. I, 476).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. a. St. Cypræus, Ann. p. 446. Zwergius, Sjæl-
landske Cleresie. S. 57—8. Heiberg, Peder Palladius. S. 10—12.

³⁾ B. Münter, Symb. ad ill. Bugenhagii in Dania commor p. 21.

paa andre Maader har set ham tilgode; saaledes blev der i November 1537 efter Kongens Befaling sendt ham en Oxe og to Svin til Foræring, og 1539 udbetaltes der ham 30 Guldgylden af Kongens Kasse¹⁾; en Tidlang synes han ogsaa at have haft et af Kanonikaterne i Kjøbenhavns Kapitel²⁾. I to Aar efter hinanden (1539—41) beklædte D. Tileman Rektorværdigheden ved Universitetet³⁾. Forøvrigt fortæller Cypræus, at han, medens han var i Kjøbenhavn, øvede sig i at prædike, og at han var Lærer for den unge Prindsesse Anna (født 1531), der senere blev gift med Kurfyrst August af Sachsen. At baade Prædikenerne og Prindsessens Undervisning var paa Tydsk, kan ikke betvivles, men deraf kan da atter sluttet, at han ikke har prædiket for nogen af Kjøbenhavns Sognemenigheder, men paa Slottet for Kongen og Hoffet, og at han saaledes har hjulpet noget paa den store Nød for en tydsk Prædikant, som Kongen næsten i ethvert af sine Breve fra denne Tid til de tyske Reformatorer beklager.

Ifølge Optegnelse af en samtidig blev D. Tileman v. Hussen valgt til Biskop i Slesvig ved Pindsetid 1542⁴⁾.

¹⁾ Se Universitetets ældste Regnskaber i Danske Mag. 3 R. I, 70. 71. 82. VI, 3. 6. Schumacher, Gel. Män. Briefe. I, 12. Statsregnskab i Geh.-Ark., Danske Saml. Nr. 240.

²⁾ I Hofmans Fundat. X, 191 findes følgende gamle Udtog af et Kongebrev: »K. Christians Brev dateret 1539, om at det Canonicat (i Kbhvn), som Doct. Tyll havde, skulde efter den Dag tilhøre Hospitalet (smst.) og svare det Steds Prior og Forstander, Hr. Hans Didrichsen«. Det er neppe tvivlsomt, at Dr. Tyll maa være Dr. Tileman (man vil ialfald neppe kunne paavise nogen anden, det kunde være). Han maatte vel afgive Kanonikatet, da Kongen havde taget Beslutning om, at Kapitlet i Kjøbenhavn skulde opløses og dets Ejendomme ved de forrige Besidderes Død tillægges Helligaands Hospital. Formodentlig har han dog faaet anden Erstatning.

³⁾ Vigfus Erichsen, Fortegnelse over Kbhvns Univ.s Rektorer, hos Selmer, Kjøbenhavns Universitets Aarbog, 1838. S. 8. Jfr. Danske Mag. 3 R. I, 82. VI, 6.

⁴⁾ Scr. Rer. Dan. V, 510: »Anno 1542, circiter festum pentecostes, Thilemannus de Huszen, sacræ Theologiæ Doctor, electus est in

Det har hidtil været almindeligt at henføre hans Valg til Aaret 1541, og da Cypræus, fra hvem denne Aarsangivelse stammer, tillige beretter, at den ny Biskop »af Dr. Pommer, Kannikerne og Hertugdømmets Præster højtidelig blev indført i S. Peters Domkirke i Slesvig¹⁾«, saa har man maattet lade Bugenhagen gøre en Rejse herind til Landet alene for at indvie den slesvigske Biskop²⁾. Det er imidlertid udenfor al Tvivl, at Tileman v. Hussens Valg er foregaaet efter Landdagen i Rendsborg, og rimeligvis i Midten af Maj 1542. I Begyndelsen af denne Maaned var Bugenhagen nemlig i Ribe, og i Begyndelsen af Juni var han allerede hjemme i Vittenberg, saa D. Tilemans Valg neppe kan være foregaaet senere end den angivne Tid, forudsat at det, Cypræus beretter om hans Indførelse i Domkirken i Slesvig ved Bugenhagen, er rigtigt, hvilket dog vel maa antages, uagtet Cypræus har fejlet i Angivelsen af Aaret. Da D. Tileman ikke kunde blive indviet og introduceret saa hurtig efter Valget, hvis han ikke havde været tilstede i Slesvig, dengang Valget skete, er det rimeligt, at Kongen alt tidligere har givet ham Befaling om at være ved Haanden, og at Valget altsaa væsentlig kun har været en Formsag. Denne Formodning bestyrkes ogsaa derved, at Bestemmelsen i Kirkeordinansen om den vordende Biskops Egenskaber saa nøje passe paa D. Tileman — navnlig den paafaldende Betingelse, at Biskoppen skulde have været Lærer ved et Universitet, — at man maa antage, at Kongen og Bugenhagen have haft en bestemt Mand i Tankerne, dengang denne Bestemmelse blev tagen.

Episcopum, maritus» (Optegnelsen synes at være forfattet af en Kannik i Slesvig). Pindsedag var 1542 den 28de Maj.

¹⁾ Cypræus, Annal. episc. Slesv. p. 446.

²⁾ Münter, Bugenhagenii in Dania commoratio, p. 102—3.

³⁾ Af Kongens tidligere omtalte Brev af 6 Januar 1542 til Bugenhagen ses, at der dengang ingen Biskop var i Slesvig. Tileman v. Hussen hævdede ogsaa Løn af Universitetet i Kjøbenhavn som theologisk Professor i de to første Kvartaler af Aaret 1542 (Danske Mag. 3 R. VI. 6).

Kort Tid efter D. Tileman v. Hussens Beskikkelse til Biskop i Slesvig Stift finde vi ham allerede i fuld Virksomhed i sit ny Embede, som han efter det almindelige Vidnesbyrd forestod med Flid og Troskab. Det er vel ikke meget, hvad Tiden har levnet os til Oplysning om hans Embedsvirksomhed, men ved en omhyggelig Samling af de spredte Træk ville vi dog kunne følge den i dens Hovedretninger.

Som det var Biskoppens Embedspligt at virke for Bevarelsen af Kirkegodset efter dets oprindelige Bestemmelse, saaledes finde vi D. Tileman kort efter sin Tiltrædelse virksom i denne Retning, idet han i Forening med Kapitlet alt i Maj 1542 androg hos Kongen om, at en større Gaard i den nu forsvundne By Openstorp (ell. Apenstorp) ved Slesvig maatte komme tilbage til Domkirken, som den fra tidligere Tid af havde tilhørt. Denne Gaard havde Frederik I, uvist med hvad Ret, givet sin Livlæge Matthæus v. Otten, der stod i stor Yndest hos ham. Da nu denne Mand døde den 18de Maj 1542, skyndte Biskoppen og Kapitlet sig at gjøre Kirkens gamle Rettigheder gjældende. Kongen svarede dem fra Viborg (d. 5 Juni s. A.), at han alt, inden han havde faaet deres Brev, havde givet Ridder og Dr. med. Lüder Reventlow, en i sin Tid ikke ubekjendt Astrolog og Spaamand, en »Forskrift« til dem om Forlening paa Gaarden; dog tilføjer han spøgefuldt: »eftersom Forskrifter og Supper ere gjængse Varer ved Hove, have vi ikke kunnet nægte ham en Forskrift; da vi imidlertid nu formærke, hvorledes Sagen forholder sig, ville I vel vide at holde ham ved Snak og vise ham fra Eder¹⁾«.

Paa den Visitatsrejse rundt omkring i Stiftets Stæder, som D. Tileman foretog endnu samme Aar, han var udvalgt til Biskop, synes han allevegne at have draget Omsorg for,

¹⁾ Heinze. Kielisches Magaz. II, 166. Jfr. Noodt, Beiträge II, 442—3. Not. Jensen, Kirchh. Statistik. S. 1057, Not. Staatsbürg Mag. IX, 452. — 1567 boede den gottorpske Provst Volqvard Jensen (ell. Jonæ) paa Gaarden i Apenstorp (Havetoft Kirkeregnskabsbog).

at de tidligere kirkelige Stiftelsers Midler fremdeles fandt Anvendelse til tidssvarende kirkelig Brug, samt at der blev truffet en bestemt Ordning med Hensyn til Kirketjenernes Lønning, der hidtil væsentlig synes at have beroet paa private Overenskomster med vedkommende Menigheder. Fra Aabenraa høre vi saaledes, at Biskoppen 1542 sørgede for, at de Indkomster, som Marianerpræsterne tidligere havde haft, blev henlagte til den evangeliske Gejstligheds Underholdning der i Staden ¹⁾). Da endel Borgere i Flensborg, som havde Jorder i Leje, der havde tilhørt de ældre kirkelige Stiftelser og nu ved Landdagsbeslutning vare henlagte til Kirkernes og Kirketjenernes Underholdning, ikke vilde betale den skyldige Jordleje, men gjorde Mine til at ville beholde disse Jorder som Privatejendom, saa synes Biskoppen strax ved sin første Visitats at have truffet Foranstaltning til at tvinge de gjenstridige ved at udvirke et kongl. Mandat af 27de Sept. 1542, hvorved det paalagdes vedkommende Lejere inden 6 Uger at udrede den resterende Jordskyld, hvis de vilde undgaa Anvendelsen af strengere Tvangsforholdsregler ²⁾). Fra Ekernførde høre vi, at Biskoppen 1542 i Magistratens Nærværelse holdt Kirke-regning paa Raadstuen der og ved denne Lejlighed regulerede Kirketjenernes Lønningsforhold ³⁾). I Byen Slesvig anstillede han den 17de Oktober s. A. i Raadets Nærværelse Undersøgelse med Hensyn til de Penge, der laa til Præsternes Kalentelag og S. Gertruds Len, og lod Resultatet af Undersøgelsen føre til Bogs ⁴⁾). I Tønder Len traf Biskoppen Foranstaltninger til Forhindring af den Uskik, at Menighederne indlod sig i Underhandlinger med Præsterne og afkjøbte dem endel af deres Embedsindtægter til største Skade for Efterfølgerne i Kaldet, og han gav Herredsprovsten i Kjær Herred, Hr. Ditlev Paysen i Læk, streng Befaling

¹⁾ Heimreich Walther, Schlesw. Kirchen Hist. S. 208—9.

²⁾ Seidelin, Dipl. Flensb. II, 329—30.

³⁾ Provinzialberichte. 1818. S. 122.

⁴⁾ Noodt, Beiträge. I, 26 Not.

til nøje at have Øje med, at slige Overenskomster ikke bleve indgaaede ¹⁾).

Uagtet Biskoppen saaledes udviklede megen Virksomhed og greb ind i forskellige Forhold, skønne vi dog ikke, at han, ængstelig for sin egen Myndigheds Bevarelse, søgte at indskrænke de fire Superintendenter eller Provster i deres Embedsvirksomhed mere end fornødent. Der blev dog vistnok Forskjel paa Stillingen i de afsondrede Landsdele, som opstod efter 1544. Om Forholdene i Haderslev Provsti, hvor M. Anthonius Keyser var Superintendent, berettes: «Omendskjønt nu Biskop Dr. Tileman antog sig Kirke-regimentet som en Biskop, og en Gang hvert Aar kom til Haderslev, hvor han i Overværelse af alle Præsterne (som M. Anthonius havde forskrevet til Biskoppen), gjorde en Sermon i Domkirken og derpaa efter Ordinansens Lydelse tilbød sin Tjeneste, saa blev dog M. Anthonius den han var, gjorde sit Embede og styrede dette Provstis Kirker i

¹⁾ Iblandt nogle kirkehistoriske Optegnelser af Superint. Jac. Fabricius findes følgende, meddelt af H. N. A. Jensen i N. Staatsb. Mag. II, 876—7: «Tilemanus von Hussen, hilliger Schrift Doctor, Bishop vnd Richter des Consistorii tho Sleswig: Dewile Konigl. Maytt. dieses Fürstendoms vpgerichtede Kerken-Ordinantz ernstlich vörbüt, dat nen Kerkher in diszem Förstendhom mit sinen Carspellüden wegen siner jarlichen Böring sick insonderheit schole vordragen vnd afkopen laten, besondern de Caspellüde ehm geuen allermathen als se ehren Kerkherrn von oldings geueu ohn alle vörkörting, welckes Sinen Maytt. beid den Kerkherrn vnd darnoch den Carspellüden vnd Inwahnern in tween sententien im lehn Lütken Tundern gebedende geueu, darumb wi Tilemanus Doctor manderen vnd ernstlichen bi christlichem Gehorsam Ern Detlevo Paysen in Karharde tho Leck Kerkherrn, als van den andern in Karharde prædicanten erwiheden Prawst gerade vnserm Stedeholder bi poene hirunter geschreven bedende etc. (Mere findes ikke meddelt af Mandatet). Tho groter warheit vnsers amtweges Ingesegel mit volburt des Consistorii heten drucken vor dit mandat*. Mandatet maa formodentlig være fra Tiden før Landsdelingen 1544. thi efter denne stod Tønder Len under Hertug Hans. Mærkeligt er det forøvrigt, at Bispen kalder Herredsprovsten sin Vikarius (Stedeholder). Den Stilling, Konsistoriet her indtager, er ogsaa ret karakteristisk; det synes her at være enstydigt med Kapitlet.

Tilemans Tid, før og efter, som en fuldmyndig Superintendent, med Undtagelse af at han derefter (3: efter D. Tilemans Beskikkelse til Biskop) ikke ordinerede nogen til Præsteembedet¹⁾«. Vi besidde endnu et Vidnesbyrd om Biskoppens Virksomhed i den nævnte Retning, som Ordinator, i Haderslev Provsti, i et Institutionsbrev eller en Kollats udstedt af ham den 10 Juli 1544 paa Svavsted (hvor han jevnlig synes at have opholdt sig²⁾), og hvorved han bevidner, at han har overhørt og ordineret en vis Nicolaus Jensen, der lovlig var valgt til sin gamle Faders Medhjælper og Efterfølger i Odensbæk (Vonsbæk), og at han tillige ved samme Brev stadfæstede og instituerede ham til der at maatte forrette det hellige Prædikeembede til Jesu Kristi Ære og den hellige kristelige Menigheds Forbedring og Nytte, samt til at maatte nyde og bruge al samme Kirkes Rente og Indkomst af Ager, Eng, Græsgang, Skov, Herlighed og Rettighed, saaledes som en Kirkeherre fra Arildstid der plejede at have³⁾«.

Paa Grund af den Indflydelse, Kapitlet havde, og Biskoppens Stilling til samme, maatte det være ham af Vigtighed ved given Lejlighed at faa de Medlemmer fjernede; som kunde antages mindre tilbøjelige til fuldkommen at slutte sig til den lutherske Tankegang. Navnlig var Lektorens Post af stor Betydning, da denne Mand ikke blot skulde holde theologiske Forelæsninger, men tillige, naar Bispen var fraværende paa Visitatsrejser, skulde prædike i hans Sted i Domkirken⁴⁾. Derfor finde vi ogsaa, at D. Tileman endnu i sit første Embedsaar fik en Mand ind i denne Post, til hvem han med Tillid kunde overdrage Embedet. Den tidligere Lektor, M. Michael Elers, maatte

¹⁾ M. Jørgen Boies Beretning i Ny kirkehist. Saml. II, 272.

²⁾ I Scr. Rer. Dan. V, 510 fortælles om en »Blodregn« ved Svavsted 1544, som Biskop Tileman med mange andre endnu Dagen efter saa Spor af.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 1. Jfr. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 284.

⁴⁾ Christlyke Kercken-Ordeninge. Udg. 1542. Bl. O. vers.

nemlig frivillig eller ufrivillig træde af, og i hans Sted forskrev Biskoppen en Nederländer, M. Cæso Eminga, der i længere Tid havde opholdt sig i Vittenberg og var kjendt og yndet af Reformatorerne, til at overtage Lektoratet. Han tiltraadte den 1ste November 1542, og blev i denne Stilling til sin Død 1574¹⁾. Da det gamle Lektorium enten var nedbrudt eller havde faaet anden Anvendelse, blev der 1543 opført en simpel Træbygning til dette Brug, dels paa Kapitlets dels paa Lektorens egen Bekostning²⁾. Det var imidlertid ikke Biskoppens Hensigt saaledes maaske selv at unddrage sig fra de ham paahvilende Forretninger som Læsemester og Prædikant, tvertimod have vi gamle Vidnesbyrd om, at han prædikede næsten tiere end de ordentlige sognegejstlige ved Domkirken³⁾, og i hans Forelæsninger standsede først Døden ham.

Ligeledes deltog han med Kapitlet i Paakjendelse af stridige Ægteskabs- og lignende Konsistorialsager. Et Vidnesbyrd herom foreligger i en Dom (den ældste slesvigske Konsistorialdom, vi kjende), som D. Tileman v. Hussen og Konsistoriet i Slesvig 1543 fældede i en Sag, der viser den Strengthed, hvormed den gejstlige Ret paa

¹⁾ M. Michael Elers levede endnu 1558 (Noodt, II, 240 fl.). M. Cæso Eminga var født 1512 i Groningen, giftede sig 1540 i Vittenberg; Aaret efter stod Melanchthon og Bugenhagen Fadder til hans første Søn (Noodt, II, 268 Not.). Et Brev fra ham findes i Corpus Reformat. ed. Bretschneider. VIII, 831—32.

²⁾ Scr. Rer. Dan. V, 510: «Anno 1543 ædificata est lignea domus Lecturæ, partim Cæsonis sumptibus, et hortus insertus arboribus.» At der tidligere havde været et andet «domus Lectoris», ses af et «Inventarium librorum spectantium ad domum Lectoris ordinarii Slesuicensis, quod ego inveni in eadem domo Anno XIX super festo Michaelis» (Langebeks Diplom under Aaret 1519).

³⁾ I en gammel Raadsprotokol i Slesvig siges: «Alsse he (Reinhold Westerholt, Sognepræst ved Domkirken) nhu sulche Dom-Pröuen vnd einen Kapellan ghekrege, vnd de Hoichgelehrte Ehrwürdige Tilemannus Huss, der hilligen Schrift Doctor, Biscop to Sleszwig, sick des Predickampthes mher alsze de Karkherr vnd sin Kapellan annham, ist Reinholdus Hoffpredicker vnd Reckens-Prawesth im Ampte Gottorp geworden eine Tidlangk» (Noodt, II, 232 Not.).

de Tider hævdede et engang givet Ægteskabsløftes Ubrødelighed. Sagens Sammenhæng var, saavidt man kan skjønne af Dommen, følgende: En Mand ved Navn Leve Obbesen havde ved to befuldmægtigede, Junge Hans og Obbe Jensen af Rørbæk¹⁾ paa Nordstand, friet til en Enkes, Poppe Broders, Datter Kristine, og uagtet Pigen havde fire eller fem andre Friere, fik de dog hendes og Moderens Ja. Imidlertid lykkedes det en Mand ved Navn Ingver Harresen at vinde Pigens Kjærlighed, som der ikke synes at være spurgt om ved det første Frieri, og da han anholdt om hendes Haand, fik han baade Moderens og Formynderens, den kgl. Staller Marqvard Seesteds, Samtykke. Herover klagede nu Leve Obbesen til Konsistoriet i Slesvig og begjærede Stevning over Poppe Broders og hendes Datter. Denne bevilligedes ogsaa; men istedenfor selv at møde og svare til den indkomne Klage, sendte de tvende Kvinder Herman Wige, Foged i Husum, som paa deres Vegne begjærede Udsættelse, indtil Formynderen, Marqvard Seested, kom tilbage til Strand. Denne Udsættelse indrømmedes af Konsistoriet, men med strængt Paalæg, at Ingver Harresen og Kristine skulde afholde sig fra ægteskabeligt Samliv, saalænge til Sagen var afgjort; tillige udgik der Forbud til Præsterne i Strand, at ingen af dem maatte vie Kristine til nogen Mand, før Dom var falden. Ikke destomindre lykkedes det Pigens Slægtninge at bevæge Hr. Boie Eddesen, Sognepræst i Rørbæk, til at vie Pigen til Ingver Harresen, hvorved der baade skete Indgreb i den rette Sognepræsts Embede, og den af Pigens afdøde Fader paa hans Dødsleje udvalgte (anden) Formynder og nærmeste Slægtning, Mumme Levesen, blev forbigaaet. Af den Grund optraadte nu ogsaa denne Mand som Klager. Den 25 Sept. 1543 kjendte D. Tileman v. Hussen og Konsistoriets øvrige Medlemmer da for Ret, at Mumme Leve-

¹⁾ Denne By gik tilgrunde i Vandfloden 1634. Hovedpersonerne i Sagen synes at have boet i et Nabsogn.

sen som nærmeste Slægtning paa Mandssiden var den rette Formynder, og at fordi Ingver Harresen havde handlet saa slet mod Leve Obbesen og fravendt ham hans trolovede Brud, og som en Horkarl mod al Billighed besovet hende, skulde han nu strax forlade hende og for Fremtiden afholde sig fra hende, og hun skulde følge hendes første trolovede Brudgom. Fortsatte Ingver og Kristine deres Samliv, skulde de være forfaldne i Kirkens Band og udelukkes fra Sakramenterne, og om de døde i saadant Horeri og Ægteskabsbrud, skulde der nægtes dem Begravelse i viet Jord. Hvad Bøder de maatte være forfaldne i, henstilledes til den verdslige Ret¹⁾. — Denne Dom blev imidlertid indanket for Konsistoriet i Vittenberg, der i sin den 1ste Sept. 1544 afsagte Kjendelse (underskreven af Luther, Bugenhagen, Creutziger, Benedictus Pauli, Melanchton og Georg Major) kom til et ganske andet og med den naturlige Billighed mere stemmende Resultat, om end dette maaske mindre end D. Tilemans og det slesvigske Konsistoriums Dom fyldestgjorde den strenge Rets Fordring. I Præmisserne til Vittenbergernes Dom fremstilles Sagen paa følgende Maade: Leve Obbesen i Strand lod fri til en Jomfru ved Navn Kristine, Datter af afdøde Broder Paisen, og idet Frierne henvendte sig til Moderen, meddelte de, at Leve havde Jomfruens Formynders og Slægtninges Samtykke. Moderen, der troede dette Foregivende, tilsagde da Leve Obbesen sin Datter, men da hun kaldte paa denne, forat hun skulde give sit Jaord dertil, havde hun skjult sig, og da hun endelig var funden bag ved Sengen, blev hun ved Frygt og Tvang trængt til at sende Leve Obbesen en Fæstensgave, uagtet hendes Sind aldrig havde staaet til at ægte ham. Men saasom Jomfruens Fader i sit Testament havde beskikket Landfogden der i Landet, Marqvard Seested, »Marstaller« i Nordstrand, til hendes Formynder, og det

¹⁾ Dette Uddrag er meddelt efter den orig. Domsakt i Geh.-Ark., der nu er aftrykt i Slev. Provindsialefterretn. IV, 552—6.

dertillands var brugeligt, naar Ægteskabstilsagn gaves, at saadant skulde ske med Formynderes og Slægtninges Samtykke, og da Landfogden, som forordnet Formynder, havde faaet Kundskab om, at Jomfruen var bleven forlovet, uden at hans Samtykke var begjæret, talte han til Moderen derom, og da nu denne erfarede, at Leve Obbesen ikke havde haft Formynderens Samtykke, og at hun altsaa var bleven skuffet ved et falsk Foregivende af Frierne, sendte hun Leve den Fæstensgave tilbage, som Frierne paa hans Vegne havde givet hendes Datter, og lod den skete Forlovelse opsige. Siden havde Landfogden, som Formynder, og andre af Pigens Slægtninge med Moderens Samtykke lovet Jomfruen til Ingver Harresen. Da Leve Obbesen erfarede dette, havde han indstevnet Ingver for »den højværdige Herre Tileman v. Hussen, Biskop i Slesvig, Doctor i den hellige Skrift, vor naadige Herre og Hans Naades Raader og forordnede Kommissærer i Konsistorium«; men Ingver var ikke mødt, da Landfogden afholdt ham derfra med det Tilsagn, at han nok skulde beskytte og haandhæve det Ægteskabsløfte, hans Myndling havde givet ham. Ligeledes havde Landfogden i sin Nærværelse ladet Ingver i Kirken vie til Jomfruen, »und sie ihm darnach ehelich zugeleget«, hvorpaa de i omtrent 1½ Aar have boet som Ægtefolk sammen. Imidlertid havde Leve Obbesen for »højbemeldte vor naadigste Herre af Slesvig og Konsistoriet sammesteds« fordret Ingver dømt in contumaciam. Sagen var ogsaa kommen for »Kgl. Majestæt af Danmark, vor naadigste Herre, som Stedets højeste Øvrighed«, men var bleven tilbagevist til Konsistoriet, og endelig havde dette kjendt for Ret, at Ingver skulde forlade sin Ægtehustru, som han i 1½ Aar havde levet sammen med osv. At Sagen forholdt sig saaledes, som den her af Ingver Harssen var fremstillet, blev mundtlig bevidnet af to troværdige og Vittenbergerne vel bekendte Mænd, nemlig Anton Steinmann, Præst i Morsum (paa Nordstrand), og Johan Rischmann, Diaconus i Husum. Overensstemmende hermed blev der kjendt for

Ret: Omendskjøndt Contumacia er begaaet, saa skal dog Ægteskabet, der er sluttet med begge Parters fri Indvilgelse og med Moderens og Formynderens Bifald, og offentlig er fuldbyrdet, ikke opløses af Hensyn til den disse Egenskaber manglende første Forlovelse; men den begaaede Contumacia vil ad anden Vej være at straffe med en lidelig Pengebøde til de fattige¹).

At Stalleren Marqvard Seesteds Indflydelse har bidraget til at give Sagen dette Udfald lader sig neppe miskjende²), saameget mere som Forholdet til den anden Formynder, Mumme Levesen, der synes at have været et Hovedstøttepunkt for den tidligere Dom, slet ikke er berørt i Vittenbergernes Kjendelse. Imidlertid er det alligevel vist, at denne Dom langt mere tiltaler den naturlige Retsfølelse end det slesvigske Konsistoriums haarde Afgjørelse. — Forøvrigt er denne Appel til det vittenbergske Konsistorium mærkelig, den maa sikkert være sket med Kongens Samtykke, og Sagens Udgang har neppe været behagelig for Konsistoriet i Slesvig, der saaledes blev stillet som en lavere Instans, et Underkonsistorium. Det er ogsaa rimeligt, at netop denne Sag har foranlediget Biskoppen og Konsistoriet til at gjøre Indstilling til Kongen om en Regulering af adskillige Forhold vedkommende Trolovelsen og Ægtevielsen, saaledes som det skete ved den tildels endnu gjældende kgl. Forordning af 24de Juni 1544, hvori der bl. a. bestemtes, at Trolovelsen, for at have bindende Kraft, skulde ske hos Præsten, der med det samme skulde overhøre vedkommende i deres Kristendom og i Læren om

¹) Dommen er aftrykt i Kraffts Husumsche Kirchenhistorie. S. 574—5. Jfr. Svavstedbogen hos Westphalen, IV, 3196, hvor Aarstallet for Dommen dog er urigtig angivet.

²) Det kunde bemærkes, skjønt det formodentlig ikke staar i nogen Forbindelse med denne Sag, at Marqvard Seested blev afsat fra sit Embede 1544, efter i 22 Aar at have været Staller i Strand (Heimreich, Nordfres. Chronik, herausgeg. v. Falck. I, 337).

den hellige Ægtestand¹⁾, samt at udensogns Folk skulde fremlægge Vidnesbyrd (det saakaldte Ægtebrev) fra deres Sognepræst, om at de ikke vare bundne ved noget andet gyldigt Ægteskabsløfte²⁾.

Ved en anden Lejlighed optraadte D. Tileman v. Hussen i sin Egenskab som Biskop og Formand i det slesvigske Stiftskonsistorium med saa stor Mildhed, at det er lagt ham til Last. I Aaret 1548 meldte en fremmed Præst ved Navn Johan van Linden sig nemlig hos ham og angav, at han paa Grund af sin Modstand mod det kejserlige Interim, der jo sigtede til den evangeliske Læres Undertrykkelse, var fordreven fra sit Præsteembede i Soest i Vestfalen. Det lykkedes ham i ikke ringe Grad at vække Biskoppens Deltagelse, saa at denne ved sin Anbefaling til Sognepræsten i Husum, Hr. Herman Tast, bevirkede, at han blev kaldet til Kapellan sammesteds³⁾. Nogen Tid efter hans Kaldelse blev det dog bekjendt, at det var Usandhed, hvad han havde fortalt om sin Fordrivelse fra Soest, tillige opstod der Mistanke om, at han heldede til Gjendøberne (Mennoniterne), der havde deres Tilhold i Soest og Egnen deromkring. Ved et Gæstebud, der blev gjort i Anledning af hans Tiltrædelse i Husum, havde han rigtignok fralagt sig alt sligt, da en tilstedeværende aabenlyst havde forelagt ham det Spørgmaal, om han var befængt med Gjendøberi,

¹⁾ En saadan Prøvelse af vordende Ægtefolks Kristendomskundskaber er ikke afskaffet ved noget Lovbud, men erstattes nu derved, at vedkommende maa fremlægge Bevis for, at de ere konfirmerede. Callisen anbefaler dog endnu (Anleitung, 2 Ausg. S. 152), at Præsten skal indlade sig i Samtale om disse vigtige Ting med de unge Folk, naar de begære Tillysning, »wenn er auch kein förmliches Examen anstellen will«.

²⁾ Forordningen trykt i Corpus Const. Regio-Holsat. I, 379—81. Gemeinsch. Verordn. S. 130—31. Krag, Christian III's Hist. II, 168—9. Konsistoriets »Berichtunge« omtales udtrykkelig i Indledningen til Forordningen.

³⁾ I den Fortegnelse, Krafft giver over Præsterne i Husum, er der ingen Plads for Joh. v. Linden. Hans Ansættelse der er dog ikke tvivlsom (jfr. Jensen, Kirchl. Statistik. S. 587).

Sakramentsværmeri eller andet Sektvæsen, og havde tilføjet, at hvis sligt var Tilfældet, vilde han ikke blive gammel i Tjenesten hos dem. Senere kom det dog for Dagen, at hans lutherske Retroenhed ikke var at lide paa. Efter nogle Ugers Forløb rejste han bort forat hente sin Kone; det blev paalagt ham ved samme Lejlighed et erhverve et Vidnesbyrd om sit tidligere Levned og Lære; men et saadant kunde han ikke skaffe. Efter Tilbagekomsten begyndte han imidlertid ivrig at prædike, og det var kjendeligt, at han lagde an paa at drage Folk til sig og at stifte Parti, samt at vende Menigheden fra Sognepræsten, den fra Reformationens Dage saa højt fortjente Herman Tast. Han prædikede især heftig imod Hoffærdighed, overdaadig Klædedragt, Fløjelskraver og Guld kjeder. Denne buldrende Prædiken faldt i manges Smag, og »Hr. Omnes« sagde: nu have vi faaet en rigtig Præst, der forstaaer at sige os Sandheden. Tillige begyndte han at rive ned paa de andre Præster og at sige: »Kjære Venner, hvad have I dog hidtil haft for Præster, hvorledes ere I blevne førte bag Lyset af dem; de have kun søgt eders Penge og Gods, men jeg søger eders Sjæles Salighed«. Engang sagde han, at hans Tilhørere skulde komme til ham i Helliggejsthus, saa vilde han lære dem, hvem der var de falske Profeter. Alle ilede derhen forat faa denne Oplysning. Men alt, hvad der kom frem, var, at de falske Profeter vare saadanne Lærere, som havde Koner og Børn, der ikke foregik andre med et godt Gudsfrugtigheds Exempel. Herved sigtede han til Herman Tast, da han fortrød paa, at dennes Børn paa Festdagene gik pyntede med Perlesnore eller Border. Der var rigtignok dem, der mente, at han selv ikke havde Ret til at tale med, da hans Kone var kommen i Barselseng faa Uger efter Brylluppet; men naar nogen ymtede om, at hans Barn ikke var rigtig ægtefødt, svarede han, at det var mere ægtefødt end alle andre Børn, nemlig fordi han og hans Hustru hørte til de hellige. Han prædikede jevnlig om, at der ikke var nogen ret kristen Menighed i Husum,

siden der ingen ydre Forfølgelse var. »Eders Præster«, sagde han, »have ikke gjort ret i, at de ikke have indrettet nogen afsondret, synlig Kirke saa at man kunde kjende de Kristne fra de Ikkekristne«. »Jeg vilde kun ønske, at jeg havde hundrede rette Kristne, men jeg er«, klagede og sukkede han, »ikke værdig til at frembringe (»maken«) rette Kristne«. Imidlertid opfordrede han dem, der mente, at de vare det, til enkeltvis at komme til ham, for at han kunde optegne deres Navne. Mange kom da ogsaa, og han fik et stort Parti. Hans Modstandere sagde imidlertid, at man just ikke kunde mærke paa disse »Johannitere«, at de vare blevne gode Kristne, thi de talte intet kristeligt om Daaben og Nadveren, men de bleve hovmodige og foragtede den gode, fromme og kristelige Mand Hr. Herman Tast, der dog havde udrettet saa meget godt i Menigheden; og hvem der ikke hørte til deres Parti, »fik paa Hovedet«; Trusler og store Ord havde de nok af. Da dette Væsen gik Tast for vidt, erindrede han sin Medtjener om, at han dog ikke maatte anstifte noget Oprør i Menigheden. »For mit vedkommende behøver I ikke at frygte for noget Oprør«, svarede van Linden. Men nogen Tid efter kom han til Sognepræsten og sagde: »Hr. Pastor, nu kan jeg ikke længere indestaa for, at der ikke bliver Oprør deraf«. I hans Prædikener kom, efter hvad hans Modstandere siden vidnede, efterhaanden flere og flere vrang Lærdomme frem. De paastod, at han bestred Retfærdiggjørelsen af Troen. I en Juleprædiken sagde han saaledes: »Hvad, siger du Tro, Tro? vil du blive salig, maa du gjøre Guds Vilje og holde hans Bud. Eders Præster sige: En Kristen kan ikke opfylde Guds Bud. Jeg siger: En Kristen kan opfylde dem. Hører mig, jeg siger eder Sandheden og søger eders Salighed. Enhver maa og skal leve saaledes, at han, naar han kommer frem for Guds Dom, kan sige: Herre, her kommer jeg til dig og har opfyldt din Vilje og holdt dine Bud, giv mig nu dit Rige«! Derved gjorde han det dog for broget for flere af dem, der ellers vare hans Venner, saa at de kom

til ham og sagde: »Hr. Johan, I gjør for meget ud af det med eders gode Gjerninger; vil I ikke ogsaa prædike os Kristus«. En af hans Tilhørere sagde til ham, idet han hentydede til Pauli Ord (Philipp. 3): »Hvorlænge vil I dog blive ved med at prædike os Skarn«? Da han offentlig lærte, at man ikke burde døbe uægte Børn, fordi der ikke var nogen, der kunde gjøre Tilsagn for dem (»wente se hebben nene thosage«), blev han krævet til Regnskab for sine Yttringer af Herman Tast og maatte erklære sig i Overværelse af tvende Nabopræster (Hr. Vincent i Milsted og Peter Bokelman i Hatsted) og Menighedsforstanderne i Husum. Der kom dog ikke noget videre ud af Undersøgelsen, skjønt han erklærede, at det samme ogsaa burde være Tilfældet med Børn af Forældre, som levede i aabenbare Laster. I en Prædiken paa Kristi Himmelfartsdag sagde han, at Kristus er opfaren til Himmelen, og der sidder han efter sin menneskelige Natur ved sin himmelske Faders højre Haand; men efter sin guddommelige Natur er han allestedsnærværende. Derpaa havde han anført Augustins Ord ad Dardanum, hvormed Sakramentsværmerne paa den Tid jevnlig søgte at bevise, at Kristi Legeme og Blod ikke er væsentlig tilstede og nydes i Nadveren. Da han i Passionstiden prædikede om Nadverordene, sagde han, at man skulde ikke disputere og spørge, hvad Sakramentet var, men alene hvorledes det rettelig skulde bruges. I sine Prædikener omtalte han aldrig, at en Kristen kunde have Trøst af Sakramentet i Nød og Anfægtelser; heller ikke havde han opmuntret Folk til at gaa til Alters, men meget mere afholdt dem derfra og søgt at indjage dem Skræk derfor, idet han sagde: »Mine Haar maa rejse sig paa mit Hoved, naar jeg ser, hvorledes Folk gaa til Sakramentet, jeg kunde aldrig gaa saaledes dertil«. Der var ingen, som nogensinde havde set ham gaa til Alters i Husum; og han havde heller ikke villet tillade sin Hustru det, naar hun skulde i Barselseng. Til alle Sekterere, der kom til Husum, og som vare Gjendøbere og Sakrament-

sværmere, stod kan i et meget venskabeligt Forhold, og de havde deres Tilhold i hans Hus. Adam Apotheker, som var i Tjeneste hos Doctor Cornelius v. Hamsfort, skrev fra Danmark til ham og bad, at han skriftlig vilde meddele ham de bedste Grunde og Argumenter, hvormed han kunde imødegaa Doctoren, naar denne forsvarede Barnedaaben. Selv nærede han bestandig den gjendøberiske og sakramenteriske Mening, at Børn, der vare fødte af kristne Forældre, vare allerede hellige før Daaben. Derfor havde han, tvertimod Ordinansen og den kristne Kirkes Brug, ikke villet bruge Djævlebesværgelsen (»Far ud du urene Aand«) ved Daaben.

Da alt dette vakte megen Bevægelse i Husum, blev Johan van Linden stevnet til Fogdens Hus, og der blev det foreholdt ham, at han skulde afstaa fra sin Vranglære, hvis han ikke vilde suspenderes fra sit Præsteembede, hvilket ogsaa skete, da der ikke fulgte nogen Forbedring. Sagen blev nu af Amtmanden Jakob Rantzov indstevnet for Konsistoriet i Slesvig. Herman Tast mødte som Anklager og havde skriftlig optegnet de Punkter, som han mente, at han med Grund kunde anklage Kapellanen for. Men der blev ikke noget af Processen, thi Biskop Tileman vilde ikke høre Klageren tilende, men afbrød ham, og sagde, at han selv vilde komme og jevne og forlige Sagen. Kun det ene Punkt om de uægtefødte Børns Daab var kommet frem, da Biskoppen afbrød Forhandlingen. Da han nogen Tid efter kom til Husum, blev Sagen forhandlet i Amtmandens Nærværelse i Kirkens Kor. Biskoppen trængte stærkt paa, at man skulde lade Hr. Johan blive i Embedet, noget, hvormed Sognepræsten og Forstanderne vare lidet tilfredse. Men Biskoppen tilbød, at han selv fra Prædikestolen vilde afhandle Sagen saaledes, at det nok skulde komme til Enighed. Hertil gav Herman Tast endelig sit Samtykke, paa Vilkaar at de vildfarende Artikler maatte tilbagekaldes. Bispem holdt nu tre Prædikener om Sagen; men om de vildfarende Lærdomme talte han ikke; om Hr. Johan sagde

han, at hvad han havde prædikeret, var sket af gudelig Iver, og ikke saa ondt ment, som nogle antog: «en Edderkop suger Gift af de samme Blomster, hvoraf Bien suger Honning». Ligeledes: «det Sprog af Augustin havde nu været rigtigt saa mange hundrede Aar, og blev vel ogsaa ved at være det». Det følger af sig selv, at «Johanniterne», som Modstanderne spottvis kaldte dem, triumferede over denne Udgang paa Sagen, medens Sognepræsten og Forstanderne vare yderst misfornøjede og forlangte en endelig Dom af Bispen, hvoraf man kunde se, hvem der havde Ret, og hvem der havde Uret. Men Tileman v. Hussen vilde ikke indlade sig videre derpaa, men henviste til sine Prædikener. Mange harmedes over, at «Løgneprædikanten» atter skulde bestige Prædikestolen; imidlertid skete det; men han befandt sig dog selv ikke ret vel derved, saa at han fandt sig foranlediget til nogen Tid efter at opsiges Tjenesten; og den følgende Paaske rejste han fra Husum, efter at han havde været der i tre Aar. Dengang han drog bort, havde han dog allerede fast Fod andensteds, idet han af Menigheden i Tetenbüll i Eidersted var kaldet til dens Sognepræst, paa hvilket Embede han d. 9de Marts 1551 fik Biskop Tilemans Kollats¹⁾. Her var Johan v. Linden i sex Aar; men nogen væsentlig Forandring synes ikke at være indtraadt med ham²⁾. I Aaret 1557 rejste der sig en ny Storm imod ham. Der udfærdigedes ved denne Lejlighed i Husum en skriftlig Beretning om hans Vranglære og om hans utilbørlige Forhold mod Herman Tast,

¹⁾ Trykt hos Lass, Husumische Nachrichten. 2te Fortsetz. S. 180—1.

²⁾ Der fortælles, at da hans Hustru, medens han var Præst i Tetenbüll, laa paa sit Dødsleje, forlangte hun Nadveren af Stedets Kapellan, paa en Tid, da hendes Mand ikke var tilstede. Da van Linden imidlertid kom hjem, just som Kapellannen skulde til at berette den syge Kone, sagde han til hende: «Och Hilken, Hilken, so hebbe gy my nicht gelaueth» (Ak lille Hille, saaledes har I ikke lovet mig). Men da hun undskyldte sig med den store Nød, hvori hun var, fandt han sig dog deri og nød Nadveren med hende.

som da alt var død¹⁾. Af denne Beretning er det foregaaende øst; da Forfatteren imidlertid er meget fjendtligsindet mod Johan v. Linden, er det vel muligt, at han overdriver noget; Hovedsagen er rimeligvis dog rigtig fortalt. Saameget ser man deraf, at der var en betydelig Forskjel paa den Maade, hvorpaa Herman Tast og Tileman v. Hussen stillede sig til den sværmeriske Præst, og man kan deraf slutte, at der i det hele har været en ikke ringe Forskjel i hine to Mænds hele kirkelige Retning. Det er ikke usandsynligt, at den gamle Reformator i Husum, der i sin Tid havde indtaget saa fremragende en Plads blandt de evangeliske Lærere i Sønderjylland, med mindre Behag har set paa den yngre Mand, der, uden at have baaret Dagens Byrde og Hede, var bleven hans Biskop, medens han selv ved samme Lejlighed havde mistet endel af den kirkelige Indflydelse, han hidtil havde haft. Imidlertid foreligger der dog ingen anden Antydning, hvortil vi kunne støtte en saadan Formodning, end hvad ovenstaaende Beretning indeholder. Hvad Johan van Linden angaar, da blev han 1557 afsat af Hertug Adolf fra sit Embede i Tetenbüll, dels paa Grund af Vidnesbyrdet fra Husum, dels paa Grund af hans senere Forhold. Men da var Biskop Tileman ogsaa forlængst død og kunde ikke mere holde sin Haand over ham.

Samme Aar Tileman v. Hussen var bleven Biskop, skete der et anmassende Forsøg fra det tyske Riges Side

¹⁾ Herman Tast døde 1552. Beretningen, i en Afskrift af den gamle slesvigske Superintendent Jacob Fabricius den ældre, findes i Univ. Bibl., Don. Var. 122. 4. Vol. I. Den er paa Plattysk. En højtydsk Oversættelse, som dog ikke er ganske uden Fejl, findes trykt i Dän. Bibl. IX, 324–40. Jeg har meddelt et saa udførligt Uddrag, fordi dette ret mærkelige Bidrag til den Tids Kirkehistorie, næsten synes ganske at være overset. Krafts Husumsche Kirchenhistorie kjender intet til Joh. v. Linden og hans Bedrifter. Beretningen har følgende Overskrift, som er udeladt i Dän. Bibl. a. St., »Scriptum de Johanne von Linden quondam Ministro Ecclesiæ Husensis ac postea Pastore in Tetenbull Eyderstedæ, unde tandem ejectus est, cum hæc, quæ sequuntur et alia, quæ in Tetenbull gessit, illustriss. Principi Adolpho de ipso indicata fuerunt«.

paa at inddrage Slesvig Stift under Tydskland, saaledes som det alt tidligere var forsøgt med Biskop Godske Ahlefeld, der dog med Protest havde afvist Fordringen. Nu vilde man paany under Trusel om fiskal Tiltale tvinge den slesvigske Biskop til at betale Dommersportler til Underholdning af den kejserlige Rigs-kammerret og til at udrede Krigs-styr mod Tyrkerne. Hertugen af Brunsvig og Biskoppen af Mainz skrev paa Kejserens Vegne baade til K. Christian III og til Biskop Tileman v. Hussen derom. Da Biskoppen af Mainz imidlertid i Udskriften paa sit Brev til Kongen havde undladt at nævne ham som Konge af Danmark og Norge (ventelig har han da blot kaldt ham Hertug af Slesvig og Holsten), sendte gamle Johan Rantzov, hvem Brevet først kom ihænde, det med samme Post uaabnet tilbage, og senere nedlagde Kongen paa sine egne og den slesvigske Biskops Vegne en bestemt Indsigelse imod de uretmæssige Fordringer. Af hvad Art disse vare, erkjendtes ogsaa tilfulde af Tydsklands protestantiske Fyrster, der paa en Forsamling i Schweinfurt afgav den Erklæring med Hensyn til Slesvigs Biskop: »hans Stift staar under Danmarks Ret (jus) og er et Lem af samme, der aldrig har erkjendt det tydske Riges Overhøjhed eller Jurisdiction. Han er desuden nu ikke saadan en Bisp, der fører en anseelig Hofstat eller har et stort Følge af Drabanter efter sig, ej heller strække hans Midler sig saavidt, at han kan give noget Rigskrigsstyr. Det er alene hans Embede at prædike og forrette Sakramenterne efter Guds Ords Forskrift¹⁾«. Trods denne Erklæring vedblev den kejserlige Fiskal med sine uhjemlede Paastande og drev paa Execution, som dog nok paa den Tid maa have været »Riget« mindre belejlig, siden den udeblev²⁾. Paa Rigsdagen i Regensburg 1546 synes Sagen

¹⁾ Cragii Ann. Chr. III. p. 243. Overs. I, 250. Hvitfeldt, S. 1552—3.

²⁾ I Gemeinsh. Arch. XXXIX, 29 e findes den kejserlige Fiskals Conclusiones finales contra Biskop Tileman i Slesvig i Sagen om hans Bispedømmes Deltagelse i de tydske Rigspaalæg, paategnet: Productum Speir 13 Maj 1546.

at have været for, da Christian III og hans i Hertugdømmerne medregjerende Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, instruerede deres Sendebud til Rigsdagen, Amtmanden i Aabenraa, Benedict Sehested om, hvad han skulde svare paa Fordringerne¹). I Aaret 1549 fornyedes disse atter, og under Executionstrusel forlangte man, at Slesvig Biskop skulde bidrage til Udredelsen af Rigsstyr. Tileman v. Hussen meldte Sagen til Kongen, der befalede ham at svare Præsidenten i den kejserlige Kammerret, »at hans Stift aldrig havde været skatskyldigt til det romerske Rige, men meget mere, ligesom Hertugdømmet, havde været underkastet dansk Lenshøjhed«. Kongen skrev selv til Keiseren og gav sin Misfornøjelse tilkjende med disse utilbørlige Fordringer, og udtalte det Haab, at Keiseren vilde paalægge Fiskalen at afstaa fra sin Paatrængenhed²). Sagen var imidlertid ikke dermed afgjort, men trak sig hen gennem en lang Række Aar, langt ud over Tileman v. Hussens og Christian III's Levetid, og fik først sin Afgjørelse 1587 efterat have staaet paa i over 60 Aar³).

Det var i de tyske protestantiske Fyrsters ovenomtalte Erklæring fremhævet, at Slesvigs Biskop ikke længere var nogen Herrebiskop, men en Kirkens Tjener med indskrænkede Midler. Men netop denne Tingenes Tilstand var ikke efter det slesvigholstenske Ridderskabs Hoved, der heller havde ønsket Bispedømmet bevaret i dets gamle Skikkelse som en glimrende Sinecure for en eller anden Adelsmand, ligesom de vare vante til i Biskoppen af Slesvig at se den selvskrevne Præsident paa Landdagene, hvilket

¹) Instruxen, dat. 13 Maj 1546, i *Gemeinsch. Arch.* X, 9 b. En historisk Beretning, der sigtede til at vise, at saavel Hertugdømmet som Stiftet Slesvig aldrig havde hørt til det tyske Rige, udarbejdedes 1547 af Benedict Sehested og Peter Svave, og findes nærmere omtalt i mit Skrift, *Historieskrivn. i Danmark eft. Reform* S. 67—8.

²) Christiani, *Gesch. der Herzogth. Schlesw. u. Holst. unter dem Oldenb.* Hause II, 243—5.

³) Falck, *Handbuch des schlesw.-holst. Privatrechts* II, 17—19.

Tileman v. Hussen efter sin mere indskrænkede Stilling ikke godt kunde være; har han overhovedet bivaanet Landdagene, hvad vi ikke have noget bestemt Vidnebyrd om, har det snarere været som Kongens gejstlige Raad, som han udtrykkelig nævnes¹⁾, end som Hoved for Prælaterne. Sagen blev gjort til Gjenstand for Prælaternes og Ridderskabets Besværing paa en Landdag, der holdtes i Rendsborg i Begyndelsen af August 1544. Først androg de nemlig paa, »dat den beiden Bischopen (i Slesvig og Lybek) mügen Rathe thogegewen werden, Recht thospreckende, nach Inhalt der Privilegien«. Meningen heraf var nok, at man ønskede en bispelig Ret med faste adelige Bisiddere, idet man ikke agtede det alt bestaaende Konsistorium for nogen ordentlig Ret. Herpaa svarede Kongen gunstigt, om end det, han lovede, just ikke var ganske det samme, som Ridderskabet forlangte. Svaret lød nemlig: »Es sind Ihre Königl. Mayestät und Fürstlichen Gnaden unbeschweret die Bischöffe und Rethen in den Reichs Sachen zu gebrauchen und zu setzen, wenn Recht abgesprochen werden soll«. Klarere traadte Modsætningen frem i et andet Andragende fra Stænderne: »Dat dat Bischopdohme tho Schleswig möge wedder in den olden Stand gebracht und frie gemacket werden, damit de Obrigkeit, dem Adel und gemeinen Landtschopp uff allen Landtagen und Landfolge davon möge gedenet werden uffs alte, diweil das es ist ein Hövet van den Prälaten des gantzen Landes, wie in den Privilegien klarlich und städtlich werden vermeldet«. Herpaa svarede Kongen: »Die Befreyung des Bischoffs zu Schleswig belangend werden sich Königl. Majestät nach Gelegenheit, so die 10000 fl. Muntz damit gemeynt, als Königl. Majestät dem Amtmann auf Schwabstede schuldig und aus Ihrer Cammer ohne Verkürztzerung des Stifts verzinsen lassen, sich derothalben zu halten wissen. Es wird auch die Suchung des Bischoffs halben nicht anders denn der Ordinantz gemes von den

¹⁾ Wegener, Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 260.

Stenden gemeint sein¹⁾«. Vi se altsaa, at Kongen her ikke indlod sig paa noget Løfte om en Forandring, men temmelig spydig henviste Stænderne til, at de dog ikke kunde mene, at han vilde foretage nogen Forandring i Kirkeordinansens Bestemmelser, som de for to Aar siden selv havde været med at vedtage. Forøvrigt viser Kongens Svar ogsaa, at han havde fundet en anden Anvendelse for Overskuddet af Bispestolens Indtægter end den, der var antydnet i Kirkeordinansen (ifølge hvilken det jo skulde anvendes til Skolen i Slesvig), idet han havde laant 10,000 Gylden deraf. — Denne Gang afviste Kongen altsaa Adelen Forlangende om at føre Slesvigs Bispestol tilbage til den Plads, den havde haft før Godske Ahlefeldts Død. Men Aaret efter kom Fordringen igjen, og nu gav han efter og gjorde vitterligt ved et aabent Brev af 30te Marts 1545, at vel havde det været hans Hensigt istedenfor Biskoppen i Slesvig at beskikke en Superintendent; men paa Stændernes Begjæring havde han nu givet efter og tilstaaet, at med Undtagelse af det store Vildt, maatte Biskoppen i Slesvig beholde alt Bispegodset med dets Herlighed, hvilket herved overdroges til D. Tileman v. Hussen. Samtidig kasse-redes Kongens Overenskomst med Domkapitlet angaaende Superintenden og hans Underholdning²⁾. Det var en

¹⁾ Se Landdagsakten 1544 i Krag's Christian III's Hist. Supplem. S. 62 66. 69. 72. Det er kun et Fragment af disse Landdagsfor-handlinger fra 1544, som H. Schröder har meddelt i N. Staatsb. Mag. I, 287—90, og urigtigt henført til 1513. Mærkelig nok har Udgiveren, Prof. Falck, heller ikke vidst bedre Besked.

²⁾ Waitz, Urkunden II, 34. Det viser sig altsaa, hvor urigtige de ældre Efterretninger ere, som Hvitfeldt (Bispekrønike, Fol. 14), Hamsfort (Scr. Rer. Dan. VII, 169) og andre meddele, ifølge hvilke Tileman v. Hussen fra 1544 af kun skulde have været Superintendent; Forholdet var snarere det omvendte: indtil 1545 var han Superintendent med Bispenavn, men fra dette Aar af fuldkommen Herrebiskop, saalænge det varede. Om hans Styrelse af Stiftsgodset kan henvises til Svavstedbogen hos Westphalen, Monum. ined. IV. 3152 (Nr. 103) og 3196 (Nr. 167). Herhen hører ogsaa et Skifte foretaget den 17 Okt. 1544 mellem Tileman v. Hussen paa Slesvig

mærkelig Indrømmelse, som viser, hvorlangt man i Slesvig dengang var fra Tilstanden i Kongeriget, hvor der hverken var Tanke eller Tale om sligt. Den slesvigske Bispestols snart paafølgende Overgang i fyrstelige Hænder var den nærmeste Følge af denne Forandring og bevirkede, at Prælaterne og Adelen dog i Tiden ikke fik det Udbytte af Indrømmelsen, som de havde haabet. I kirkelig Henseende var Forandringen utvivlsomt til Skade, idet al fælles kirkelig Styrelse derved snart ophørte, nærmest paa Grund af den noget tidligere foretagne Landsdeling.

Ved den ovenomtalte Landdag i Aaret 1544 foregik nemlig ogsaa den bekjendte Arvedeling mellem Kong Christian III og hans tvende Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, hvorved Sønderjylland udstykkedes i tre usammenhængende Dele, eller, om man vil, i fire Dele, da de adelige Godser forbleve under alle tre Fyrsters Fællesregjering¹⁾. Denne Deling, der i politisk Henseende foraarsagede saa stor Strid og Forvirring, medførte ogsaa mange Ulemper i kirkelig Henseende, idet Hertugerne tiltog sig den øverste Kirkehøjhed i deres Landsdele, hvorved en skadelig Adsplittelse opstod i den kirkelige Styrelse og i Tilsynet, medens adskillige af Kirkeordinansens heldige Bestemmelser angaaende Bispeembedet og Kapitlet i Slesvig tabte en Del af deres Betydning, og efterhaanden ganske traadte ud af Kraft. Man har hidtil antaget det for sandsynligt, at alle en kirkelig Tilsynsmands Forretninger efter Landsdelingen bleve unddragne Tileman v. Hussen, og at hans Virksomhed blev indskrænket til at prædike i Domkirken i Slesvig og at holde theologiske Forlæsninger i det derværende Lek-

Stifts Vegne og Breide Rantzov paa afg. Biskop Godske Ahlefeldts Arvingers Vegne angaaende de Inventariegenstande (Kvægbesætning, Viktualier, Husgeraad osv.), som efter Ahlefeldts Død fandtes paa Svavsted Slot (Gl. Afskr. i Geh.-Ark.).

¹⁾ Delingsakten, dat. 9 August 1544, er trykt forskjellige Steder, men bedst i Seidelins Diplom. Flensborg. II, 349—53.

torium¹⁾. Dette er imidlertid urigtigt. Han vedblev nemlig, saalænge han levede, at ordinere alle Kandidater, som bleve kaldede til Præsteembeder i hele Stiftet. I den kongelige Andel beholdt han ogsaa, saavidt vi kunne skjønne, ganske den samme Magt som før Delingen, saaledes som det fremgaar af en Institution og Stadfæstelse, han 1548 udstedte for en Hr. Johan Witte, der var kaldet til Præst i Ulderup og Adsbøl (hvilke Sogne dengang vare forenede); den er i selvsamme Stil som lignende Breve, udstedte før Delingen²⁾. Det samme var ogsaa Tilfældet i Hertug Adolfs Andel³⁾ og maaske ogsaa ved de Kirker, som laa paa de adelige Godser, over hvilke Biskoppens Indflydelse dog vistnok fra først af har været temmelig indskrænket⁴⁾. I Hertug Hanses Andel derimod ordinerede Biskoppen vel Kandidaterne, men han har, som det synes, kun undtagelsesvis prøvet dem, og Institutionen eller Kollatsen havde Hertugen forbeholdt sig selv eller sin Repræsentant, Amtmanden i vedkommende Distrikt⁵⁾. Det følger ogsaa af sig selv, at naar Landsherrerne havde egne Provster, som jevnlig tillige vare Hofpræster, søgte de snarere

¹⁾ Saaledes Jensen i Michelsens u. Asmussens Archiv. II, 472, og i Kirchlich. Statistik. S. 49: »das Bisthum wurde eine blösze Pfründe«.

²⁾ Se Tillæg Nr. 3.

³⁾ Se Tileman v. Hussens Institution og Stadfæstelse for Johan van Linden som Sognepræst i Tetenbüll i Hert. Adolfs Andel, dat. 9 Marts 1551 (Lass, Husumische Nachrichten, 2te Fortsetz. S. 180—1). Her var Forholdet følgende: Menigheden havde valgt Hr. Johan v. Linden og sendte nu et Par af deres Midte til Biskoppen med Anmodning om Stadfæstelse af Valget og Bestalling for Præsten, hvilken Biskoppen da meddelte uden nogensomhelst Beraabelse paa, at han handlede i Hertugens Navn, eller at Præsten behøvede nogen anden Legitimation for at nyde alle Embedets Goder.

⁴⁾ Disse Kirker opregnes af Jensen i Staatsb. Mag. VII, 386.

⁵⁾ Kirkekal. for Slesvig Stift, 1 Aarg. S. 176. Tillæg Nr. 5 vil, sammenlignet med Nr. 1 og 3 og det ovenfor i Not. 3 omtalte Brev, vise Forskjellen mellem Hertug Hanses Andel og de andre Landsdele. Nr. 5 er jo kun en Ordinationsattest, medens de andre Breve ere formelige Bestallinger.

Raad hos disse i kirkelige Sager end hos Bispen, saa man vel kan antage, at hans Embedsvirksomhed er bleven indskrænket ved Landsdelingen, uden at den derfor kan siges væsentlig at være bleven forandret. Som ovenfor er berørt, vedblev hans aarlige Visitatser i alle Stiftets Kjøbsteder, saalænge han levede. For de faa Kirker, der laa paa selve Stiftsgodset, fungerede Biskoppen tillige som Provst; ialfald finde vi, at Tileman v. Hussen i Aaret 1548 selv afhørte Kirkeregnskabet for den til Bispegodset hørende Kirke i Treja¹⁾.

Den Herlighed, Tileman v. Hussen havde opnaaet, ved at Bispegodset med alle dets Indkomster 1545 overlodes ham til fri Nydelse, var kun af kort Varighed, thi da Kongens yngste Broder, Hertug Frederik, var bleven myndig, og der skulde skaffes ham en passende Forsørgelse, maatte D. Tileman atter fratræde de fulde Indkomster af Bispegodset og lade sig nøje med den aarlige Indtægt af 900 Mark lybsk, som oprindelig var ham tillagt, samt nogle Naturalydelse tilligemed Bolig i Bispegaarden i Byen Slesvig. Fratrædelsen skete under den Form, at Kapitlet, med Bispens Samtykke, den 14de April 1549 valgte Hertug Frederik til Koadjutor i Bispeembedet²⁾. Fra denne Tid af var D. Tileman altsaa væsentlig kun Superintendent med Bispenavn.

Hvad hans øvrige Forhold angaar, beretter Cypræus, at »han stod i stor Yndest og Anseelse hos Christian III, saa at Kongen benyttede sig af hans Hjælp og Raad i Sager vedkommende Religionen, og da i Aaret 1548 Kurfyrst August af Sachsens Bryllup med Christian III's Datter

¹⁾ I Kirkeregnskabsbogen i Treja findes følgende Antegnelse: »Anno Domini M d xlvij in vigilia Philippi et Jacobi apostolorum in Gegenwerdigheit des Erwerdigen vnnd Hochgelerten Herren Tilemanns van Huszen, Bischops tho Sleszuigk, hebben Jens Peterssen vnnd Johan Siuerdtssen kerckswore van aller vpboringe vnd vthgift klare rekenschop gedan van dem xlvj vnnd souen vndvertigsten Jare«.

²⁾ Nordalb. Studien. VI, 297. Waitz, Urkunden. II. 34.

Anna højtideligholdtes i Kjøbenhavn, blev Biskoppen (der jo havde været Prindsessens Lærer) kaldt over for at vie dem ¹⁾«. Herved er imidlertid at bemærke, at Brylluppet ikke stod i Kjøbenhavn, men i Torgau i Sachsen, og i den fuldstændige Fortegnelse over det saare anseelige Følge, som ledsagede Prindsessen til Sachsen, nævnes ikke D. Tileman; thi det kan ikke antages, at han skjuler sig under det beskedne Navn »Prædikanten ²⁾«. Er der derfor overhovedet noget rigtigt i Cypræus's Beretning, maatte den vel forstaas saaledes, at Bisen fra Slesvig forrettede Prindsessens Trolovelse, som dog heller ikke foregik i Kjøbenhavn men paa Koldinghus Søndagen Lætare 1548 ³⁾. Men selv herfor have vi intet Bevis.

Biskop Tilemans Forhold til hans Domkapitel synes idethele at have været godt. Kun med den i dette Skrift tidligere omtalte D. Nicolaus Krage kunde ligesaa lidt han som nogen af de øvrige Domherrer enes. Det er ikke godt nu at sige, paa hvis Side Skylden mest har været; vi have kun Krages Fremstilling, og efter den er der gjort ham stor Uret af hans Kolleger ⁴⁾.

Efter i ni Aar at have beklædt Slesvigs Bispestol, døde D. Tileman von Hussen den 14de Maj 1551, 54 Aar gammel. Han jordedes i Slesvigs Domkirke. Gravskriften over ham indeholder en Lovtale i latinske Vers,

¹⁾ Cypræus, Ann. episc. Slesv. p. 446.

²⁾ Nye Danske Mag. I, 364 ff.

³⁾ Hvitfeldt, Danmarcks Riges Krønike. S. 1542.

⁴⁾ Se foran S. 49 ff. Den Dom, som Tileman v. Hussen og fire af Kapitlets Medlemmer 1548 fældede over Nic. Krage, er aftrykt som Tillæg Nr. 2 efter Originalen, som jeg først fandt, efterat Artiklen om Krage var trykt. Jeg benytter tillige Lejligheden til at omtale, hvad en Historiker har gjort mig opmærksom paa, at i G. L. Badens Smaa Afhandling I, 126—31 findes en Artikkel om Nic. Krage, der ved Siden af mange Urigtigheder og løse Gjætninger indeholder en Henvisning til et kuriøst Aktstykke, som jeg ikke før har kjendt, nemlig det Svar, Kurfyrsten af Brandenburg gav Borgerne i Soltwedel, da de ønskede at blive Krage kvit. Da det giver et ret mærkeligt Billede af Tiden, føjer jeg det til den ovennævnte Dom.

hvori navnlig hans Nidkjerhed i Evangeliets Forkyndelse og hans Lærdom i det hebraiske, græske og latinske Sprog roses¹⁾. Ogsaa Cypræus giver ham et hæderligt Vidnesbyrd for hans Flid i at prædike, visitere og holde Forelæsninger i Koret i Domkirken. Da Døden overraskede ham, var han beskjæftiget med en Udlægning af Psalmerne²⁾. Et Billede af ham i Slesvigs Domkirke viser en Mand i gejstlig Dragt, og af et tiltalende, værdigt og sagtmodigt Ydre, knælende for den korsfæstede Frelser³⁾.

Om D. Tilemans huslige Forhold vides, at hans Hustru Petronella (Belga kaldes hun, og var vel altsaa en Nederländerinde) efter hans Død ægtede M. Hieronymus Cypræus den ældre, Kannik (senere Archidiakonus) i Slesvigs Domkapitel⁴⁾. Af D. Tilemans Børn kjendes kun Datteren Elisabeth, der 1568 ægtede M. Bartholomæus Embs, der paa den Tid var Hofprædikant hos Enkedronning Dorothea paa Koldinghus og 1572 af Hertug Adolf blev kaldet til en lignende Stilling paa Gottorp Slot og til Provst i Gottorp Provsti⁵⁾. — Endnu hidsættes følgende Aktstykker til Slesvig Stifts Kirkehistorie i Biskop Tilemans Tid.

¹⁾ Pontoppidan, *Marmora Danica* II, 10—11. Schröder, *Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig*. S. 123. Dødsarsagen (Pleuritis) omtales af Muhlius, *De reformatione relig. in Cimbria*, p. 77.

²⁾ Cypræus, *Ann. episc. Slesv.* p. 446.

³⁾ Et Kobberstik af dette Billede findes hos Westphalen, *Monum. ined.* III, 267 Tab.

⁴⁾ Westphalen, *Monum. ined.* III, Præf. p. 29 Not. cc. *Cimbria lit.* I, 119.

⁵⁾ *Dän. Bibl.* IV, 230—1. Zwergius, *Sjæl. Cleresi*, S. 483—4. Her berettes ogsaa, at Barth. Embs 1577 blev Lektor ved Slesvigs Domkirke og at han døde 1578; men dette Dødsaar kan ikke være rigtigt, da han 1572—85 var Visitator i Gottorp Provsti (Muhlius a. Skr. p. 151). Jensen angiver (*Archiv für Staats- und Kirchengesch. der Herzogth.* II, 480) udentvivl Embs's Dødsaar rigtig som 1587. Man kunde fristes til at antage, at ogsaa Navnet paa hans Hustru var urigtig angivet, naar man ser, at i et Brev fra en samtidig omtales »Catharina Bartholomæana« i Kolding 1570, i en Forbindelse, som gjør det rimeligt, at derved forstaas M. Bartholomæus Embs's Hustru (Harboes Fortale til Zwergius, *Sjæl. Cler.* S. 32 Not.).

1.

1544. 10 Juli. Biskop Tilemans v. Hussens »Institution« for Nicolaus Johannis (Jensen) som Sognepræst i Vonsbæk.

Tillmannus van Hussen, der heiligen Skriff Doctor, Biskop tho Schleswigk wünschet alle Christ(g)l(ö)uigen Gnade, Frede und Barmhertigkeit van Gade dem Vater durch Jesum Christum vnser einigen Heyland. Nachdem de andechtige Nicolaus Johannes nha lüde königl. Maytt unde dieser Furstendome gemene uprichtige christlicke Ordinancien rechtlich vor einen Pastoren vnde Kerckherren tho Odensbeck Kercken in deme Huusz Hadersleben geeschet ist, unde nögaßtige apresentation dess Kerckspels Odensbeck my gethaget, vnde van my examinert vnde verhöret tho syner Eskinge bequeme erkennenet, vnde na gebrucke der hilligen Aposteln tho dem Prediger-Amte eme geordineret habe, vnd my nha Inholt vorgeskrevene Ordinancien tho gedachte Kercken tho institueren gebeden, welcke ick em billig nicht wuste tho weigern, sundern uth Bevele und autoritet mynes Amtes eme tho dieser siener Eskinge hebbe bevestiget und institueret und in Krafft dieses Briueus eme dartho institueren und bestetige, dat he aldar mag dem hilligen Prediger-Amte tho der Ehr und Glorie Jhesu Christi und der hilligen christlichen Gemene Verbeterunghe und Nytte bruken, alle und jglicke de sulvigen Kercken Odensbecke Rente, Inkumpst in Acker, Wisken, Weiden, Holtingen, Herrlichkeit unde Gerechtigkeit, so ein Kerckherr van Oldinges dar gehat, gebrucket und besethen hefft, tho geneten unde gebrucken, na lüde der Ordinancien, an jeniger Insage, doch daby also, dat he sinen olden kranke Vater, so lange he lefet, in deme Predig Amte unde dienste des Kerspels, dat nene Versümenisse geschehe, truwelichen helpe, de Kercke nha synes Vaders dode so schall und mag de Tydt synes Levendes besitten, dat he in einem uprichtigen, christlichen, erlicken Levende dat wort Gades recht und reine predige, de hilligen Sacramenta Christi recht ministriren und reckinge dho, tho dem lesten dat he nene Güter der Kirchen skall verschöten, verpanden, verkopen oder in jenige maten afhendig macken, sondern velmehrre syner vermögenheit nha watt van der Kirchen afhendiget edder versett is, weder tho triven, restituiren und verbetteren sich beffittigen schal.

Des tho waren Urkunde habe ick Nicolas (!) Tillmannus Bischop upgemeldt mynes Amtes Ingesegele wittlichen neden vor diesen Breff hethen drucken. Actum et datum Schwavstede den teinden dag Julii Monats nach Christi unsers herren Geburth xv^c xliij.

Nyere ikke meget nøjagtig Afskrift i Vonsbæk Kirkearkiv.

2.

1547. 15 August. Biskop Tilleman v. Hussens og det slesvigske Konsistoriums Dom i en Sag mellem M. Jesper Brochmand og D. Nicolaus Krage.

In Gades namen Amen. Nha Jesu Christi vnser Herren gebort voffteynhundert der nha in dem souenvnderlichsten Jare, den voffteynnden Dach Montes Augusti, vth des durchleuchtigstenn, grotmechtichstenn, hoichgebornen Fursten vnde Herrenn, Herren Crystiann tho Dennemargken, Norwegenn, der Wennden vnde Gottenn Konninck etc., vnde der durchleuchtigenn hoichgebornen Fursten vnde Herren, Herren Johans vnde Adolffs, Eruen tho Norwegenn, Hertogen tho Slesuichk, Holstenn etc., alle gebrodere, vnser gnedigsten vnde gnedigenn Herrenn, furderent her tho Hadersleuen hir mit nach vnderdeniger, gehorsamer, williger denste erbedunge einem jdern nach geboer offentlig bokennende. Die wile wy de irrige sake twyskenn Meister Jasper Brockmann, eins also kleger, vnde D. Nicolaum Kragenn ander dels also beklagter, lange verschauen vnde vpgestutlet, also dat noch Doctor Nicolaus Krage in syner defension noch Meister Jasper in siner bewysinge nicht muchtet vorkortet werden; vnde Meister Jasper Doctoris Nicolai defension mit examinerde genochsame tuchgenisse na inholde der Acta neddergelecht: wor entiegen D. Nicolaus nicht bostendiges edder richtiges vormuchte intobringenn, allein mit contumatienn, vorachtlinge vnde vnduchtige, vnwontliche appellationn sich des Rechtes entagenn; diewile D. Nicolaus Krage in allen sinen Defension tho rechte nedderuellich vnde nichtlich, inholdende besegelde vnde examinerde testimonia gefundenn, vnde dat he etwan hie beuorn sodaner sake haluen vntuchtig beruchtiget gewesen is, hebbe wy ohme tho synem Ede vnde Purgationn nicht stedenn konenn. Sprekenn wy vor Recht: dat oftgemelt Doctor Nicolaus Krage der argenisse vnde bese daet haluen, so he in der

crystliken gemein angerichtet, vyff jar langk geystlykes amptes, ehr vnde lhene suspendert vnde entsettet sin, vnde Godt den almechtigenn vm gnade bitten, vnde boete doen, vnde sick mit gedachtem Meister Jasper van wegen Marrin Tönnys dochter vnde ehrer Fruntschup thouersonen vnde tho uordragen beflitigenn. So he ouerst disser Sententien wo vorhen nicht gehorsamen wurde, schall he als ein Contumax aller geistlichen lehne vnde amptere alle tit vorwesen sin. Vurder na disser vnser affgesprakene Sententie hefft Ko. Mt. in allen gehorsamen vnde vnderdenicheit na gegeuenn vnde bowilliget. Datum anno, die et loco ut supra.

Tilmannus ab Huessen Episcopus Schleisuicensis subscripsit hac manu sua propria.

Vnd ik Cæso Emyngius.

Et ego Bertramus Schriuer.

Et ego Reynoldus Westerholt.

Et ego Conradus Hogreue.

Nomine totius Capituli subscripsimus.

Orig. i Kongl. Bibl., Breve til Adelens Hist. Fasc. 35.

Hertil føjes den ovenfor (S. 547 Not 4) omtalte Skrivelse fra Kurfyrsten af Brandenburg til Borgerne i Soltwedel angaaende D. Nic. Krage. Forholdet var dette: Kurfyrsten havde afsat en tidligere Superintendent i Soltwedel, fordi han havde forvoldt kirkelige Uroligheder, og forlangte nu, at Borgerne skulde antage Krage. De havde imidlertid faaet Nys om de Rygter, der gik om denne, og havde derfor henvendt sig til forskjellige om Oplysninger, bl. a. til Universitetet i Kjøbenhavn, der havde svaret dem, at vel havde der ikke været noget at udsætte paa Krages Lære og Levned, medens han var i Kjøbenhavn, men siden var han bleven beskyldt for Ægteskabsbrud, og der var gaaet Dom over ham, hvorfor de raadede Øvrigheden i Soltwedel, forat undgaa Forargelse, til hellere at se sig om efter en anden lærd Mand. Støttede til disse Oplysninger vægrede Borgerne sig altsaa ved at antage Krage, men fik nu følgende Brev fra deres Landsherre:

Joachim von G. G. Marggraf zu Brandenburg und Churfürst etc. Vnsern Grus zuvor. Lieben getrewen! Wir haben eur Schreiben belangend euren Pfarrherr entfangen und daraus vernommen, was ihr ihm von euch seines wandels und sunst begangner Untaten zu gemessen werdet, und wo wir dessen nicht bessern bericht und kundschaft betten, wäre möglichen ihr mugtet uns solches überreden. Dieweil wir aber seines Wandels auch

sunsten seiner Gelegenheit viel andern und gewissern bericht haben, fürnemlichen dass er sich an den Orten, wo er gewesen, dermassen verhalten, dass wir ihn mit grossen Vnkosten, mühe und arbeith kaum haben erbietben, hieher bringen vnd vermügen können, können wir euren Anbringen derwegen kein stat geben. Vnd zu setzen, wenn er solcher eurer bezüchtigung gleich schuldigk, ist viel besser und gelegner, dass er ein Kind gemacht, denn dass durch ihn Aufrur erwecket wurde. Wiewol er aber deshalb bei uns wol entschuldiget, so ist uns doch viel lieber, wo eins sein sollte, dass er bei euch zehn Kinder machte, denn dass er dazu sollte Vrsach geben, dass einmal aufwiegung und aufrur angerichtet, dadurch ihr allerseits in Jammer und noth gesezet, und dass ein Spiel unter euch selbs angefangen, dass ihr und eure Kinder hernach zu beklagen hettet. Do er dann in seiner Lehr rechtschaffen und wir gewiss sind, dass er sich unser Ordnung gemäss verhalten werde, wissen wir euch keinen andern dahin zu ordnen, sondern werden vielmehr ob ihm zu halten aus allerlei bedencken verursacht. Begeren demnach gnediglich hiemit beuelend, ihr wollet ihn für euren Pfarrer und Seelsorger annemen, ehren und behalten, wie wir ihn dan dahin geordnet und daselbs wissen wollen, und euch selbs nicht etwas einbilden und bereden. Vnd wo hr euch gleich um einen andern anzunemen und in uns zu dringhen understehen woltet, ist doch unsere Meinung keinen, wenn er gleich von Wittenberg oder Babilonien käme, dahin zugestatten, er hielte sich dann unser christlichen Ordnung gemäss. Wir wissen auch wol, dass dieses euer aller Meinung nicht sey, sondern dass ezlicher, die wir wol kennen, getrieb und anstiften sey, die allein zur Vnruhe lust haben, gegen den wir uns bei Gelegenheith wol wollen wissen zu verhalten. Welches wir euch zur Antwort, euch darnach zu richten, nicht haben verhalten wollen. Datum Cölln an der Sprew mittwochs nach Jacobi, Anno etc. Lij^o.

Joachim Kurfürst, manu propria.

Vnsern lieben getreuen Bürgermeistern und Rhatmannen
nser alten Stadt Soltwedel.

Ph. W. Gercken, Diplomata Veteris Marchiæ Brandenburgensis II,
417—20.)

3.

1548. 28 Marts. Biskop Tileman v. Hussens »Institution« for Hr. Johan Witte som Sognepræst i Ulderup og Adsbøl.

Tilmannus von Husen, der heiligen Schrift Doctor, Bisschoff zu Schleszwig, wünschket allen Christlouiigen gnade vnndt Friedte van Godte dem Vater durch Jesum Christum vnsern einigen Heylandt to vorn, hirmit vor Jdermenniglich bekennendte: Sintemahl dat Kerspel Ulterup vnndt Atzbüel eines Kerkherrn na tödtlichem Affgang seligen Ern Peters entlediget vnndt vaciret, vnndt nun de Karspellüthe Ulderup vnndt Atzbüel eintrechtig den andechtigen Ehrn Johann Witten weder vor eren Kerkherrn voceret hebben vndt an my genugsame schriftlich vnndt durch de ersamen Vorstender dorsuluest orkundtlich gepräsentiret iss, vnndt my, dat Jck gedachten Johannem Witten tho den gemelten beiden Kerken Ulderup vnndt Atzbüel wolte bevestigen vnndt instituiren, flitig gebeden, welck ich ene vth Befehl mines Ampts nicht hebbe weten tho wegeren, vpgemelten Eren Johannem Witten tho den beden Kerspeln instituiret vnndt in Crafft düses breues instituere vnndt beuestige, dat gemelte Er Johann Witte moge in den beiden Kerspeln Ulterup vnndt Atsbüel dat hillige Prester Ambt tho Nütte vndt Vorbetterung der christlichen gemeine gebrucken, alle vnndt itzlicke dersulven beiden Kerspeln Ulderup vnndt Atzbüel Renthe, Inkumpst vnndt Gerechtigkeit, so ein Kerckherr dar von oldings hero gehat hefft, möge hebben, gebrucken vnndt geneten na inholt düser Fürstenthumbe löfflicke christliche vpgerichte ordinantien, doch by also, dat gedachte Er Johan Witte in einem erlicken christlichen Leuende dat Wort Gotes recht vnndt rein predigen, de Sacramenta Christi recht administrere, tho dem lesten dat he nene Guter der kerken schall vorsetten, vorpanden, vorbüten, vorkopen edder in jennige math affhendig macken, sunder velmehr siner Vermögenheit nah wat von der kerken affhendig edder vorsettet iss weder tho frien, restituieren vnndt vorbettern sich beflieten schall. Ock schall gedachte Er Johann Witt vnndt de Kerksworen der beeden Carspel Ulderup vndt Atzbüel selhigen Ern Peters nagelatenen Wedue frie folgen lathen vnndt geuen wat dieser Fürstenthumbe vpgerichte Ordinantie mitbringet vnndt inholt. Deses in Vrkundt der Warheit hebbe ick Tilmannus von

Husen Bischof myn ingesegel neden vor diesen Breue heten trucken, de gegeben vndt geschreuen iss tho Schleszwigk mitweckens in den billigen Paschken Anno 1548.

Afskrift i Kgl. Bibl., Kallske Saml. 576. 4.

4.

1548. 26 September. Kongebrev til Abbeden i Ry Kloster om Klostermændenes Forhold.

Ann den apt zu Rue Closter, das die prouener sich christlich vnd gepurlich verhalten sollen. Actum Flensburg den 26 Septembris anno 1548.

Christiann etc. Nachdem wir aus gnaden etzlichen person die prouen zu jren notdurfftigen vnderhalte jnn vnserm closter Ruecloster gnedigst verstadt vndt verschryben lassen, so wollen wir vnns auch versehen, dieselben, als wir dermassen begnadett, werden sich allennt halben jn christlichen wandel der gebur vnd vnser verschreybung gemesz halten vndt erzeigen, vndt euch vndt vnser closter nicht beschwer odder jemandes ergerlich sein. Als aber dannoch einsehens zur pilligkeit jn dem erfurdertt, vndt das die almussen, als wir dermassen aus gnaden verstadt, nicht misbraucht, jst demnach an euch vnser gnedigst begeren, beuehl vndt meynung, jr wollet ernstlich aufsehens haben, das die prouener sich allenthalbenn christlich vndt gepurlich verhalten vndt nicht ergerlich leben furen, auch sich vnser begnadung vnd verschreybung gemesz erzaigen. So aber vber zuuersicht bey jemandes mangel befunden, dem wollet einsage thun, sich der pillikeitt zu schickenn vndt der verschreybung gemesz zu halten. Wer aber sich daruber widderig erzaigen wolt, der soll mit ewrn schreyben an vns verweist werden vndt jme ferner die prouen bis auf vnser weytern beschaid nicht volgen. Vndt haben euch sollichs aus vrsache, die vnns darzu bewegen, nicht wollen verhalten, werdett dem auch vnnachleslich nachsetzen, vndt seint euch mitt gnaden genaigt. Datum etc.

Inländisch Registrant 1548, i Thottske Saml. 827 Fol.

5.

1550. 10 September. Biskop Tileman von Hussens Ordinationsvidnesbyrd for M. Georgius Petri, der var kaldet til Sognepræst i Tønder.

Tilemannus van Husen, Bisschop tho Schleszwigk vnd der hilligen Schrift doctor, wünschet Gades gnade vnde Barmherticheit dorch Jhesum Christum vnser Heilant allen Christlouigenn birmit bekenkende, dat Gegenwardige de andechtige Georgius Petri, Schleszwikes Stiftes Clerick, mit lofwerdige Tuchenisse an mi gepresenteret ist, vnd my, dat ick ehme tho dem werdigen

Prester Ampte muchte inwigen vnderdenichst gebeden; hebbe ick sine erlicke Tuchenisse (vnde also vnse heilandt Christus sprickt de Erndte ist groth vnd weinich ist der Arbeider) vnde notturft der christliken gemeine angesehen, vnde ene hute dato mit vpgelegginge der hende nha gebruke der hilligenn apostelenn tho dem gedachten hilligenn Prester Ampte hebbe ingewiget, dat he dat presterlike vnnnd Predige 'Ampte herfurder tho nutte, bate vnde vorbeteringe der christliken gemene moge gebukkenn. Doch bi also dat he flitlich in der hilligenn Schrift sinem gelofte nha studere, vnnnd dat he dat Wort Gades in einem erliken cristlikenn leuende recht vnd rein predige, de Sacramenta Christi nha rechter insettinge gebruke vnnnd vth dele. Dusses alles in Orkunde der Warheit mit mines Tilemanni Hussen Bischops Signet hirunder gedruket. Actum et datum Schleswig decima die Septembris anno etc 1550.

Afskrift fra 16de Aarh. i Gemeinsch. Arch. XXII, 18.

6.

1550. 13 Oktober. Biskop Tileman v. Hussen kvitterer for Modtagelsen af Halvdelen af den Aarspension. Hertug Frederik skulde yde ham.

Ick Tilmannus van Huessen der heiliger schrift Doctor vnd bischoff zu Schlesvick bekenne hiie mitt vor mich, uninen Erben vnd erbgennamen auch sunst vor jdermenniglich, dat ick van dem durchluchtigen vnd hochgebornen fursten vnd herrn, herrn Friderich, Hartzogen zu Holstein etc. wegen der pension, so my van s. f. g. vp zwei termyn, als Michaelis vnd Osteren, vorschrieben voerden, vp heutt dato, des termins haluen, so vp Michaelis dieses funffzigsten Jhars bedaget geuosen, funffte halb hundert marck lubisch zu gueder gnuge entfangen vnd vpgebuert hebbe. Bedanke mich der fruntlich vnd guetlicher betzalunge vnd qwitire hochgemelt f. g. vnd weme der wege qwitirens nodt von vpgemelten funfftehalb hunder marck desz termins halben quwidt ledigen vnd loesz vor mich vnd mynen eruen, vnd hebbe des in orkunt dit alles mit myner eigen handen geschreuen, vnd myn pitzir hir vnder gedruicket. To Scleiswick Anno 1550 den 13 dach in Octobri.

Egenhändig Orig. i Geh.-Ark med paatrykt Segl, hvori staar T. H. og derunder to korslagte Nøgler.

Bidrag til Sønderjyllands Kirkehistorie i 16de Aarhundrede.

Ved Holger Fr. Rørdam.

3.

Slesvig Stift i Fyrstbiskop Frederiks Tid 1551—56.

Hertug Frederik, som Biskop Tileman v. Hussen 1549 maatte antage til sin Koadjutor i Slesvig Stift og afstaa Indkomsterne af Stiftsgodset, var Kong Frederik I's yngste Søn. Han var født 1529 og fik 1540 Christian III's tyske Hofpræst M. Andreas Jedicke (eller Gedick) til Tugtemester ¹⁾. Ved Landdelingen 1544 fik han ingen Part med sine Brødre, da han endnu var umyndig og man haabede at faa ham forsørgt med et Bispedømme. Der førtes dengang Forhandlinger om at faa ham valgt til Koadjutor i Bremen ²⁾. Denne Plan mislykkedes imidlertid; derimod skaffede man ham et Kanonikat i Köln. Dette kunde imidlertid ikke være tilstrækkelig Erstatning for den ham tilkommende Del af Hertugdømmerne. Da han derfor var bleven myndig, maatte D. Tileman v. Hussen aabne Slesvigs Bispedømme for ham. Den 7de April 1549 blev han af Domkapitlet valgt til Koadjutor ³⁾. Den i Kirkeordinansen foreskrevne

¹⁾ Bestallingen er dat. Torsdag efter Judica 1540 (Regist. der Bestellungen i Geh.-Ark.).

²⁾ Seidelin, Diplom. Flensb. II, 351. Scr. Rer. Dan. V. 510.

³⁾ I Geh.-Ark., Saml. Hildesheim, findes en Registrant med Breve udstedte af Hertug Frederik som Biskop i Slesvig og Hildesheim (1549—52) eller ham angaaende. Det første Brev er Kapitlets ovenomtalte Valgbrev eller Postulation, det andet er Hertugens Svar paa dette Brev, dat. 17 April 1549.

Valgmaade, ifølge hvilken de fire Specialsuperintendenter eller Provster i Slesvig, Husum, Flensborg og Haderslev skulde deltage i Valget, overholdtes vistnok ikke mere, ligesaa lidt som Hertugen gjorde de Fordringer Fyldest, som i Ordinansen stilledes til Bispens Egenskaber. Som medvirkende Aarsag til Valget af en fyrstelig Biskop angaves, at den kejserlige Kammerret endnu vedblev med sine nærgaaende Krav paa det tyske Riges Overhøjhed over Slesvig Stift, og man mente, at en Fyrste bedre kunde imødegaa disse Fordringer end en borgerlig Biskop¹⁾. Det lykkedes dog ingenlunde Frederik at bringe Sagen til Ende, ja det lader endog til, at han slet ikke har taget sig af den, da vi finde, at det var Kongen, som 1553 befalede Kapitlet i Slesvig at give en Prokurator Fuldmagt til at procedere ved den kejserlige Kammerret, i Anledning af de Fordringer, Fiskalen gjorde paa Slesvig Stift²⁾.

Før Frederiks Valg til Koadjutor havde Kongen og Hertug Hans givet det slesvigske Kapitel skriftlig Forsikring om, at han skulde give dem Brev paa, at han vilde overholde Kapitlets Privilegier; ligeledes tilsikrede Frederik selv Biskop Tileman en aarlig Løn af 900 Mark og nogle Naturalydelse, imod at han afstod ham Svavsted Slot og de bispelige Godser³⁾. De egentlige bispelige Forretninger skulde D. Tileman derimod fremdeles varetage. Efter Valget fraskrev Frederik sig alle sine Fordringer paa nogen Andel af Hertugdømmerne, men derimod lovede hans Brødre ham en aarlig Appanage af 9900 Mark lybsk, indtil han kunde blive forsørget med et bedre Stift. Summen nedsattes til 9000 Mark, da Udbetaling af de 900 Mark til Tileman v. Hussen faldt bort ved dennes Død. I en særegen Revers (af 16de Decbr. 1549)

¹⁾ Nordalbingische Studien. VI, 297.

²⁾ Kong Christian III's Historie. II, 489—90.

³⁾ Man har Fæstebreve paa Jorder hørende til Stiftsgodset endnu udstedte af Tileman v. Hussen d. 29 Marts og 18 Juli 1549. (Orig i Geh.-Ark.).

erkjendte Frederik den danske Konges Højhed over Slesvig Stift, og den 7de Marts 1550 udstedte han den lovede Stadfæstelse af Kapitlets Privilegier, en Art Haandfæstning («Verschreibung»). Heri forpligtede han sig bl. a. til ikke at afhænde noget af Stiftsgodset. Naar han døde, skulde hans Foged overantvorde Huset Svavsted til Kapitlet. Hvad der i Ordinansen var tillagt Kirker, Skoler og Konsistoriet af Stiftets Rente, skulde han rigtig udrede. «Han skulde intet byde, befale eller forordne over den Del, som Kapitlet tilhørte, ej heller over Kirkernes Personer eller Kirkegods, hverken at straffe eller beskatte, men det lade blive hos Kapitlet». Han maatte ikke forlene nogen med Præbender uden Kapitlets «ordentlige, almindelige Stemme». Blev han valgt til noget andet Stift, skulde det staa Kapitlet frit for, hvem det vilde vælge til hans Eftermand¹⁾. Slottet Svavsted overdrog Hertugen allerede Aaret efter til Kapitlet; thi man har et Dokument udstedt den 26de Januar 1551 af Archidiaconus, Lector, Senior og hele Kapitlet ved Stiftskirken i Slesvig, hvorved de gjøre vitterligt, at da Hr. Frederik, Koadjutor til Slesvig Stift, Arving til Norge etc. har overgivet Huset Svavsted til Kapitlets «tro Haand», love de at holde samme Slot ham til bedste, saalænge til han vilde kræve «den tro Haand» tilbage fra Kapitlet²⁾.

Da Biskop Tileman v. Hussen døde 1551, skulde Frederik sørge for at skaffe det kirkelige Bispeembede besørget, da han ikke selv kunde varetage dette. Efter sin Broders, Kong Christians, Raad og Anvisning vendte han sig til Vittenberg forat faa en Mand, egnet til dette Embede. Melanchton gav Anvisning paa D. Georg Major, med hvem Frederik da traadte i Underhandling, idet han

¹⁾ Hvitfeldt, S. 1545. Christiani, II, 248—9. Nordalbing. Studien. VI, 297—8. Det er en besønderlig Fejltagelse, naar Resen i Fortællingen til Kong Frederik II's Krønike (c 2 vers.) mener, at den Hertug Frederik, som blev valgt til Koadjutor i Slesvig, var den senere danske Konge Frederik II.

²⁾ Orig. i Geh.-Ark., Aflev. fra Indenrigsminist. Nr. 351.

indbød ham til en personlig Sammenkomst i Lyneborg. Major svarede i Begyndelsen imødekommende, hvorfor Christian III ogsaa skrev til ham for at fremskynde Sagen. »Vi ere«, skrev Kongen, »af vor højtelskede Broder venlig underrettede om, at Hans Kjærlighed har postuleret og kaldet Eder til en Superintendent, og at I derpaa har givet et kristeligt og godvilligt Svar. Hel gjerne have vi erfaret Hs. Kjs kristelige Hensigt, og at han har henvendt sig til Eder, og det har for den slesvigske Kirkes Skyld været os glædeligt at fornemme, at den atter vil blive forsynet med Eder. Vi lade os og saadant naadigen og hel vel behage, og begjære, at I, paa højbemeldte vor kjære Broders videre Skrivelse, den Almægtige til Lov og Slesvigs Kirke til Trøst og Gode, uden at gjøre Vanskeligheder vil indlade Eder derpaa og modtage Kaldelsen, samt fremme Sagens Afgjørelse saaledes, at I med det første kan tiltræde Embedet«. — Da det imidlertid kom til Stykket, fik D. Georg Major dog Forhindringer, og hans Landsherre Kurfyrst Morits vilde ikke give Slip paa ham, saa at disse Forhandlinger, der vare førte 1551—52, endte uden Resultat¹⁾.

I Aaret 1552 lykkedes det Frederik at blive valgt til Biskop i Hildesheim. Den pavelige Stadfæstelse kostede ham 1400 Kroner. Frederik indtog idethele en ganske besønderlig Stilling: i Slesvig var han luthersk Biskop, i Köln katolsk Domherre, og i Hildesheim idetmindste halvkatolsk Biskop. I et Brev til Kurfyrsten af Köln sagde han, at han i alle Dele vilde vise sig underdanig og lydig mod Paven, saa at hans pavelige Hellighed skulde have en faderlig Glæde af ham; var der end nogle vrangvillige, som angav, at han ikke var en Tilhænger af den sande katolske Religion og ikke lod sig se i Kirken, og at han havde Folk om sig, som skulde videre forføre ham, saa maatte Kurfyrsten ikke sætte sin Lid til sligt. I den Underretning om Valget, som Domkapitlet i Hildesheim tilsendte

¹⁾ Se Aarsberetn. fra Geh.-Ark. I, 260. Schumacher, Gel. Männer Br. II, 165—6. 172—4.

Kejseren, skrev det, at Frederik var en Tilhænger af »den sande Religion«. Kejseren havde selv tidligere anbefalet ham til Kapitlet og til Gunst for ham ikke alene bemærket, at han havde Lyst til den gejstlige Stand, men ogsaa, at han var velsindet mod »den gamle og sande Religion«. Alt dette Hykleri maatte drives, for at Hertugen kunde blive forsørget. Imidlertid var Stiftet Hildesheim i en saa maadelig Tilstand, at Frederiks Brødre indtil videre lod ham beholde hans Pension, idet der forøvrigt paany blev arbejdet paa ogsaa at skaffe ham Stiftet Bremen, hvilket dog ikke naaedes ¹⁾).

Frederik blev nemlig ikke gammel. Han var brystsvag og laa længe syg, vistnok hos sin Moder Enkedronning Sofie i Kiel. Hans snilde Broder, Hertug Adolf, var under hans Sygdom omborde med ham for at faa ham til at oplade Stiftet Slesvig for ham. Frederik havde rigtignok i Februar 1553 givet Christian III og hans Søn Frederik (II) en Revers af det Indhold, at han ikke vilde lade Slesvig Stift — som han forresten ikke tænkte paa at afstaa — komme i fremmede Hænder uden Kongens og bemeldte hans Søns Raad og Vilje; selv skulde han imidlertid heller ikke trænges eller nødes til at afstaa Stiftet mod sin Vilje ²⁾). Ikke desto mindre søgte Hertug Adolf uden Kongens Vidende og Vilje at faa Løfte paa Stiftet, og det lykkedes ham ogsaa. Den 17de Juli 1556 udstedte Hertug Frederik »Confirmatus til Hildesheim«, nemlig et Dokument om, at hans Stift Slesvig, Svavsted Slot og alle Stiftets Rettigheder efter hans Død skulde gaa over til hans Broder Hertug Adolf, som da skulde besidde det, ligesom han selv for Tiden besad det, dog skulde han lade sig vælge af Domkapitlet ³⁾). Efterat have modtaget denne Forsikring, udstedte

¹⁾ Nordalb. Studien. VI, 298—9. Cypræus beretter (Annal. p. 447), at Frederik i nogle Aar levede i Köln. Imidlertid er det dog vanskeligt at antage, at han, som var opdragen aldeles evangelisk, i sit Hjærte skulde have hyldet Papismen.

²⁾ Nordalb. Studien. VI, 299—300.

³⁾ Originalen findes i Geh.-Ark.

Adolf samme Dag et Brev, hvorved han gjorde vitterligt, at da hans Broder en Tidlang havde været hjemsøgt af Legemssvagthed, og for det Tilfælde at han skulde dø, havde været betænkt paa Stiftets Bedste, saa havde han givet Adolf Fuldmagt, dog kun for det Tilfælde at han døde, til at handle med Kapitlet i Slesvig om at vælge ham til Efterfølger, og havde lovet at fremme Sagen. Derimod erklærede Hertug Adolf, at saalænge Broderen levede, vilde han ingenlunde begjære Stiftet eller søge at bringe det til sig, meget mindre gjøre eller practicere noget hos Kapitlet, som kunde være Frederik til Skade eller Forfang i nogen Maade¹⁾. Kapitlet skal da ogsaa have erkjendt Adolf som Successor i Bispedømmet; derimod er det vel neppe rigtigt, naar der siges, at Broderen havde antaget og Kapitlet erklæret ham for Koadjutor i Stiftet²⁾.

Skjønt man havde søgt at holde disse Forhandlinger hemmelige for Kong Christian III, ligesom man ogsaa havde fordulgt, hvor betænkelig en Vending Frederiks Sygdom havde taget, maa Kongen dog have faaet noget Nys om Sagen, eftersom han den 1ste Oktober 1556 skrev til Kapitlet og forbød det strængelig at skride til noget Valg af en Biskop, før det havde erfaret Kongens Mening og Betænkning i denne vigtige Sag. Kirkeordinansen var nemlig, hvad Religionssagerne angik, i den senere Tid ikke bleven overholdt saaledes, som den burde, navnlig var det biskoppelige eller Superintendent-Embedet ikke blevet betjent paa tilbørlig Maade; Kongen agtede derfor som Stiftets øverste Patron at tage sig af Sagen³⁾.

Saaledes stode Tingene, dengang Biskop Frederik døde den 27de Oktober 1556 i Kiel, kun 27 Aar gammel.

¹⁾ Waitz, Urkunden zur Gesch. der Herzogth. Schleswig u. Holstein II, 34 (hvor Dateringen dog er urigtig). Brevet er fuldstændig aftrykt hos Westphalen, Monum. ined. IV, 3171.

²⁾ Cypræus, Ann. episc. Slesv. p. 447. Lackmann, Einleitung zur Schlesw. Holst. Hist. I, 472—3. Staatsbürg. Mag. IX, 474.

³⁾ Se Tillæg Nr. 2.

Hans Lig jordedes i Slesvigs Domkirke, hvor der paa Højalteret opstilledes et i Gips støbt Billede af ham i Legemsstørrelse, iført det biskoppelige Skrud¹⁾. Domherren M. Hieronymus Cypræus udgav saavel et versificeret »Epicedion in obitum reverendissimi et illustrissimi Principis ac Domini D. Friderici, Hildeshemensis ac Slesuicencis Episcopi etc.«, som en latinsk Ligtale (Oratio in funere etc.) over Fyrstbiskoppen. Begge Skrifter udkom i Vittenberg 1557 og vare tilegnede Hertug Adolf.

Da det ikke var lykkedes Frederik at faa nogen Superintendent, der kunde være hans Suffragan til Besørgelse af de til Bispeembedet henhørende kirkelige Forretninger, synes disse i hans Tid at have været fordelte paa forskellige Hænder, og den Utilfredshed, Kongen i sit ovennævnte Brev havde udtalt med Forretningernes Besørgelse, var neppe ugrundet. Domkapitlet i Slesvig havde haft en Del af dem. Saaledes Prøvelsen af Kandidaterne til Præsteembedet. Men Kapitlets Anseelse som Examinationskollegium havde udentvivl lidt et slemt Skaar ved en Strid, som var udbrudt mellem tvende af Examinatorerne. Anledningen var følgende. Lektoren, M. Cæso Eminga, gjorde engang under Examinationen en Kandidat (Jakob Krøger fra Hamborg, der var kaldet til Diaconus i Tating i Eidersted) det Spørgsmaal: paa hvilken Maade Kristi Retfærdighed overgik Farisæernes. Da Kandidaten ikke kunde svare paa dette Spørgsmaal, søgte Examinator at hjælpe ham paa Glid ved at spørge: hvormange Slags Retfærdighed der er. Heller ikke herpaa kunde Kandidaten svare, hvorfor Eminga begyndte at udvikle, at der er tre Maader at blive retfærdig-

¹⁾ Lackmann, Einleitung. I, 474. Under Billedet stod følgende Vers:

Præsulis hac cernis quisquis sub imagine vultum,

Suspira et Clero fausta precare Sacro!

Frederiks Testament, udstedt i Kiel den 9 Sept. 1556, findes i Geh.-Ark. Hertug Adolf var indsat til Arving af det meste af hvad Frederik efterlod, medens de to andre Brødre aldeles ikke vare betænke i Testamentet.

gjort paa¹⁾. Som den ene af disse anførte han: naar vi roses for vore Fromhedsgjæringer. Dette fandt under selve Examinationen stærk Modsigelse af den tilstedeværende Medexaminator, M. Hieronymus Cypræus (eller Kopper-smidt), og Rygtet om denne Strid udbredtes ved Kandidatens Fortælling, saa at Eminga maatte søge at rede for sig i en udførlig Fremstilling af Sagen, stilet til nogle Præster i Eidersted, især da det ogsaa lagdes ham til Last, at han i en privat Samtale med bemeldte Kandidat havde rost Calvin som en skarpsindig og veltalende Mand. Denne Skrivelse (dat. 25de Juni 1556) blev som det synes sendt til Melancthon med Begjæring om hans Betænkning. Vi have ialfald en Erklæring af ham, hvori han misbilligede Udtrykket, tre Retfærdiggjørelsesmaader, ligesom han beklagede hele Striden; men forresten udtalte han sig mæglende og henviste de stridende til Theologerne i Hamborg eller Kjøbenhavn, der vel vilde være istand til at jevne Striden paa en mindelig Maade. »Sit modus subtilitatum«, skrev han, »et consulationis salutis auditorum, qui turbuntur, cum audiunt modos loquendi dissonos et ambiguos. Quid potest æquius peti, quam ut pii et docti iudices audiantur, quales sunt in præcipuis Ecclesiis Saxonie et Danie, et qualem esse ipsum regem Danie, qui toties sensit agones mortis, non dubito. In illis ipsis agonibus didicit, unicam esse iustificationem coram Deo per solam fidem propter filium, de quo Paulus loquitur: Justificati fide, pacem habemus etc.«²⁾.

¹⁾ »Asserui tres esse justificationis modos«, skriver Eminga i de Oplysninger, han gav om denne Sag, »primum atque principem modum, quando ex tyrannide Sathanæ asserimur in libertatem filiorum Dei, nobis gratuito condonantur peccata, et iustitiam in Christo nobis imputat (Deus); alterum, quando suos Deus regenerat et renovat, reformat ad imaginem, in qua conditi sumus, qui in hac vita non perficitur; tertium, quando laudamus propter pia facta«.

²⁾ Corpus Reformat. ed. Bretschneider. VIII, 831—33. Det Haandskrift, hvorfra Aktstykkerne i denne Sag ere hentede, findes i Univ. Bibl., Donat. Var. 122. 4, Vol. I. (Jac. Fabricius's Samlinger). Aftrykket er ikke nøjagtigt.

Medens Kapitlet i Slesvig altsaa examinerede en Del af Kandidaterne til Præsteembedet i Slesvig Stift, gjaldt det dog neppe alle. Vi finde ialfald, at Hertug Hans 1555 anviste en Kandidat, der var designeret til et Præstekald i Haderslev Len, at lade sig examinere af Professorerne ved Københavns Universitet ¹⁾. Andre ere formodentlig blevne examinerede ved fremmede Universiteter. En endnu større Forvirring fandt Sted med Hensyn til Ordinationen. Denne skulde efter Kirkeordinansen forrettes af Biskoppen; men da Hertug Frederik ikke selv havde nogen kirkelig Vielse, kunde han naturligvis ikke ordinere. Kapitlet gav vel efter Examinationen vedkommende Kandidat et skriftligt Bevis, at det admitterede ham til Præsteembedet, men det indlod sig ikke paa at indvie ved Haandspaalæggelse. Flere ere derfor paa denne Tid vistnok blevne Præster uden Ordination ²⁾.

Den Rettighed, som i Kirkeordinansen var tillagt Kapitlet, til som et Konsistorium at dømme i Ægteskabssager og i kirkelige Stridsspørgsmaal, synes endnu i Biskop Frederiks Tid tildels at være bleven respekteret af Landsherjerne ³⁾. Vi finde, at den ovennævnte M. Cæso Eminga ved Nytaarstid 1556 afsatte en ryggesløs Præst i Langhorn; men muligvis har dette Kald ligget til Lektoratet som Præbendekald (*«illa ecclesia meæ fidei præcipue concredita est»*, siger Eminga), saa at Præsten egentlig kun har været Kapellan for Lektoren, og denne altsaa har foretaget Afsettelsen i sin Egenskab som Sogneherre og ikke som

¹⁾ Se Københavns Univ. Hist. eft. Reform. I, 351—2.

²⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 321. IV, 244. Naar jeg paa det sidstnævnte Sted har forstaaet Hans Oldendorphs Ord *«accepti initiationem seu ordinationem sacerdotii»* om en virkelig Ordination, maa jeg nu af Hensyn til Provst Volqvard Jonæ's udtrykkelige Erklæring paa det førstnævnte Sted, om at Kapitlet i Slesvig ikke indlod sig paa at indvie nogen ved Haandspaalæggelse, frafalde hin Forklaring, og kun forstaa Oldendorphs Ord saaledes, at han, efterat være examineret af Kapitlet eller Konsistoriet i Slesvig, fik en Admissionsattest.

³⁾ Slesvigske Prov. Efterretn. IV, 518.

Medlem af Konsistoriet¹⁾. Savnet af en virkelig Biskop maatte forøvrigt svække Konsistoriets Anseelse, og i vigtigere kirkelige Spørgsmaal søgtes derfor ofte Raad og Vejledning udenfor Stiftet. Dette var saaledes Tilfældet ved en ret mærkelig Forhandling, som 1554 og følgende Aar førtes i Husum om en Skjærpelse af Kirketugten. Det var den nidkjære og dygtige Sognepræst sammesteds M. Peder Bokelman, Herman Tasts Efterfølger, som satte Sagen igang og rimeligvis ogsaa førte den igennem, skjønt som det synes ikke uden Modstand. Man indvendte mod ham, at hverken Luther eller Herman Tast havde udøvet en saa stræng Kirketugt, som han nu søgte at gennemføre: »havde disse Mænd anset den for nyttig og fornøden, vilde de uden tvivl ikke have været efterladne med at indføre den«. Forat finde Bistand henvendte Peter Bokelman og hans Medtjenere i Husum sig saavel til Konsistoriet i Vittenberg som til den ansete Præst Johan Timann i Bremen og erholdt fra begge Steder Betænkninger, der støttede deres Plan²⁾. Konsistoriet i Slesvig synes man at have forbudt, ventelig fordi man ikke kunde haabe der at finde nogen Støtte. Forhandlingen giver et betegnende Billede af den daværende kirkelige Tilstand i Slesvig Stift. Der er ikke Spor af nogen Kirkestyrelse, men vedkommende Præster traadte paa egen Haand i Underhandling med

¹⁾ Seidelin, Diplom. Flensborg. II, 639. 640—41. 644—5. I Aaret 1553 havde Menigheden i Langhorn haft Strid med en tidligere Præst sammesteds, M. Thomas Harkesen; dengang synes Ærke-
deggen i Kapitlet, Henrik Pogwisch († 22 Novbr. 1555), nærmest at have haft at gøre med Sagen (Seidelin a. Skr., II, 548—9). I begge de nævnte Sager udnævnte dog Kongen (i hvis Andel af Hertugdømmet Langhorn laa) Mænd udenfor Kapitlet til at undersøge og paakjende Klagerne og Tvisteemnerne.

²⁾ Et Udtog af Peter Bokelmans og hans Medtjeneres Forslag til Gennemførelse af en strængere Kirketugt er meddelt nedenfor som Tillæg Nr. 1. Kraft, der i sin Husumsche Kirchenhist. S. 118 kort og ufuldstændig har omtalt Planen, som han ikke synes nærmere at have kjendt, henfører den urigtig til Herman Tast.

Menigheden forat faa den til at gaa ind paa Bestemmelser om en strængere Kirketugt, og de søgte ligeledes paa egen Haand fremmede kirkelige Autoriteters Bistand forat føre Sagen igjennem og at erhverve den udkastede Plan en saadan kirkelig Aerkjendelse, som den ikke godt kunde undvære, om den skulde faa nogen blivende Betydning. Forresten er det mærkeligt, at Bokelman var en saa stor Ivrer for en stræng Kirketugt, da Iveren i denne Retning ellers var ejendommelig for saadanne, som heldede til den reformerte Kirkes Anskuelse; medens Bokelman i andre Henseender (med Hensyn til Nadverlæren) netop gjorde sig bemærket som en stærk Modstander af Calvin¹).

Til de Forhold, hvori vi maatte have ventet en kraftig Optræden af det slesvigske Konsistorium, om der havde været noget Liv i det, høre ogsaa de gjendøberiske Bevægelser, som omtrent fra Aaret 1553 af begyndte at ytre sig, vistnok især i Holsten, men som ogsaa berørte Slesvig, især Marsklandene²). Vi mærke intet til, at Konsistoriet enten selv tog noget Initiativ eller raadspurgtes af andre angaaende disse Forhold. Det bliver da vistnok heraf klart, at Savnet af en virkelig Biskop har været meget føleligt, men der gik endnu adskillige Aar hen efter Fyrstbiskop Frederiks Død, inden Tilstanden forbedredes i saa Henseende.

Inden vi gaa videre hidsættes nogle hidtil utrykte Aktstykker, hvortil der i det foregaaende er henvist.

1.

Udtog af forskellige Stykker vedkommende Indførelsen af en strængere Kirketugt i Husum 1554 o. flg. Aar.

Ecclesiæ Husensi S.

Leven Heren vnd guden Frunde. Vp dat vnse wolmeninge vnd christlick bedenckent der disciplin vnd tucht halven, so wy

¹) Kraft, Husumsche Kirchenhist. S. 450—3. v. Seelen, Philocalia epistolica, p. 50 sq.

²) Et Udtog af nogle hidtil ubenyttede Breve angaaende Gjendøbernes Optræden navnlig i Holsten 1554 o. fl. Aar findes nedenfor som Tillæg Nr. 3.

in vnser kercken gern im Swange vnd rechtem gebruke sehen, grüntlick möge vörnamen werden, willen wy vns hirmit iegen iuw vpth körteste also erklerett habenn.

Dewile wy sehen, erfahren vnd völen, dat leider de vnge-rechticheit allenthalven de averhandt nimpt, vnd allerley sünde vnd lastere hir sowol also an anderen orden im högesten swange ghan, vnd dat Godt vmme des willen sinen billigen vnd recht-ferdigen torn ock mengerley straffe vnd plage aver vns nicht allene iegenwerdich vörhenget vnd gan leth, sunder desülvige na lude sines wordes (Levit. 26. Deut. 28) ock grötern, wideren vnd lengeren wert, so verne men sick nicht betert, van sünden vnd lasteren askereth vnd tho gödtliken gehorsam wendet: Vordert de höge noth, dat nicht alleine de weltlike overicheit in deme, eren bevalen vnd vperlechtem Ampte nakame, sünde vnd laster vnd alle grave bössheit straffe (Num. 35. Deut. 19. Num. 25. Jos. 7), darmit Goth möge inholden, vnd de gemeine straffe vnd plage so grüwlick nicht gan lathen; sunder dat ock de christ-like kercke, na dem er Christus also siner leven bruth vnd hues-werddinnen beyde ampt, macht vnd bevel gegeben hefft (Matt. 18), wedder alle öffentlike vnde ergerlike laster dersülvigen na högestem vermögende tho wehrende sick sethe, vp dat darmit nicht alleine de kerckendener, sunder ock ein ider, de sick vor ein lithmate der christliken kercken erkent, Gade vnde Christo sinem beren schuldigen gehorsam leisten, dem negesten vpt högeste also thor salicheit deenen, vnd darmit sine egene Seele erredden möge. — Demna schal vnd moth hernamals (wo idt thom dele thovorne bewilliget, vnd ein tydtlanck im gebruke hir gewesen) also geholden werden.

Erstlick mit den, de in öffentliken lasteren ein tydt lanck gelevet vnd öffentlike ergerniss in de christliken gemene ange-richtet hebben, dat men desülvigen thom Sacramente des lives vnd blodes Christi vnd by der düpe vadder tho stande nicht tho-lathe, idt sy den dat se sick erer begangenen laster vnd gegebene ergerniss halven vör der christliken gemene int apenbare be-kennet, vnd also mit der Christi kerckeu versönet, de absolu-tion gebeden vnd entpfangen hebben. Hir tho scholen se vpt flitigeste vnd högeste vormanet werden. Im valle överst dat se darbaven noch verstockt vnd verhardet bliven, de versöning

sampt der Absolution van der christliken gemene nicht bidden vnd entfangen, vnd also daraver (nicht in Gades namen) bensterven worden, schölen se ock nene erlike vnd christlike begreffenisse hebben, sunder ane alle lüdent, singent vnd procession, mit weygeringe der vörnemen grafstede, hengebracht werden. Alles vth orsaken de hirna schölen gesethet werden.

Thom anderen, de hirnamals vallen (als wy den lichtlick vth minschliker swachheit könen averilet werden) vnd er vall nochmals hemlick vnd vorborgten vnde nemande ergerlick geworden iss, da schölen bytyden dartho gedennen, dat se Godt fruchten, in sünden nicht beliggen bliven, sunder vpstan vnd sick helpen lathen, dartho werden se in vnser dachliken predigen genochsam vermaneth (etc. etc.),

Orsake worumme christlike kercken Disciplin schal angenamen vnd gehalten werden.

Erstlick dat men Gades straffe tydtlike vnd ewige möge myden. Wowol överst nicht tho vorhapende, dat men in dissem levende allerley ergernisse vthraden, vnd allen vnrade vorkamen köne, so hefft dennoch de almechtige beide der weltlichen overicheit vnd siner christlichen kercken dat ampt, macht vnd bevell gegeben, den sünden, lastern vnd ergernissen na eyner itliken regiments gelegenheit vnd gebür thowerende (etc.). Darum iss nödich, dat wy hirinne dat vnser dohn, vnd aver disser christliken tucht vnd disciplin flitich holden, darmit so vele iümmen möglick den sünden, lastern vnd ergernissen möge geweret werden, edder wen desülvigen began sinth, vngestraftet nicht bliven, vp dat wy also Gades fluck vnd allerley plage van vns wenden vnd wedderum Gades gnedigen segen vnd wolfart an vns bringen mogen, darmit ock ein ithliker sine sele vor sick erredde möge.

Thom andern is nödich, dat de lüde weten, wo solcke sünde in Gades worde gestraftet vnd vördömet werden, vp dat de gefallen sint, tho ernstliker vnd warhafftiger bothe sick keren, welches ane dat nicht also geschüt, als wy leider in velen sehn, de seker in den sünden hengahn, also hedden se iegen Gott vnd eren negesten nichts böses dan.

Thom drüdden, so vele de apenbare bicht belanget, schölen alle, so in apenbaren sünden vnd lastern gelevet, weihen, dat se in der christliken gemene grothe ergernisse angerichtet hebben, darvan Christus secht: Wehe dem menschen, dorch welckem ergernisse kümpth, idt were em betet &c. Vnd dat se derhalven schuldich sin sick mit der christliken gemene wedderümme thovörsönen, des darven se sick gar nichts schemen (etc.).

Thom verden können vnd möten solcke sünders anderen lüden ein exempel afschuwels sin, vnde sinth dartho schuldich, dat gelick also se erem negesten böse exempel thor ergernisse vnd thor sünde gegeben hebben, also ock wedderum ein exempel van sick geven, wodorch de negeste sick betere, vnd also bewagen van den sünden afstha (etc.).

Thom vöfften, sovel dat Sacramente des Altars belanget (den van dem Vadderstande vnd begreiffnisse is thovörn an siner stede gesecht) wen men de vnbothferdigen vnd so mith offentlichen sünden der christliken gemene ergerlick gewest sin, vnd nene vörsöninge begeret hebben, also thom Sacramente gahn lete, so worden se idt also vnwerdige thom gerichte vnd verdömenisse empfangen, vnd sick also am live vnd blode Christi schuldich, vnd darmit ere egene verdömenisse desto groter maken (etc.).

Thom sösten, sovel de kercken deeners belangeth, wen se wetentlicken solcken lüden, de in offentliker ergernisse vnbothferdich leven, dat Sacramente rekeden, so worden se dem bevel vnsers Heren Christi thowedderen, hunden vnd swinen dat hilligedohm vnd de parlen des gödtliken wordes vnd des hilligen Sacramentes geven vnd vorwerpen. Darmit werden se, na dem ordell des hilligen Chrysostomi, Sacrilegi adder Gades deve gefunden werden, vnd werden solcker vngerechter administration halven dem Hern Christo sware rekenschop geven möthen an iennem dage, wen de stemme klingen wert: Redde rationem.

Thom sövenden, wowol de lüde allenthalven motwillich vnd schir nemant in sinen sünden wil gestraffet sin, so hebben doch de geescheden kerckendeener des Hilligen Geistes ampth, welcker Christus dartho bestedigeth, dat de welt der sünden halven schal gestraffet werden (etc.).

Idt kan vor nene nierung gehalten werden, wat Christus vor 1500 iaren siner hilligen christlichen kercken geordenet vnd

tho holdende bevalen hefft, wat de Apostel dosülvest van dem hern Christo entfangen, vnd darna allenthalven in eren angerichten kercken geordent vnd geholden hebben. Wat ock na der Apostel tydt van godtseligen vnd christliken Bischoppen Chrysostomo, Ambrosio, Augustino, Cypriano vnde anderen in eren kercken is geholden worden, beth vp den Antichrists grüwel darinne mit der tydt alles, so thom kerckenregiment vnd slötelampt gehörich, in schentliken misbruck iss vorwandelet worden (etc.). Darum sy wy io nicht alhie de ersten, de ydt also vor gudt erkennen, vnd also der hilligen christliken kercken nödich willen geholden hebben. Dat overst an mennigem orde strax nicht alles hefft können in rechtem swanck vnd gebruck kamen, daran hefft thom grothen dele des Pawestes, siner Bischoppe vnd officialen misbruck, so se by dem banne vnd slötelampt gebat, hinderinge gedahn. An velen orden isset (3: er det) vnd wert nochmals dorch bösheit der lüde, de allene men fleschlike friheit an dem Evangelio söken, verhinderth. Etliker wegen iss idt dorch klenmödicheit der deener nagebleven; den dewile se de velheit der laster vnder so veelen lüden ock an den grothen hansen gesen, hebben se gedacht, se wördent nicht darhenbringen, vnd sodan vornement nicht vthvören können. So sint ock leider etlike dörch gelt, ere vnd gunstgiricheit, vele ock (Godt betert) dorch ere egene laster gehindert, dat se iegen de lasterbaren nicht hardes hebben vornemen willen edder können. Vndt sint wol mehr orsake disser verhinderunge, de thom dele entschuldigung tholathen, thom dele ock noch vor Godt edder den lüden können entschuldiget werden. Scholde nu wm des willen wat vnser christliken gemene nuthen vnd nödich iss, wat tho der ehre Christi vnd siner H. Sacramenten denen kan vnd van em sulvest bevalen iss, by vns henvorder vnangerichtet bliven, vnd nicht geholden werden? Des Pawestes vnd siner Papisten misbruck schal vnd kan vns hirinne (Godt hebbe lof) lenger nicht hinderen. So is ock io vth Gades gnaden de bösheit vnser lüde so groth nicht, dat se wetentlick vnd nothwilligen hinderen werden, wat enen thom heil vth Christi bevel angerichtet wert, welckes wy io daruth erkennen, dat men vns alrede vnd thovorn den gebruck mit der apenbaren bicht vnd Absolution vor de offentlichen und ergerliken sündern, vnd dat

men se ane desülvigen thom hochwerdigen Sacramente nicht tholathen schall, nicht allene nageven, sundern ock daraver thoholdende ernstliken vperlecht vnd bevalen hefft.

Wy wethen twar, wo weldich vnd böse de Sathan beyde in sick vnd in sinen ledemathen is, wo vngern he ock siith, dat Gades ehre, des hern Christi rike vnd der christen salicheith gefordert werde. Is ock with van deme, vnd Gott sy darvör, dat wy hirinne, ichteswes (3: noget) vnsen krefftē, vermögen edder geschicklicheit thomethen scholden. Wy möthen overst vnd willen den Sün Gades tho hilpe nemen (etc.). So hebbe wy ock io, Godt hebbe lof vnd danck, eine frame christliche Overicheit, de Gades willen hirinne, vnd dat dith tho siner gödtliken ehre vnd tho wolfart disser armen christliken gemene denet, erkennet, vnd vns deshalven erem van Godt befalenen amph na mit gnediger vnd günstiger hülpe, dar idt de noth vordert, erschinen vnd thosetten werth.

So warde gy ock, so vel an iuwen personen iss, na högstem vermöge samptlick vnd sünderlick iuw beste hirinne dohn vnd mit frewden Gade dancken, dat gy dartho geeschet sint, dat gy in dissem gödtlikenn handell sine wercktüge vnd medearbeider sin scholen vnd köenn. So vel ock vns, de wy iuwe dener sint, belangeth, dewile vnss de vorigen orsake vnd andere, so den gelick sin mögen, nicht hindern eßt afschrecken könen, so schal vns ock dorch Gades gnedige bewaringe nen gelt, gunst edder ergiricheit noch iennich ander laster darvan afholden. Vell weniger schölen vns bewegen de vnnüthen vnd losen inrede etliker vnardigen, de sick klock lathen duncken vnd seggen: Worum hefft selige D. Martinus tho Wittenberg vnd selige herr Harmen Tast alhir solcke disciplin vnd tucht nicht angerichtet; wer idt so nüth und nödich, solcke menner worden darin nicht naletich edder sümich gewest sin? Wy willen erstlick mit solcken klücklingen in sunderheit reden, vnd also geantwert hebben: Wy wethen beter, wat van seligen D. Martino tho Wittenberg angerichtet, vnd wo darsulvest beide mit levendigen vnd gestorven godtlosen gehalten worden iss, den gy idt wethen. Dat överst selige Herr Hermen Tast hirinne tho siner tydt vel nagegeven hefft, dat hefft he van wegen iuwes herten hardicheit gedan, van anbeginne överst is idt so nicht gewest. Int gemen överst

vnd dar idt ock mede alse in einer summa schal beslaten syn, seggen wy also: Is disse handel minschlick, edder eine minschliche tradition, vnd werth allene vth vns[erm] bedacht, willen vnd vörnemende gevördert, alse wolden wy damit an iuwem fleische röm söken (Gal. 6), so köne vnd schole wy liden, dat gy alles nicht alleine verachten, verstöten vnd verwerpen, sundern ock beth in afgrunth der hellen verdömen. August. Psalm. 66: Si ego dico, nemo audiat, si Christus dicit, væ qui non audit. So idt överst ein gödtliker handell is, van dem hern Christo siner christenbeit bevalen, van den Aposteln des hern erstlick vnd darna van so velen godtseligen vnd christliken Bischoppen allenthalven in den christliken gemenen angerichtet vnd gehalten, so werde gy idt nicht vörachten, vörwerpen edder vördömen können, vp dat gy nicht befunden werden alse de iegen Gott vnd sine ordeninge, so he der christliken kercken tho nütthe vnd heil gegeben, mothwillich streven, vnd darmith andere an erer salicheit hinderen, vnd iuwe verdömnisse desto gröter maken willen. Darvor wert iuw Gödt gnedichliken bewaren, vnd sine gnad geven, dat gy sine ordening hoch achten, desülvige mit aller dancknamicheit annemen vnd vortvörderen, vnd dem hern Christo thor ehre beth in den hemmel erheven.

Des willen wy vns gantzlick tho iuw vörsehn vnd bidden darup, gy willen vnsem begere, so iuw öffentlick in der gemene angetöget, vpt vörderlikeste nakamen, vnd vns deshalven ein christlick antwort wedder wethen lathen. Datum postridie Martini Anno Domini 1554.

Articul worinne de velle, sünde vnd laster anetekent, worin ein Christ den anderen vermanen vnde straffen, vnd na der regell Christi vorthfaren schal. Worum ock alle, de vnbothferdichlick in dissen sünden vörharren, edder ock sick der öffentliken ergernisse halven mit der christliken gemene nicht versönen willen, tho dem hochw. Sacramente des lives vnd bloddes Christi, ock thor dope effte vadderstande, vnd entlick tho erliker vnd christliker begrefnisse nicht schülen thogestadet werden.

1.

De Godt vnd sinen hilligen namen, sin wort vnd Sacramente, den godesdeenst vnd christlike kerckenordeninge vör-

achten, dariegen honspreken vnd lastern, also den der spotter vel sinth.

De mit papisterie vnd anderen secten vnd erdom behafft sinth, also dar sint wedderdöper, Sacramentschender vnd vörfelscher des Testamentes Christi vnd andere, so wedder de lehr der Propheten, Christi vnd Apostel, de Goth lof in vnser kercken rein beholden, solcken erdomen anhangen vnd de vor recht holden, 2 Joh. Solken nemet nicht in iuw hus vnd grütet en nicht, wente wol en grütet, de maket sick delhafftich siner bösen werck.

2.

Töverer, töverschen vnd de mit wycken, warseggen, christallen, sichtsithen, seggen, lynmeten vnd andern dergeliken düvelschen vnd godtlosen künsten vmmeghan, vnd also Gades wort vnd sine creatures thom avergeloven misbruken. Item de solcke godtlose wercke van anderen vörderen, an sick edder an den ehren dohn laten. Item de solcke des düvels wercktüge, man edder fruwen, in ehren hüseren, boden, kellern wetentlick wahren lathen vnd sick also desser sünde vnd godtlosigkeit deelhafftich maken, *contra principis mandatum et pœnam determinandam a principis vicarijs.*

3.

De Gades wort iümmen heñ vörrachten vnd nene predige hören willen. Item de des Hilligendages vnder der missen vnd predige in den krügen sick vinden lathen vnd in stettlichen vullerye leven. Item de solcken winhelden vnd supridern, also de de Propheta Esa. 5 Cap. nomet, vnder der missen vnd predige wyn edder behr tappen edder ock sesulvest tappen laten. De des ölders vnd geschicklicheit sin, dat se leren können, vnd willen motwillich vnweten sin vnd bliven, den Catechismum vnd christlike vnderwisinge van dem gesethe edder tein gebade Gades, van dem geloven, gebade vnd Sacramente nicht annemen. De sick iümmenhen van einem ihare bet ander van dem hochwerdigen Sacramente des lives vnd blodes Christi afholden, vnd des dodes Christi vp de wise, so he geordenet vnd ingesettet hefft, nicht gedencken, mit sölcker daeth sick vör ledematen vnsers Herren Jesu Christi vnd siner christliken gemene, dem Hern Christo tho leve, dem hochwerdigen Sacramente thor ehren, sick

sulvest thor salicheit vnd dem negesten thor beteringe nicht bekennen willen. Densulven schal man in eren dodtbedde nen Sacramente reken. Vnd is vnser gnedigen fürsten vnd herren ernstlike mandat vnd bevel, dat men desülvigen vp dem kerchhave nicht schöle begraven (etc.).

4.

De erer Overicheit, eren Seelsorgern vnd lifliken Oldern vngheorsam sin, sick mothwillig wedder desülvigen setten. Item de eren ölderren flöken, se schelden, slan, in erem ölder edder sünst in nöden vnd swackheit vorlaten vnd van sick stöten. Item de sick ane willen, weten vnd vullborde erer olderen in einen vormenten Ehestandt wedder Gades geboth, vnd dem hiligen Ehestande thor vnehren, verlaven, edder solcke nichtige Ehestifftinge vörderen vnd vullenbringen helpen. Item de ehre fruwen, döchtere vnd megede vm gñstes edder genetes willen thor schande overgeven. Item de mit erem Ehegadem tyrannisch vmmeghan, desülvigen ane örsake rüpen, slan, vthiagen edder sünst övel handelen. Item de wif vnd kinder vörlaten vnd sick dewile an andere schantsecke hengen. Item de horen vnd boven busen vnd herbergen. vnd sick also erer sünde delhaftlich vnd mitschuldich maken.

5.

De dotslach edder mort began hebben, vnd sick mit der Overicheit vnd den fründen ock mit der christliken gemene der ergernisse halven mit apenbarer bekennisse nicht versönet hebben. De in sündtliker vnd vnvörsönliker viendtschop vnd hate wedder eren negesten leven. De eren negesten am live, gude, ehren vnd gerüchte tho na gewesen, vnd sick densülvigen na dem bevele Christi, Matth. 5. nicht erbeden, vm vergifnisse bidden, vnd also mit eme versönen willen.

6.

De apenbare Ehebrekers, horeniegers, wedewen junckfruwen vnd megede schenders sin, went ock rede vnder einem hemliken gelöfte thoginge. Item wedewen, junckfruwen, megede, de ere tucht vnd ehre, den högesten vnd besten schatt den se hebben, also verspilden, vnd solcke sünde vnd schande an eren liven thor högesten besmittinge der seelen began lathen. Item de ere hüser, boden vnd keller tho solcken sünden vnd schanden

denen lathen, vnd gemenen schantsecken, horen vnd boven verhören, sick also sülvest tho horenwerden, ere hüser tho horhüser, vnd also aller sünde vnd missedadt delhaftlich vnd mit-schuldich maken. Etiam contra expressum principis mandatum.

7.

De sick stelens vnd rovens erneren, öffentlich vnrecht dhon vnd argelist wedder eren negesten gebrucken. Item de eren negesten besweren mit allerley woker, also dar iss des vmme-slates, dar men borgen vordert, vnd sines hövetstols tho iderer tydt mechtig sin wil. Item de dar geschüt an roggen, haver vnd anderem korne, ock an dem schendtliken ia düvelschen geltwoker, so vp weke, manthe vnd vp andere vnchristlike vnd vngebörlike wise gefordert wert. Ach Goth van hemmel siih darin vnd lath dy des erbarmen. Item, de de lüde mit valscher wahr, münthe, wicht vnd mathe bedregen, edder vp andere wise eren negesten vorvordelen, beschinden vnd schaven.

8.

De valsche ede dohn, fründen edder frembden tho gefallen in valsche ede sick begeven, edder sünst mit valscher tuchenisse eren negesten an live vnd gude, ehr vnd gelimp schaden dohn. Item de valsche breve vnd segel maken edder maken lathen, edder sünst dorch sycphantisch bedroch, list, calumnien vnd vorklickinge de warheit, Gade tho bögesten vñehren vnd erem negesten tho schaden, vnderdrücken (etc.).

De nu mit dissem vorbenömeden sünden vnd lastern be-laden sint, beroven sick also sülvest damit des hilligen Sacra-mentes vnd des kercken rechtes. Dewil ick vm mines Hern Christi willen gebeden vnd vormanet hebbe, dat se in disser tydt der gnaden tho den myddelen vnd wegen willen trachten, de dar tho denstlick, dat se na gelegenheit erer sünde mit Gade vnd der christliken kercken, de se mit eren graven sünden vnd lastern geergert, mögen versünet werden, vp dat se mit vns beden, gnad vnd vergevinge der sünden by Gade erlangen, vnd Gades tidtlicken vnd ewigen segen, de nu van en geweken, wed-derum an sick bringen mögen. Dartho verhelpe einem ideren de frame trüwe Godt, dorch den H. Geist, vm vnser leben Heren vnd heilandes Jesu Christi willen. Amen.

S. Forma seu ordinatio Christianæ et Ecclesiasticæ disciplinæ constituta et nobis examinanda et subscribenda transmissa atque proposita a reverendis, pijs et eruditjs Dominis pastoribus Ecclesiæ Husensis, pia est utilis et necessaria, hoc potissimum furioso et epicureo tempore, quo laxata omni lege et soluta disciplina Cyclopico more vivitur. (Nødvendigheden af en alvorlig Kirketugt paavises derefter nærmere, og de husumske Præsters Foretagende roses). Datum Bremæ 20 Martij Anno Dn. 1555.

Johannes Tymannus Amsterodamus,
pastor Bremensis in Ecclesia Martiniana, manu propria.

D. Paulus Eberus pastor Ecclesiæ Witebergensis, D. Georgius Maior, D. Paulus Crellius, D. Sebastianus Froschelijs manibus proprijs, nomine ac sigillo consistorij Witebergensis, ad Husenses.

Wir können anders nicht erachten vnd rathen, den das ir diener des wortes ob der von dem erwirdigen godtseliger gedechtnisse Hern D. Johan Bugenhagen Pomerano gestelter kirchenordnung mit allem ernst vnd truwen, was die straffe der öffentlichen sündler belanget, welche, ob sie schon vermant, dennoch nicht busse thun wollen, zuhalten schuldig seyt. Welche wir gewislich dem bevel vnsers Herren Jesu Christi, der Apostel vnd eltesten kirchen gewonheit gemess vnd gleichformig achten; auch dieselb in vnsern vns bevolen kirchen vnd ampten soviel möglich erhalten.

Afskrift i Gen.-Superint. Jac. Fabricius's Samling i Univ. Bibl., Donat. Var. 122. 4. Vol. II. Foruden hvad her er meddelt findes smst. mange Ytringer om Kirketugten af ældre kirkelige Skribenter, samlede og benyttede under Forhandlingerne i Husum om denne Sag. Den sidstanførte Erklæring fra Konsistoriet i Vittenberg er udateret, men kan i det tidligste være fra Aaret 1558, da Bugenhagen, der omtales som død, gik bort i April d. A.

2.

Christian III's Brev til Kapitlet i Slesvig om ikke at foretage noget Bispevalg uden Kongens Samtykke.

Christian der dritte von Gotts gnaden zu Dennemarken &c. könig, hertzog zw Schlesswig, Holstein &c.

Vnseren gnedigsten grus zuuor. Wurdigen, lieben, andechtigen vnd getrewen. Wir befinden, das der auffgerichten ordi-

nantz in religion sachen nicht dermassen nachgesetzt, wie geburt, sonderlich aus dem das dem bischofflichen auch superintendenten ambt nicht furgesehen, wie erfurdert, das auch sonsten durch euch dem Stifft in viel wege vns in rucken zw nachtheiligen schaden vnd hohem beschwer gehandelt. Nun geburt vns, als dem obersten patron derhalben einsehens zw haben. Ir solltet euch auch billig erinnern, das euch des stiffts guter zugebrauchen nicht allein derwegen verliehen vnd vertrauet, das Ir euch mit guten tagen nach gefallen zw pflegen vnd zu erhalten, sondern das Ir auch die Religion vnd Gottes ehre befurdern, vnd der kirchen nach gebur vorzusein schuldig, vnd die guter, als Ir vorgefunden, conseruiren. Vnd ist demnach an euch vnser gnedigster vnd ernster beuehl, wen zw erwelung eines Bischoffes zum stifft Schlesswig nach gottlichem willen zuschreiten geburen wirt, oder ein superintendent auffgenommen werden soll, das Ir damit stilstant halten sollet, vnd zur election mit nichte greiffen, che dan das Ir vnser meinung vnd billich bedencken in diesen hohen sachen, daran der religion und Gottes ehre auch dem stifft vnd der kirchen zum hogsten gelegen, angehört. Vnd ist vnser meinung nicht, der kirchen ordinantz vnd priuilegia abzubrechen, sondern vielmehr die sachen vnd gelegenheit durch gottlich gnad dahin zurichten, das die zw Gottes ehre vnd der kirchen bestem sollen vnd mugen erhalten werden. Ir werdet euch hirin gehorsamblich erzeigen, wie euch geburet. Daran geschieht vnser ernste vnd gefellige meinung, vnd wir sindt euch mit gnaden geneigt. Datum auff vnserm schloss Coppenhagen den ersten monatstag Octobris anno &c. 56.

Christian.

Udskrift: An den wurdigen vnd andechtigen seniorn, lectorn, sampt gantzen Capittel der Thumbkirchen zw Schlesswig.

Samtidig Afskrift i Gehejmearkivet, jfr. Inlånd. Registr. 1556.

3.

Nogle Oplysninger om Gjendøberne i Holsten og Slesvig.

Om Gjendøbernes Optræden i Holsten og Slesvig i 16de Aarh. findes forskjellige Efterretninger saavel i Dän. Bibl. IX, 281—374 som i Fr. Nippolds Monografi „David Joris von

Delfft; sein Leben, seine Lehre und seine Secte“ (i Zeitschrift für die hist. Theologie. 1864). Her bidsættes Uddrag af nogle, saavidt vides, hidtil ubenyttede Breve angaaende disse Forhold.

1554. November. Claus Wensin, Amtmand paa Segeberg, skriver til Christian III angaaende Gjendøberne. Lybekkerne havde i Oldesloe ladet arrestere 10 Tønder, indeholdende Bøger, som Gjendøberne hemmelig havde ladet trykke i Lybek. Deres Bogtrykkere vilde nedsætte sig i Oldesloe, men da Kongen havde forbudt Gjendøbernes Ophold her i Landet (herved sigtes vel til Forordningen af 11te November 1553, der er trykt i Harboes Fortale til Zwergs Sjæl. Cler. S. 68—71), har Amtmanden begyndt at anstille Undersøgelse, navnlig med Hensyn til Bøgerne. 14 Tønder med Bøger skulle allerede være afsendte herfra til Antwerpen. En af Trykkerne, der for sin Tros Skyld var fordreven fra Gent, ønsker at træde i Kongens Tjeneste. (Samtidig Afskr. i Gemeinsch. Arch. VII, 15 f.).

1554. 28 November. Præsterne i Segeberg skrive til Christian III og afgive Betænkning over de af Amtmanden smst. beslaglagte Bøger, der tilhørte Gjendøberne. De ere tagne af den hollandske og Luthers Bibel samt af Konkordansen til den zyrichske Bibel. Ejeren af Bøgerne har under Samtalen vedkjendt sig gjendøberiske Læresætninger. Bartholomæus v. Ahlefeld holder en stor Del Gjendøbere paa sit Gods. De have et Trykkeri, og deres Sekt udbreder sig mere og mere der i Egnen. (Samtidig Afskr. smst. VII, 15 d.).

1554. 12 December. Christian III skriver til sine Brødre, Hertugerne Hans og Adolf, og meddeler dem Amtmand Claus Wensins Indberetning om nogle Bøger, som Gjendøberne hemmelig havde ladet trykke i Lybek og ført til Oldesloe, hvor Amtmanden havde ladet dem arrestere. Kongen har faaet nogle af disse Bøger, og de findes at være Profeterne efter den zyrichske Konkordans, hvis Afgivelser fra Luthers og den vittenbergske Bibel rigtignok ikke ere betydelige; dog er den zyrichske Oversættelse ikke overalt ganske ren. Det er især betænkeligt, at Bøgerne ere trykte saa hemmelig. Ejeren af disse Bøger har udtalt sig ganske kjættersk og gjendøberisk; han huses og beskyttes af Bartholomæus v. Ahlefeld paa Fresenburg (et adeligt Gods ved Trave, $\frac{1}{4}$ Mil fra Oldesloe). Da Gjendøberiet tager

Overhaand, mener Kongen, at et Mandat bør udstedes, hvorved det forbydes enhver at huse og beskytte Gjendøbere (Samt. Afskr. smst. VII, 15 c).

1554. 26 December. Hertug Hans skriver til sin Raad Gregorius v. Ahlefeld, at han tilligemed Statholder Bertram v. Ahlefeld og de af Hertug Adolf dertil beskikkede Mænd skulde kalde Bartholomæus v. Ahlefeld for sig paa et bekvemt Sted og meddele ham Befaling til at skaffe Gjendøberne bort fra sine Godser (Hansburg. Registr.).

1555. 3 Januar. Hertug Adolf skriver til Kongen og Hertug Hans: Kongen havde foreslaaet at sende en Deputation til Bartholomæus v. Ahlefeld, for at faa ham til at bortvise de hos ham sig opholdende Gjendøbere. Da denne Sekt imidlertid er udbredt over begge Hertugdømmerne, mener Adolf, at det ikke kan nytte at holde sig til Barth. v. Ahlefeld alene; han foreslaar derfor, at man skulde udstede et almindeligt Forbud mod Gjendøbernes Ophold i Hertugdømmerne (Samt. Afskr. i Gemeinsch. Arch. VII, 15 b).

Den 29de September 1555 udstedte Christian III en Forordning mod Vederdøbernes Ophold i Danmark og Norge (Chr. III's Hist. II, 240—2, jfr. Ny kirkehist. Saml. III, 312); om denne ogsaa er bleven udstrakt over Slesvig og Hotsten, ser jeg mig ikke istand til at oplyse. Her kan dog mindes om, hvorledes Hertug Adolf 1557 lod anstille en almindelig Kirkevisitation i sine Lande, ogsaa i den Hensigt at afværge de gjendøberiske Bevægelser (Dän. Bibl. IV, 182 ff.) og at han samme Aar, rimeligvis efter Visitorernes Forslag, lod Præsten Johan v. Linden i Tetenbøl afsætte, da han var mistænkt for at holde til med Gjendøberne (se foran S. 538—9), og at Kong Frederik II og hans tvende Farbrødre, Hertugerne Hans og Adolf, 1562, Søndagen efter Viti Dag, udstedte en almindelig Forordning mod Sakramenterere, Gjendøbere og andre, de vakte Uro i religiøs eller politisk Henseende (trykt i Pontopp. Ann. III, 387—90). — Om den i det følgende Aktstykke omtalte slesvigske Præst Hellico Herconis (maaske Ellik Harkesen), der var mistænkt for at høre til „Sakramentskjænderne“, har staaet i nogen Forbindelse med Gjendøberne, maa vi lade uafgjort.

4.

Oprejsning udstedt 1554 af Konsistoriet i Slesvig for en Præst, der var beskyldt for at helde til Sakramentskjændernes Lærdomme.

Consistorium Slesvicense candido lectori salutem!

Calamitates Ecclesiarum omnium seculorum admonebunt nos, ne quorumlibet calumniis habeamus fidem: quod peculiare Satanæ artificium est bonos calumniis adoriri, ut hac techna ecclesiarum concordiam perturbaret. Habet sua semper mancipia Sathan, hostes concordiae et tranquillitatis, qui (!) cœtui sanctorum admixta hinc inde quæsita occasione conversationi piorum insidians (!) et adversans, vel quod alioqui piorum conversatio ipsis odiosa est, vel quod rebus eorum interest maxime, ut aut nulli sint probi aut perpauci. Quis crederet tot ab exordio Ecclesiæ inter Hierophantes extitisse Sicophantes, qui specie pietatis et veritatis gravissima damna infinitasque molestias intulerunt probis sua pervicacia. Quis crederet Sacerdotes invicem tanta tyrannide effervescere, ut symmystam verbulo lapsum gravi ære multaverint, officio exauthoraverint, et quod durissimum est, hæreseos infamia aspersum proscripserint. Vtique omnis error non statim hæresis censenda est, præsertim si vacat ambitione, malitia, arrogantia, pertinacia. Deinde ut nihil est invisius Christianis auribus hæreseos nomine, ita nihil detestabilius et probrosius est. Propterea talis contumelia nulli temere impingenda esset, nisi quis expresse et pertinaciter adversaretur verbo Domini, qui neque erudientem fraterne audire voluerit, neque amice monenti obtemperare. Nam omnia prius remedia circumspicienda et tentanda sunt. priusquam tali infamia aspergatur proximus talique contumelia afficiatur, ne, dum nobis zeli laudem aucupamur, errantes persequendo tyrannidis et avaritiæ notam subeamus.

Nobis, quibus inquisitio et iudicium ordinarie commendata sunt (quamvis transversim quidam sibi hanc functionem usurpant) hoc nobis usque studio fuit, ut nostra potestas in ædificationem, non in cuiusquam destructionem cederet, ut salutaris esset omnibus, nulli perniciosa, omnem moventes lapidem, ut nutantes fulciremus, vacillantes stabiliremus, collapsos erigeremus, omnes quantum fieri potest revocantes Christi exemplo,

ne nobis aliquando imputetur a Christo summo Pastore plures nostra severitate abactos ab ovili, quam pastoralis lenitate revocatos, et nos plus nocuisse ambitione affectati dominii in clerum, quam profuisse exemplo pietatis.

Qua spe fretus venerabilis frater noster Dominus Hellico Herconis nos accessit, conquerens se quorundam inconsiderato zelo tumultuarioque iudicio præter jus et fas oppressum esse, malevolentiaque æmuli sui in suspensionem Sacramentariæ factionis venisse, se suaque dogmata inquisitioni et examinationi nostræ subjiciens, ut nostro iudicio et censura a crimine intenso vel absolvatur vel condonetur. Ne autem quisquam iniquius de se suspicari possit, Deum agonhetam et suam conscientiam testatus est, se syncere de re sacramentaria docuisse, foedissimeque sibi ex invidia hanc infamiam inustam esse, nisi fortassis nata sit suspicio, quod aliquando legerit eos authores, qui de sacramento infames sunt.

Præterea coram nobis ingenue, dilucide et clare professus est, se veritatem Ecclesiæ deosculari, dogmata, quæ in nostris Ecclesiis profitemur, ex animo amplecti et sequi, sacramentaria condemnare et detestari nugasque eorum de figuratiua significativaque præsentia, ut nunquam hactenus approbavit, sic ingenue nunc reprobare, denique fateri se, in Eucaristia exhiberi sumentibus veram et realem communionem corporis et sanguinis, quæ in Sacramento tam impiis quam piis exhibentur. Se ex gratia Dei didicisse, cœnam esse rem fidei, mysterium regni cœlorum, quod predicamentorum limitibus non includitur. Corpus Christi sic esse præsentem eum pane, ut tamen ei localiter non includatur, nec propterea ex cœlo detrahatur.

Quandoquidem igitur ista confessio pia, sincera et catholica est, nullam damnatam hæresin resiciens, non contorta, sed simplex et vera, propterea eum nostro calculo libenter ab ista contumelia absolvimus omnique adversa suspitione liberamus.

Postremo obnixè rogamus omnes fratres nostros, ne quorundam venenatis sibilis commoveantur, detractationesque sinistrae iudicia obstruentibus auribus contemnant, seque mutuo in Christo diligant. Sunt enim quidam prodigosæ versutiæ, qui vindicatæ religionis gloriam quæstum et popularem favorem sibi venantur, si fratri hæreseos crimen intenderint.

Vos igitur, sicut in pia conversatione conversamini et sana doctrina, sic quoque vos invicem adversus malitiam obtreptantium debito favore vindicate et defendite, et hunc dominum Hellenonem probatum Dei ministrum in charitate suscipite, quod ut vobis dignissimum est, sic et Christo gratissimum. Vale in Jesu Christo Domino nostro. Slesvici Anno 1554, 17. Cal. Februarii.

Afskrift i Jac. Fabricius's Saml. (Univ. Bibl., Don. Var. 122 4, Vol. IV). Enkelte Steder i Afskriften ere vanskelige at læse.

4.

Slesvig Stift under Hertug Adolfs Styrelse (1556—86).

Det var en ejendommelig Stilling, hvori Domkapitlet i Slesvig befandt sig, da Hertug Adolf paa Gottorp af sin Broder Frederik havde faaet Løfte paa Succession i Bispedømmet, og da han kom til Kapitlet for at faa dets Valgstemme. Det kunde ikke være skjult for Kannikerne, at der var noget misligt ved Sagen, da Kongen ikke blot ikke havde givet sit Samtykke dertil, men endog udtrykkelig havde forbudt dem at foretage noget i Sagen, før de havde erfaret hans Mening. Imidlertid var Adolf deres Landsherre i snævrere Forstand, hvem de ikke uden Fare kunde sige nej til. Det, der laa dem mest paa Hjærte, var uden tvivl deres Privilegier, og da Adolf bekvemmede sig til at stadfæste disse i den mest udstrakte Form, faldt Betænkkelighederne væsentlig bort. Ilavde de gode Mænd vidst, hvor lidet han agtede at holde, hvad han skriftlig og med Haandslag lovede dem, saa havde de vistnok hellere udsat sig for hans Vrede end givet ham deres Stemme. Den 6te November 1556 meddelte Domherrerne i Slesvig Hertug Adolf en skriftlig Tilkjendegivelse om, at de havde valgt ham til Biskop og Administrator af Slesvig Stift, som var blevet ledigt ved Frederiks Død, og at de herved satte ham i Besiddelse af alle de til Bispedømmet hørende Rettig-

heder¹⁾. Adolf gav fra sin Side Kapitlet Forsikring om, at han, hvad dette Valg angik, paa det bedste vilde undskylde dem hos Kongen, Hertug Hans og Stænderne, at han ikke vilde afstaa Stiftet til nogen anden end Kapitlet, og ikke paatrænge dette nogen Kannik, men lade det frit Valg af Bisp, Kanniker og Superintendenten, at han vilde forsvare Kirker, Skoler og Konsistoriet, og i Kirkesager ikke tage nogen Beslutning uden Kapitlets Raad og Samtykke, ikke anmasse sig nogen Jurisdiktion over Domherrerne, Vikarierne og deres undergivne, at han vilde overdrage Regnskabsprovstierne i Eidersted, Stapelholm og Angel til en af Kapitlets Medlemmer, og i Kirkesager personlig forhandle med Kapitlet og ikke sende nogen af sine Embedsmænd i sit Sted²⁾. Disse og flere Betingelser gik Adolf ind paa forat faa Kapitlets Stemme; men at han ikke havde gjort det med en god Vilje, viste han snart. Det, som det var ham om at gjøre, var at faa Stiftsgodset i sin Magt. Det laa ham saa bekvemt, tildels indstrøet mellem hans egne Besiddelser i det sydlige Slesvig. Men ved Adolfs Valg, hvortil ingen af hans Brødres Samtykke var erhvervet, krænkedes navnlig den danske Krones gamle Højheds- og Patronatsret over Slesvig Stift. Christian III havde derfor god Grund til at være fortørnet over Adolfs og Kapitlets Fremfærd. Adolf maatte desuden synes lidet egnet til at forestaa det biskoppelige Embede, forsaavidt det overhovedet skulde have nogen kirkelig Betydning. Opdraget ved Kejser Karl V's Hof og tidlig indviet i Krigerhaandværket var han sine kirkeligsindede Brødre meget ulig; hvor List ikke kunde skaffe ham Sejr, brugte han Magt, lidet agtende de Midler, han anvendte forat naa sit Maal. Bispedømmets Erhvervelse kan tjene til Exempel paa hans Maade at gaa frem paa.

Tre Dage efter Valget skrev Adolf til sin Broder Kongen, og idet han underrettede ham derom, fortalte han tillige om

¹⁾ Originalen i Geh.-Ark.

²⁾ Lackmann, Einleitung. I, 472—73.

Frederiks Død og begjærede Kongens Samtykke til Valget. I sit Svar (af 21de Novbr. 1556) besværede Kongen sig over, at han først havde maattet erfare sin Broders Død af fremmede Personer, og at man ikke havde meldt noget om hans farlige Sygdom, saa Kongen ikke engang havde kunnet komme til hans Begravelse. Hvad Bispevalget angik ansaa Kongen det for ugyldigt, da det stod i Strid med Kirkeordinansen. Om Kapitlets Fremgangsmaade udtalte han sig haardt, ligesom han misbilligede, at Adolf havde modtaget et saadant ulovligt Valg. Han var en regjerende Fyrste, og det anstod ham bedre at kommandere Krigsfolk end at styre Kirker. Sagen ved den kejserlige Kammerret angaaende Stiftet vilde desuden vanskeliggjøres ved hans Valg¹⁾. Samtidig skrev Kongen til Kapitlet og foreholdt det i en meget skarp Tone, hvor utilbørlig det havde handlet ved at overtræde hans udtrykkelige Anbefaling og Kirkeordinansens Bestemmelser. Under Trusel om Fortabelse af Præbenderne og anden Straf befalede Kongen derhos, at Kannikerne ikke maatte lade Stiftet eller Slottet Svavsted komme i nogens Hænder uden nærmere Besked fra ham²⁾.

Hertug Adolf var imidlertid ingenlunde tilsinds at opgive, hvad han havde vundet. Han søgte vel at retfærdiggjøre sig for Kongen, men i sit Svar (af 22de Decbr. s. A.) erklærede denne sig lidet tilfreds med Broderens Undskyldninger og udtalte den udentvivel velgrundede Mening, at hvis Adolf ikke var kommen til at nyde godt af Kapitlets lovstridige Fremgangsmaade, vilde han selv have været den første til at paatale den. Kongen betragtede fremdeles Valget som ugyldigt. Atter søgte Hertugen at stille ham tilfreds; men Christian svarede paany (21de Febr. 1557), at han ingenlunde var tilsinds at stadfæste det ulovlige Valg³⁾. Med stor Uvilje ytrede han sig mod «die widrigen, muthwilligen

¹⁾ Inländisch Registrant 1556—7 (i Geh.-Ark.).

²⁾ Se Tillæg, Nr. 2.

³⁾ De orig. Breve findes i Geh.-Ark.

und müszigen Pfaffen“, og sagde, at de med Rette havde forbrudt deres Privilegier. Sluttelig erklærede han sig dog villig til at gaa ind paa Adolfs Forslag om at lade Sagen komme til Stændernes Voldgiftskjendelse. En saadan kom imidlertid ikke istand. Saa indigneret Kong Christian var saavel over Kapitlets som over Hertugens Fremgangsmaade, elskede han dog Freden for højt til i sine sidste Dage at begynde en aabenbar Strid med Broderen, der sikkerlig ikke godvillig gav Slip paa sit Bytte. Valgets Gyldighed erkjendte han dog aldrig, og fik end Kapitlet ikke den Straf, han havde tiltænkt det, saa udeblev den retfærdige Nemesis dog ikke, som vi senere skulle se.

Kong Frederik II blev strax efter sin Tronbestigelse optagen af Krigen i Ditmarsken, og derved blev Spørgsmaalet om Slesvig Stift for en Tid trængt i Baggrunden; imidlertid var det først da Krigen med Sverig stod i Begreb med at bryde ud, og han i denne gjerne vilde sikre sig Adolfs Bistand, at han endelig gik ind paa den 10de Maj 1563 at give sit Samtykke til det, der var foregaaet med Hensyn til Valget af Adolf til Biskop, imod at denne udstedte en Revers om, at det forefaldne ikke skulde præjudicere Kongen og hans Arvinger til Danmarks Rige og Hertugdømmet Slesvig med Hensyn til deres Overhøjhed og Rettigheder over Stiftet, og heller ikke Kirkeordinansen. Ogsaa mod Domkapitlet lod Kongen sin Unaade ophøre, og paa Landdagen i Flensborg den 20de Oktober 1564 stadfæstede han endelig dets Privilegier¹⁾.

Forhandlingerne angaaende det tyske Riges uretmæssige Fordringer paa Slesvig Stift fortsattes, men ligesaa resultatløst som tidligere. Den 16de Sept. 1557 udgik de kejserlig Kommissærers Citation til Kapitlet i Slesvig om at skaffe Beviser for Paastanden om at Stiftet og Bispedømmet

¹⁾ Waitz, Schleswig-Holsteins Geschichte. II, 368. Westphalen, Monum. ined. IV, 3196 sq. Stadfæstelsen af Privilegierne findes i Geh.-Ark.

Slesvig hørte under den danske Krone og Lunds Ærkesæde. I den Anledning blev der taget Afskrifter af en Mængde herhen hørende Stiftet vedkommende Breve og Dokumenter; men heller ikke den store Foliant, som disse Afskrifter udgjøre, bragte Sagen videre ¹⁾. Der skredes nu til Forhører; 1558 kom en kejserlig Kommissær til Rendsborg, hvor Biskoppen i Lybek Andreas v. Barby, Henrik Rantzov og andre Adelsmænd maatte aflægge Vidnesbyrd om hvad de vidste angaaende Slesvig Stifts Forhold til Tydskland eller Danmark. Tillige blev der optaget et Kort, som nøje betegnede Grænsen mellem Slesvig og Holsten ²⁾. Men skjønt disse Vidnesbyrd og Undersøgelser neppe have været til Gunst for det tydske Rige, bragte de dog ikke det kejserlige Kammer til at afstaa fra sine Fordringer.

Med Domkapitlet kom Adolf snart i et meget spændt Forhold, da han ikke agtede de Forpligtelser, han havde indgaaet forat blive valgt til Biskop. Efter sigende skal Hertugens Kansler, D. Adam Tratziger, en forslagen tydsk Juriſt (født i Nyrnberg), især have bidraget til at ophidse sin Herre mod Kapitlet ³⁾. Hertugens Hofpræst, Volqvard Jensen (ell. Jonæ), synes ogsaa at have næret et bittert Had til Domherrerne; »vore Højærværdigheder« kaldte han dem i samme venlige Betydning, hvori dette Navn er kjendt fra vore Dages kirkelige Polemik ⁴⁾. Et af de første Strids-emner angik Besættelsen af Provsteembedet i den gottorpske Landsdel. Adolf havde lovet, at dette skulde overdrages til et af Kapitlets Medlemmer, men istedenfor lod han sin Hofpræst fremdeles vedblive at være Regnskabsprovst i den største Del af hans slesvigske Besiddelser. Endvidere

¹⁾ Afskrift af Citationen findes i Langebeks Diplomatarium, og Protokollen med Dokumentafskrifter i Gemeinſch. Arch. XVII, 43.

²⁾ Christiani, Gesch. der Herzogth. Schlesw. u. Holstein unter dem Oldenb. Hause. II, 282. Waitz, Schleswig-Holsteins Gesch. II, 308—9.

³⁾ Møller, Cimbria literata. II, 896.

⁴⁾ Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 573. Muhlius, De reform. relig. in Cimbria, p. 178—81.

overdrog han den 2den Avgust 1557 tre gejstlige Mænd at anstille en omfattende Visitation i alle hans Lande. Til at udføre dette Hverv beskikkedes Superintendenten i Hamborg D. Paul v. Eitzen, Hofpræsten paa Gottorp Volqvard Jensen og Sognepræsten i Husum Peter Bokelman. Der er ikke mindste Rimelighed for, at Hertugen først skulde have indhentet Kapitlets Raad i denne Sag, og man kan vist ogsaa sige med ikke ringe Sandsynlighed, at skulde Domherrerne have visiteret, da havde det hele Foretagende neppe faaet et saa alvorligt luthersk-kirkeligt Præg, som det nu fik. Thi den Instruktion, der meddeltes Visitatorerne, og den af dem forfattede Bekjendelse om Retfærdiggjørelsen af Troen alene, om Daaben — med Fremhævelse af Barnedaabens Betydning i Modsætning til Gjendøberne — og den hellige Nadvere, en Bekjendelse, som Præsterne alle vegne maatte underskrive, ere vigtige kirkehistoriske Aktstykker, der give en fordelagtig Forestilling om Betydningen af hele denne Foranstaltning ¹⁾.

Blandt Stridsemnerne mellem Fyrstbiskoppen og hans Kapitel maa nævnes Valget af en Superintendent eller en gejstlig Medhjælper (Suffragan) for Adolf i Bispeembedet. Der var lovet Kapitlet frit Valg af en saadan, men Løftet agtedes ikke. I Aaret 1558 henvendte Adolf sig til Filip Melanchton i Vittenberg og tilbød ham Embedet mod den sædvanlige Løn af 900 Mark lybsk. Det var unægtelig en dristig Tanke at mene, at Melanchton nu paa sine gamle Dage skulde forlade Vittenberg forat gaa som Superintendent til Slesvig. Hertugen havde da i sit Brev ogsaa tilføjet Ønsket om, at hvis han ikke selv kunde komme, han da vilde anvise en anden. En velunderrettet Mand udtalte den Formodning, at man kunde vente en vis Mester Peter, der gjerne vilde bort fra Vittenberg og nylig havde tilbudt

¹⁾ Begge Aktstykker findes trykte i Dan. Bibl. IV, 182—92. Det første ogsaa i Pontopp. Ann. III, 358—60.

Staden Lybek sin Tjeneste¹⁾ — maaske den M. Peter Schriver, der senere forekommer som Lektor ved Gymnasiet i Slesvig. Det skete dog ikke, og Melanchton afslog naturligvis Tilbudet. Det samme var Tilfældet med den bekjendte Theolog Joachim Morlin i Brunsvig, til hvem Adolf ogsaa henvendte sig²⁾. I nogle Aar vedblev derfor den samme forvirrede Tilstand at herske som tidligere. Domkapitlet i Slesvig examinerede vel Kandidaterne og gav dem en skriftlig Admission til Præsteembedet; men det kunde ikke meddele Præstevielsen, som nogle derfor vistnok slet ikke fik, og andre søgte udenfor Stiftet³⁾. Eftersynet af Kirkeregnskaberne paa Stiftsgodset besørgedes af Domkapitlet eller af Amtmanden paa Svavsted⁴⁾. Konsistoriets Betydning indskrænkedes, da Kongen og Hertug Hans som det synes oprettede særegne Konsistorialretter i

¹⁾ Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 573.

²⁾ Muhlius, De reform. relig. in Cimbria. p. 97.

³⁾ Johan Pistorius, der 1558 var kaldet til Præst i Tetenbøl, lod sig ordinere af Biskop Hans Tavsén i Ribe (Ny kirkehist. Saml. III, 317—23). Matthias Petersen, der ved samme Tid var kaldet til Præst i Emsbøl, lod sig ordinere af D. Johannes Draconites, Præst og Professor i Rostok. Ordinationsvidnesbyrdet for ham er trykt hos Westphalen, Monum. IV, 1501—2. Johannes Nicolai, der var kaldet til Præst i Brunek i Strand blev ordineret af Joh. Bugenhagen i Vittenberg 1557. Ordinationsvidnesbyrdet for ham er trykt i Schlesw. Holst. Anzeigen 1759, S. 415—7.

⁴⁾ Kirkeregnskabet i Treja blev 1555 og 1557 aflagt for Amtmanden paa Svavsted, Tønnies Rantzov. I det næste Aar findes følgende Antegning i Regnskabet:

Anno Domini 1558, Dinxstags na Trinitatis, hebben de kercksworen also Jenss Peterssen vnde Claus Vedderssen tho Holm reken-schup gedahnn vhame dem vorgangenn souen vnd vofftichstenn Jahre vhann aller vpboringe vnde vthgaue inn bywesent des Erwirdigen Dumbcapittels vnde Ambtmans Toniges Ranzouenn, so dat, datt ene vhandt ander getagen, blifft by der kerckenn, ohn de restantien, beholdenn geldt viiff marck lubisch vnde ij β. Des inn vrkunde hefft sick ein Erwirdig Dumbcapitel sampt dem ambt-mann mit egener hand vnderschreuenn. Datum vt supra.

Quod ego Cæso Eminga lector, cum sedes vaceret, nomine capituli subscripsi.

deres Landsdele¹⁾. Der var idethele indtraadt en Opløsningstilstand i den fælles kirkelige Styrelse, som gav sig tilkjende paa alle Punkter. I Aaret 1562 (den 1ste Juni) lykkedes det endelig Hertug Adolf at faa en gejstlig Medhjælper i Bispeembedet, den tidligere omtalte Superintendent D. Povl v. Eitzen i Hamborg²⁾. Han blev foreløbig kun Superintendent i Hertugens Landsdel og Hofpræst, men det var Bestræbelsen ogsaa at faa ham anerkjendt i de andre Landsdele. Saalænge Kongen imidlertid ikke havde erkjendt Hertug Adolf som Biskop, vilde han naturligvis heller ikke vide noget af hans Suffragan at sige. Og da Kapitlet i Slesvig opfordrede Provsten i Haderslev, M. Jørgen Boie, til at være med til at vælge P. v. Eitzen til »Biskop eller Superintendent«, vægrede han sig ved paa egen Haand at foretage noget i denne Sag, men henviste Kapitlet til hans Landsherre, Hertug Hans³⁾. Opfordringen viser forøvrigt, at man endnu søgte at opretholde den i Kirkeordinansen foreskrevne Valgmaade af en »Biskop eller Superintendent«. Povl v. Eitzen fik ogsaa den i Ordinansen foreskrevne Løn (900 Mk. lybsk), og idethele fik hans Stilling senere en vis Lighed med den, Tilemann v. Hussen forud havde indtaget, efterat han havde maattet aftræde Bispegodset til Hertug Frederik. Dog var Eitzens Stilling mere indskrænket end

¹⁾ Slesvigske Provindsialefterretn. IV, 518—19.

²⁾ Om denne haves udførlige Efterretninger i Pauli ab Eitzen Memoria instaurata per Arn. Greve, Hamb. 1744, og hos Møller, Cimbria lit. III, 227 sq. Han var født d. 25de Jan. 1522 i Hamborg af en anset Børgerslægt. Efterat have lagt Grunden til sine Studeringer i sin Fødeby, drog han til Vittenberg, hvor han hørte Luther og Melancthon. Godt begavet og tidlig udviklet, som han var, blev han omtrent 1544 Rektor i Köln an der Spree, 1546 gik han til Universitetet i Rostok, hvor han en kort Tid skal have været Professor i Dialektik; 1548 kaldtes han til Præst og Læsemester i Theologien ved Hovedkirken i Hamborg, og 1555 beskikkedes han til Superintendent sammesteds. Aaret efter tog han den theologiske Doktorgrad i Vittenberg. — I et samtidigt Skrift (Epitaph Ranzov. p. 156) kaldes han »Episcopus Sleswicensis Superintendens«.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 3.

Hussens havde været. Saaledes beretter den ovenomtalte M. Jørgen Boie 1564, at Examinationen af Kandidaterne i Hertug Hans's Andel foretoges af Provsterne¹⁾. Derimod er det rimeligt, at P. v. Eitzen fra Aaret 1563 af har ordineret alle sønderjydske Præster, og at han har været erkjendt som Superintendent i hele Slesvig Stift²⁾.

Ved sin Tiltrædelse maatte Eitzen skriftlig aflægge en Ed til Domkapitlet, af det Indhold at han ikke blot skulde være Kongen, som Stiftets høje Patron, og Hertug Adolf huld og tro, men ogsaa være Kapitlet tro, hjælpe til at bevare dets Privilegier og holde Kirkeordinansen i alle Punkter, og navnlig da i hvad der angik Konsistoriet, som han skulde yde sin Bistand med Raad og Daad³⁾. Det viste sig imidlertid snart, at den Bistand, Kapitlet kunde vente hos Eitzen, hvor det gjaldt om Særrettigheder og magelige Sinecurer, ikke var meget værd. Tvertimod blev han middelbart Anledning til, at Kapitlet led et dybt Skaar i sine Privilegier. Hermed forholdt det sig paa følgende Maade.

Eitzen, der var en i alle Henseender velstuderet Mand, en grundlærd Theolog og dertil en virksom og energisk Personlighed, fattede Planen til Oprettelsen af en Høj-skole i Byen Slesvig, eller, hvis Planen er fattet af nogen anden, saa satte han den i ethvert Tilfælde i Stil og gav den sin egentlige Skikkelse. Vi have en mærkelig og udførlig Forestilling om Sagen, skrevet af ham uden tvivl i Aaret 1563, og stilet til de tre Landsherrer, Kong Frederik II og Hertugerne Hans og Adolf. Efter heri først

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 275.

²⁾ De Ordinationsvidnesbyrd udstedte af P. v. Eitzen, som vi kjende, angaa udentvivl kun Personer fra Hertug Adolfs Landsdel (se Dän. Bibl. V, 284—5. Westphalen, Monum. IV, 1502, eller Muhlius, De reform. relig. in Cimbria, p. 197). Men der er dog Omstændigheder, der tyde paa, at han ogsaa har ordineret Kandidater fra de andre Dele af Sønderjylland (jfr. Ny kirkehist. Saml. II, 275).

³⁾ Eden er trykt hos Muhlius, De reform. relig. in Cimbria. p. 183.

at have mindet om, hvor vigtigt det var for et Land at have gode Skoler, hvori Ungdommen kunde blive oplært, for siden at kunne bruges enten i Kirken til Prædikeembedet, eller i det verdslige Regimente, eller som Læger til at sørge for Folks Sundhed, og efter fremdeles at have mindet om, hvorledes Kong Christian III havde antaget sig denne Sag ikke blot ved at oprette Universitetet i Kjøbenhavn, men ogsaa ved i Kirkeordinansen at give Tilsagn om, at der foruden Lektoren skulde oprettes en god Skole i Byen Slesvig, paaviser Eitzen, at det hidtil ikke havde haft nogen ret Fremgang med bemeldte Skole. Tilsagnet kunde nemlig ikke agtes for opfyldt ved den Børneskole, der fandtes i Slesvig. Der var aabenbart sigtet til noget mere, til en stor Skole for hele Hertugdømmet, et Pædagogium publicum, hvor unge Mennesker kunde faa en videre Uddannelse, naar de havde gennemgaaet Trivialskolerne, og det var da Planen til en saadan højere Skole, et Universitet i det smaa, som han tillod sig at forelægge Landsherrerne. Han gjorde da først opmærksom paa, at mange holdt deres Sønner fra Studeringerne, fordi Universiteterne laa saa langt borte, og Opholdet der var forbundet med saa mange Omkostninger; desuden kunde Ungdommen paa fremmede Steder ikke holdes under saa omhyggeligt et Opsyn og saa alvorlig en Tugt, som fornødent var, hvorfor fromme Folk ofte skyede at sende de unge bort fra Hjemmet. Var der derimod et Pædagogium eller en højere Skole i Landet selv, forsynet med lærde og flittige Læsemestere, hvor Ungdommen kunde blive oplært indtil Magistergraden eller de egentlige Fakultetsstudier, saa vilde en saadan Skole udenvivl faa god Søgning baade af adelige og uadelige. Der kunde Forældrene let faa Underretning om deres Sønner og føre nogen Tilsyn med, hvorledes det gik med deres Studeringer, og Omkostningerne vilde ikke blive nær saa store som paa fjerne, fremmede Steder. En saadan Skole vilde blive en sand Prydelse for Landet, og den kunde tilvejebringes uden ny Bekostninger, da man kunde

anvende Dompræbenderne og andre kirkelige Len til Lønning for Lærerne. Eitzen gjorde derhos Forslag til, hvorledes Forelæsningerne kunde fordeles mellem de daværende Kanniker og enkelte af Vikarierne; selv var han ogsaa rede til at tage sin Part. De lidet betydende Forretninger, Kannikerne nu havde, kunde overdrages til en enkelt Mand, saa de øvrige ikke behøvede at afdrages fra deres Forelæsninger. Desuden fremkom han med Forslag om, hvorledes der skulde skaffes Auditorier, Studenterboliger og andre Fornødenheder, hvorledes Disciplinen og Opsynet med de Studerende skulde være beskaffen, og hvorledes der nøje skulde vaages over, at Lærerne ikke i nogetsomhelst Stykke afveg fra den rene lutherske Lære. Han anførte i saa Henseende de Regler, der overholdtes ved Universitetet i Kjøbenhavn, som Mynster ¹⁾.

Hele denne omhyggelige Plan viser, at Eitzen nok var Mand for at sætte Sagen i Værk, naar han kunde finde Bistand til dens Udførelse. Hertug Adolf, med hvis Bifald den upaatvivlelig var udarbejdet, var da ogsaa rede til at antage sig dens Gjennemførelse. Den 4de November 1563 skrev han til Hertug Hans, underrettede ham om Planen til et Pædagogium i Slesvig og udviklede dets Vigtighed for ham, hvorhos han sendte Udkast til et fælles Brev til Kong Frederik II, som Hans anmodedes om at underskrive; og Adolf bad ham for sin egen Person at udnævne Raader, der tilligemed hans Provst i Haderslev kunde træde i Forbindelse med de Raader, Hertugen havde udnævnt, og dem Kongen eventuelt vilde udnævne, forat raadslaa om Planens videre Fremme. Endelig bemærkede han, at han tidligere havde skrevet til Kongen om Sagen, og at denne havde lovet at gaa ind paa hvad Hertugerne ansaa for tjenligt. I det vedlagte Udkast til et Brev til Kongen udvikledes Planen til et Pædagogium i Slesvig og som Motiver anførtes: i Kirkeordinansen var bestemt, at Kannikerne skulde læse

¹⁾ Se Tillæg Nr. 4.

i Skolen, og at Præbenderne for Fremtiden skulde være Officia, saa den, der ikke vilde eller kunde overtage Officiet, heller ikke skulde have Præbendets Indkomst. Det kostede Hertugdømmets Beboere meget at sende deres Sønner til fremmede Højskoler. Byen Slesvig var derimod et forholdsvis billigt Levested, og her kunde Folk lettere faa Underretning om deres Børns Flid og Fremgang. Hertug Adolf havde til sine Kommissærer udnævnt D. Povel v. Eitzen, D. Joachim Hinck, Domdechante i Bremen, Benedikt v. Ahlefeld til Hasseldorf, Moritz Rantzov og D. Adam Tratziger. Udkastet lod aaben Plads til Navnene paa Hertug Hans's Kommissærer. Kongen opfordredes til at udnævne sin Provst i Flensborg og nogle verdslige Raader, der kunde tage Sagen under Overvejelse i Forening med Hertugernes Raader. Man foreslog ham at beskikke Henrik Rantzov og Bertram v. Ahlefeld til sine Kommissærer, da de vare i Nærheden, og hans andre Raader paa Grund af Krigen med Sverig maaske ikke havde Lejlighed til at tage sig af Sagen. Naar Kongen i sit Svar til Hertug Adolfs tidligere Skrivelse havde foreslaaet at udsætte Sagen til en almindelig Landdag, da gaves det ham at betænke, at denne Sag efter sin Beskaffenhed ikke godt egnede sig til Behandling paa en Landdag, hvor der vel heller ikke vilde blive Tid til en ordentlig Drøftelse af den¹⁾.

Pædagogiet i Slesvig skulde altsaa være en fælles Højskole for alle tre Fyrsters Landsdele. Men Planen fandt ingenlunde det Bifald hos de to andre Herrer, som Adolf havde haabet. Udentvivl skimtede de egennyttige og ærgjerrige Planer; thi Pædagogiet skulde jo være i Byen Slesvig, altsaa i Hertug Adolfs Landsdel og lige under hans Øjne. De havde vel Grund til at tvivle om, at Adolf vilde have været saa ivrig for Sagen, om Planen havde lydt paa, at Skolen skulde anlægges i Flensborg eller Haderslev. Adolf tog da alene Sagen i sin Haand og førte

¹⁾ Disse Breve findes i Geh.-Ark.

den igjennem med den ham ejendommelige Energi. Men naar Udfaldet dog ikke svarede til Forventningerne, saa bidrog de andre Landsherrers Mangel paa Interesse for Sagen vistnok endel dertil. Men der var ogsaa en anden Grund.

Kannikerne i Slesvig vare nemlig alt andet end tilfredse med den Rolle, der var tiltænkt dem med Hensyn til Pædagogiet. De pukkede paa deres Privilegier, der ikke indeholdt noget om den anstrængende Lærervirksomhed, som de nu skulde paatage sig; og der kom andre Tvistepunkter til, thi Domherrerne førte gjerne det store Ord, og Adolf slægtede sin Fader Frederik I paa i det Stykke, at han ikke brød sig om at holde Løfter længere, end han saa sin Fordel derved. Han forlangte den Forpligtelse tilbage, som han ved sit Valg til Biskop havde udstedt til Kapitlet; og da Kannikerne ikke vilde udlevere den med det gode, tog Hertugen ikke i Betænkning at anvende Magten. Tre af de ældste Domherrer, M. Cæso Eminga, M. Hieronymus Cypræus og Conrad Hogreve, bleve grebne den 5te Juni 1565 og førte bort som Fanger, de to første til Svavsted den sidste til Gottorp; Hogreve havde nemlig i sin Tid været Hertugens Lærer, og fik derfor en noget mildere Behandling ¹⁾. Derpaa sendte Hertugen sin Sekretær Sebastian Corper (der tillige var Kannik) ind i Emingas Hus og lod den Revers, som han i sin Tid havde givet Kapitlet, borttage og tilintetgjøre.

¹⁾ I sine hdskr. »Ephemerides« (Gl. kgl. Saml. 460 Fol.) fortæller Joh. Pistorius, Præst i Tetenbøl: »D. 5. Juni A. C. 1565 Adolphus, Dux Holsatiæ, Canonicos Slesuicensis, videlicet M. Cæsonem Emingam Lectorem, M. Hieronymum Koppersmidt, D. Conradum Hogreuium, quod annis aliquot multa contra Celsitudinem ipsius superbe et insolenter dixissent et fecissent, in carcerem coniecit. Cæsonem et Hieronymum ab hoc die vsque ad 26. huius mensis diem detinuit captiuos Suauestedii in carcere religiosi ibi parato, vulgo Cyricks Camer appellato (jfr. foran S. 493 Not.). Hogreuium vero eo, quod olim ipsius fuisset præceptor, captiuum in domo frumentaria Arcis Gottorpiæ custodiri mandauit, et 11. mensis huius die eum dimisit«.

Efterat have siddet nogen Tid fængslede, bekvemmede Domherrerne sig til at give Kjøb og at indgaa haarde Forpligtelser: de maatte erkjende Hertugen som Kapitlets Hoved, give Afkald paa Retten til Regnskabsprovstierne i den hertugelige Del af Slesvig, underkaste sig Bestemmelserne om Pædagogiets Indretning og andre Foranstaltninger, Hertugen havde truffet, ikke vælge nogen Kannik uden Hertugens Samtykke, indrømme en aarlig Skat paa 4 Daler af hver Plov paa Domkapitelsgodset og tilstede, at Kapiteltjenerne gjorde Hoveritjeneste, naar Hertugen forlangte det. Lektoren, Cæso Eminga, og de andre Kanniker, som havde været fængslede, maatte derhos udstede en Orfejde (Forsikring om ikke at ville søge Hævn) og en Afbigt, og de øvrige Kanniker gaa i Borgen for dem. Paa Hertugens Befaling maatte alle de Personer, som havde haft nogen Del i denne Sag, dernæst udsone sig med hinanden. Denne Forsoningsscene foregik den 30te September 1565, og ved den Lejlighed maatte en af Vikarierne ved Domkirken, M. Johan Lucht, der havde været paa Kannikernes Parti, tilsige Hofpræsten Volqvard Jensen Tilgivelse for, at denne under Striden havde givet ham et Øreflgen i Kirken¹). Aaret efter (Lørdag efter Oculi 1566) indgik Adolf en ny »Kapitulation« med Kapitlet og stadfæstede dets Privilegier, men i den stærkt beskaarne Skikkelse, som de forudgaaende Begivenheder havde givet dem²). Efter den almindelige Mening var det Kansleren D. Adam Tratziger, som havde ophidset Hertugen til denne Fremgangsmaade mod Kapitlet; den laa imidlertid ikke fjernt fra Adolfs egen Karakter. Saa meget er dog vist, at Tratziger trods sin unegtelig store Begavelse, Veltalenhed og Forretningsdygtighed i en særegen Grad havde paadraget sig manges Had — ogsaa

¹) Jensen, Zur Geschichte des Schleswiger Domcapitels (Michelsen u. Asmussen, Archiv II, 477—8. Pontopp. Ann. III, 404. Christiani. Geschichte II, 402—4. Westphalen, Monumenta ined. IV, 3196 sq. Noodt, Beiträge. II, 273 Not.

²) Orig. i Gehejmearkivet.

udenfor Kapitlet. Det vakte saaledes ikke ringe Forargelse at han nedbrød den ældgamle Kirke paa Holmen i Slesvig (som forresten havde staaet ubrugt siden Reformationen), efterat han havde tilkjøbt sig den for 200 Marsk lybsk af Byens Borgmestere og Raad. Materialerne anvendte han til at opføre sig selv en prægtig Gaard i Slesvig¹⁾.

Men forat komme tilbage til Pædagogiet, saa havde Hertug Adolf nu fri Hænder, efterat have kuet de »højærværdige« Domherrer. Tirsdag efter Palmesøndag 1566 udstedte han et trykt Patent, hvorved han gjorde vitterligt, at han agtede at aabne et Pædagogium i Slesvig Mandagen efter Michelsdag samme Aar. Han meddelte derhos Oplysninger om Hensigten med og Betydningen af denne Stiftelse, væsentlig i Overensstemmelse med Eitzens tidligere omtalte Plan, og opfordrede dem, der vilde begive sig til Studium, til at indfinde sig i Slesvig til den angivne Tid. Noget senere udstedtes en, ligeledes trykt, Forelæsningskatalog. Den begynder, under Overskriften: »Professores Pædagogii Slesuicencis Lectoribus optant salutem«, med en almindelig Indledning om Nyttens af Undervisning og Studeringer. Derefter følger »Lectiones Pædagogii, quæ volente et dante Deo hoc anno 1566 postridie Michaelis incoabuntur«. I Theologien nævnes fire Lærere: D. Povl v. Eitzen skulde fire Dage om Ugen holde exegetiske Forelæsninger; Lektoren (Eminga) skulde læse over Romerbrevet i fire ugentlige Timer; M. Michael Stanhußus skulde om Lørdagen læse over Melanchtons Loci communes, og M. Erasmus Heinsius i 4 Timer om Ugen over sammes Examen theologicum. I Retsvidenskabens skulde D. Adam Tratziger

¹⁾ Skjødebrevet, dat. 25de Juli 1571, er trykt hos Noodt. Beiträge. I, 603—8. Her forsvarer Noodt tillige Tratziger mod de forskellige Beskyldninger, som fremførtes imod ham paa Grund af hans Fremfærd mod Kapitlet og Nedbrydelsen af Kirken. Ligeledes inoødegaaer han den Mening, som Samtiden havde, at der var gaaet en Guds Dom over ham, fordi han omkom paa en ulykkelig Maade ved at springe af en Vogn, hvis Heste vare løbne løbsk.

holde Forelæsninger over *Institutiones Juris*; og naar han var forhindret eller fraværende, skulde han overdrage Arbejdet til en anden Jurist, saa Studenterne ikke forsømt. Hvad Medicinen angik, bestemtes, at der skulde holdes Forelæsninger over Begyndelsesgrundene, men nogen Lærer nævntes ikke. I Sprogene og de filosofiske Fag (*artes liberales*) nævnes en hel Række Lærere: M. Erasmus Heinsius skulde læse over latinsk Grammatik; M. Johan Lucht over Græsk; M. Hieronymus Cypræus over Græsk og Hebraisk; D. Povl v. Eitzen over Dialektik; Hr. Conrad Hogleve over Ciceros Breve og Virgil; M. Michael Stanhufius over Ciceros Taler og Rhetorik, med praktiske Øvelser; M. Hans Guldsmid (Aurifaber) over Ethik eller skiftevis over Cicero de officiis eller Historie; M. Peter Schriver skulde hver Dag Kl. 12 læse over Arithmetik, Læren om Himmellægernes Bevægelse og andre Dele af Mathematikken nyttige for Studenterne. Kl. 4 skulde han foredrage Fysik. Enevold Thurov skulde læse over Prosodi og over Ovid. Hver Lørdag skulde der holdes en Declamation af en af Studenterne under Ledelse af en Professor¹⁾.

Det var, som man vil se et lille Universitet, Adolf agtede at oprette i Slesvig. Hvorvidt flere af de gamle Kanniker egnede sig for den Lærervirksomhed, der her anvistes dem, maa vi lade uafgjort. Ved M. Hans Guldsmid er der den Mærkelighed, at han samtidig var Professor ved Københavns Universitet, men han besad rigtignok et Kanonikat i Slesvig. Man vilde da vistnok nøde ham til at opgive den ene af disse Stillinger. Forøvrigt var nu alting rede til, at Pædagogiet kunde begynde sin Virksomhed, naar Studenter meldte sig; men saa udbrod i Sommeren 1566 »en afskyelig og forskrækkelig Pestilens« i Byen Slesvig, og derved blev Pædagogiets Aabning indtil

¹⁾ De originale Tryk i Geh.-Ark. Efter Forelæsningskatalogen for Pædagogiet følger: »*Lectiones, quæ in schola particulari (i: Latinskolen i Byen Slesvig) proponentur*«.

videre forhindret, da neppe nogen, der ikke var nødt dertil, gjerne vilde opholde sig i Staden. Hertug Adolf lod sig imidlertid ikke afskrække fra sit Forehavende. Et Aarstid efter, den 6te Oktober 1567, gjorde han atter vitterligt — denne Gang dog ikke ved noget trykt Patent — at Pædagogiet, hvis Betydning for Hertugdømmets og tilgrænsende Landes Beboere paany udvikledes, skulde aabnes førstkommande 17de November, og samtidig skulde der ske Rektorvalg. Til bedste for de ankommende Skolarer havde Hertugen ladet indrette et Fællesbord (*«einen gemeinen Tisch und Oeconomia»*), hvor enhver for en billig Pris kunde faa sin Kost. Alle, som ønskede at benytte Pædagogiet, opfordredes derfor til at indfinde sig til den angivne Tid¹⁾.

Mandagen den 17de November 1567 aabnedes altsaa Pædagogiet med passende Højtideligheder i Domkirkens Kor, og M. Hieronymus Cypræus valgtes til Rektor; samme Dag gav Hertugen Skolen en Række Love, der angik dels Professorerne dels Studenterne, og som nedenfor vedføjes som Tillæg. Stiftelsen fik sit eget Segl med Indskrift: *«Sig. Pædagogii publ. Sleswicen. 1567»*. Ved Pædagogiets Aabning tilsagde Adolf det visse Privilegier, som han senere, den 5te Januar 1568, lod skriftlig udfærdige og forsynede med sin Underskrift og Stadfæstelse. Hovedindholdet af disse Privilegier var, at Professorerne med deres Husstand og Studenterne skulde være fritagne fra verdslig Ret og fra alle borgerlige Skatter og Paalæg. Professorerne skulde have frit Valg af en Rektor. Pædagogiet skulde have *«jus scholasticæ initiationis»* eller Ret til at anstille Deposits. Professorerne og Studenterne fik lige Ret med Byens Borgere til at købe deres Fornødenheder af fremmede Kjøbmænd, Skippere og Bønder; desuden blev det tilstaaet dem, at de toldfrit maatte ind- og udføre hvad der tilhørte dem; den

¹⁾ Samtidig Afskrift i Geh.-Ark.

samme Ret tilstodes ogsaa Pædagogiets Økonom med Hensyn til Varer, som han benyttede i Økonomien¹⁾.

Alt var saaledes tilsyneladende i den bedste Orden. Men man kan som bekjendt nok tvinge Faar tilvands, men ikke tvinge dem til at drikke. Hertug Adolf havde vel kunnet tvinge Domherrerne til at sige ja til hans Planer, men han kunde ikke tvinge dem til at blive gode Lærere. Det varede heller ikke længe, inden der opkom ny Strid mellem dem og deres myndige Herre. Den Mand, som med bedst Vilje og størst Dygtighed arbejdede for Pædagogiet, var udentvivl D. Povl Eitzen. Der foreligger et Vidnesbyrd om hans Gaver som theologisk Docent i hans »*Ethicæ doctrinæ libri IV conscripti in usum studiosæ juventutis*, Witeb. 1571—3«, et Værk, der i forholdsvis kort Tid oplevede fire Oplag, og i vore Dage har tildraget sig ikke ringe Opmærksomhed blandt Theologerne²⁾. Vi vide ogsaa af Eitzens egen Beretning, at han ikke blot holdt theologiske, men ogsaa filosofiske Forelæsninger i Pædagogiet, navnlig over Dialektik, Ethik og Historie³⁾. De to sidste Fag havde i Forelæsningskatalogen fra 1566 været tillagte M. Hans Guldsmid (ell. Aurifaber). Han vilde imidlertid ikke opgive sin Plads ved Kjøbenhavns Universitet. Paa Grund deraf blev han senere udelukket af det slesvigske Kapitel. Man har nemlig en Erklæring, udstedt den 27de Juni 1569 af Domherrerne i Slesvig, af følgende Indhold: For lang Tid siden havde de paa Kongens Anbefaling valgt Professor ved Kjøbenhavns Universitet M. Johannes Aurifaber til Kannik ved deres Stiftskirke. Men da han uagtet deres Opfordring ikke havde kunnet eller villet residere ved Domkirken, og da det var deres Pligt i Henhold til Kirkeordinansen og med Hensyn til Kirkens, Skolens og Konsi-

¹⁾ Orig. i Gehejmearkivet.

²⁾ Se L. Pelt, Die christliche Ethik in der lutherischen Kirche vor Calixt (Theol. Studien und Kritiken. 1848. S. 271 ff.).

³⁾ Cimbria literata III, 229.

storiets Tarv at vælge en anden duelig Person til den ved hans Udeblivelse ledige Post, saa havde de nu valgt Hertug Adolfs »aaersgamle« Søn Hertug Frederik. Den, som i Hertugens Mindreaarighed udnævntes til i hans Sted at overtage Forretningerne med Læsning i Skolen, Konsistorialsager og Kirketjeneste, skulde ogsaa paa hans Vegne have Stemme i Kapitlet og Konsistoriet¹⁾.

Dette Valg, som naturligvis kun skete efter Hertug Adolfs udtrykkelige Befaling, fører os ind paa de ny Forviklinger mellem Fyrstbiskoppen og hans Kapitel, hvori Kannikerne atter maatte trække det korteste Straa. Kannikevalget var kun Forberedelse til det kort efter følgende Valg af den unge Hertug, der endnu neppe var kommen ud af Svøbet, til Faderens Koadjutor i Bispedømmet. Domherrerne havde nemlig været saa uforsigtige at give Adolf en Anledning til at vælte sig ind paa dem, og det paa følgende Maade. En Kone, der boede paa Domkapitelsgodset og beskyldtes for at have dræbt sin Mand, blev paa Kannikernes Foranstaltning paagreben og holdt i Fængsel, medens de optog Forhør over hende. Dette betragtede Hertugen som et Indgreb i sine Rettigheder, da han paa stod, at Kapitlet ikke havde Hals og Haand over sine Tjenere. Kannikerne søgte, saa godt de kunde, at forsvare deres Fremgangsmaade; men det er naturligvis ikke let at rede for sig, naar den, der har Magten, netop søger Lejlighed til at yppe Strid²⁾. Flere af Domherrerne bleve fængslede, og for at slippe maatte de finde sig i det Vilkaar, Hertugen foreskrev, og Vilkaaret var, at de — naturligvis »frit og utvungent« — skulde vælge Pattebarnet

¹⁾ Orig. i Geh.-Ark. Hertug Frederik var født d. 21de April 1568. At Kongen har gjort langvarig Indsigelse mod Aurifabers Udstødelse af Kapitlet, ses af et Brev fra ham til Domkapitlet i Slesvig, dat. 24de Maj 1582, trykt hos Noodt, Beiträge. II, 354—7.

²⁾ Om denne Sag findes mange Dokumenter i Geh.-Ark., bl. a. Kapitlets Forklaring og Undskyldning, dat. Dienstags nach Epiphaniæ 1569.

i Vuggen først til Kannik og derpaa til Koadjutor i Bispedømmet, og saa maatte de ovenikjøbet forpligte sig til i 20 Aar ikke at omtale for nogen, hvad der var foregaaet med dem¹⁾. Den 5te Juli 1569 udstedte Hertug Adolf da et Brev, hvorved han antog sin Søn, Hertug Frederik, til sin Koadjutor i Slesvigs Bispedømme, efterat han forud var optagen i Kapitlet. Det antydedes, at det var en Velvilje og Naade mod Kapitlet og Kirken, Hertugen viste ved dette Valg. Kort Tid efter (den 18de Juli) bekvæmmede de fleste af Domherrerne sig til at underskrive et Brev, hvorved de, »til Skjærm og Beskyttelse for Stiftskirken og de samme tilhørende Personer«, og »ohne allen Zwang, Furcht und Hinterlist, auch sonder alle simonische Pravität, copulariter versammelt«, ratihabere, bevillige og stadfæste Hertug Frederiks Antagelse til Koadjutor for Administratoren af Slesvig Stift²⁾. Dette Brev, der var undertegnet af Cæso Eminga, Hieronymus Cypræus, Conrad Hogreve og Michael Stanhußus, vilde bedre have stemmet med Sandheden, hvis det havde udtalt, at Kannikerne havde været hver i sit Aflukke og ikke havde faaet Lejlighed til at forhandle »copulariter« med hinanden, og at de af Tvang og Frygt vare gaaede ind paa Hertugens Fordring. Thi at Sagen var gaaet til paa denne Maade, fremgaar nemlig af en udførlig Forklaring, som Kanniken M. Erasmus Heidtman afgav 1575, angaaende Aarsagen til, at han, skjønt han ligeledes havde været fængslet, dog først efter sex Aars Forløb havde villet indlade sig paa at underskrive Dokumentet. Denne Forklaring giver et klart Indblik i den vanskelige Stilling, Kannikerne havde, stillede mellem Stiftets Administrator, deres særlige Landsherre Hertug Adolf, paa den ene Side, og Kongen som Stiftets Patron, paa den anden Side³⁾. Hertug Hans i Haderslev

¹⁾ Se M. Erasmus Heidtmans mærkelige Forklaring, Tillæg, Nr. 6.

²⁾ Orig. i Gehejmearkivet.

³⁾ Forklaringen er meddelt nedenfor som Tillæg. Om Erasmus Heidtman findes biografiske Oplysninger hos Noodt (Beiträge, II,

indtog idethele en mere mæglende Stilling; men først efter sex Aars Forløb bekvemmede han sig dog til at stadfæste det ovenomtalte Koadjutorvalg¹⁾. Og da var det, at Erasmus Heidtman ogsaa fandt sig i at underskrive. Kong Frederik II vilde derimod ikke indlade sig paa at erkjende Gyldigheden af Valget, og de Forhandlinger, der førtes derom, gave intet Resultat. Det var kjendeligt nok Hertug Adolfs Bestræbelse at gjøre den kongelige Overhøjhed over Slesvig Stift til intet, men det lykkedes dog K. Frederik II fremdeles at hævde den, skjønt ikke uden Vanskeligheder og vidtløftige Forhandlinger²⁾.

Det kan ikke undre os, at Pædagogiet ikke kunde have nogen ret Fremgang under de spændte Forhold, der ofte herskede mellem Hertug Adolf og Kapitlet og mellem ham og de to andre regjerende Herrer, fra hvis Landsdele Højskolen ogsaa skulde have Tilgang, om den ret skulde trives. Som medvirkende Aarsag til den ringe Fremgang anføres, at der ingen akademiske Stipendier og intet Kommunitet var for fattige Studenter. Efter Noodts Beretning skal Pædagogiet være blevet »inaugureret« paany i Aaret 1576 med megen Højtidelighed; men det lader ikke til, at det har hjulpet sønderligt, thi allerede 1580 (andre sige først ved Hertug Adolfs Død 1586) standsede

358—9). Han synes at være identisk med den ovenfor (S. 73 og 666) nævnte Erasmus Heinsius.

¹⁾ Stadfæstelsen, dat. Tønder den 8de Maj 1575, findes i Orig. i Geh.-Ark.

²⁾ Til disse Forhandlinger hører en Befaling af 26de Februar 1579 fra Kong Frederik II til Domkapitlet i Slesvig om til næstforestaaende Forhandling i Odense at indsende alle Privilegier, Konfirmationer og Dokumenter, som Kapitlet i gamle Dage havde faaet af Kongen i Danmark, Ærkebispens i Lund og andre, hvori meldes, at Stiftet og Kapitlet i Slesvig har ligget under Ærkebispens af Lund (Noodt, Beiträge, II, 352—3). Endvidere et Par Breve fra Kongen til Kapitlet og til Hertug Adolf (1582) om Rektoren ved Slesvig Skole M. Hildebrand Emingas Forlening med et Kanonikat i Slesvig (Noodt, II, 354—57. 361—2).

Pædagogiets Virksomhed. M. Michael Stanhufius var den sidste Rektor¹⁾).

Vi kunne ikke anse det for betydningsløst, om denne Højskole havde faaet Fremgang, thi havde end Flensborg været en heldigere Beliggenhed for den, og kunde den separatistiske gottorpske Politik end ikke andet end udøve en uheldig Indflydelse paa Skolen i national Henseende, saa var Sønderjylland dog maaske blevet forskaanet for en god Del af de mangfoldige Tydkere, som baade dengang og senere fik Ansættelse her især som Præster og Lærere, paa Grund af at et utilstrækkeligt Antal indfødte Sønderjyder gik den studerende Vej.

Efterat have omtalt det vigtigste af hvad der vedkommer den fælles øverste Stiftsstyrelse i Hertug Adolfs Tid, tilføje vi endnu nogle Bemærkninger om den særlig gottorpske Kirkestyrelse, idet det forøvrigt bemærkes, at det ikke er let at drage Grænsen mellem det fælles og det særlige.

I kirkelig Henseende hørte Adolf til de temmelig indifferente. Det tyngede ikke hans Samvittighed at hjælpe den ærkekatholske Kong Filip den Anden af Spanien med at undertrykke de protestantiske Nederlændere. Bekjendt er Anekdoten om den gamle Hr. Peter Bokelman i Husum, som, da Hertugen var første Gang i Kirke i Husum efter dette Tog, sagde i sin Prædiken: »Vi maa vel billig takke Gud for, at han har hjulpet vor naadige Herre hjem igjen. Men hvem har han tjent? Fanden og hans Oldemoder«! Da Hertugen efter Gudstjenesten indbød den gamle Præst til sit Bord, sagde han spøgende til ham: »Der vankede stærkt Øl i Kirken idag, Fader«; men forresten gik han ikke videre irecte med ham for hans frimodige Ord²⁾).

¹⁾ Noodt, Beitrage. II, 392. Schröder, Gesch. u. Beschreib. der Stadt Schleswig. S. 224—5.

²⁾ Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 120.

Skjønt Adolf altsaa ikke kunde være tilbøjelig til konfessionel Ufordragelighed, hvad ogsaa hans Deltagelse i Forhandlingerne paa Kredsagen i Lyneborg 1562 kan godtgjøre¹⁾, førte Tiden dog efterhaanden strængere konfessionelle Bestemmelser med sig. I Lovene for Pædagogiet i Slesvig (1567) forpligtedes Lærerne endnu blot til at lære overensstemmende med den hellige Skrift og den augsburgske Konfession, og at afholde sig fra fanatiske og hæretiske Meninger²⁾; men den Præsteed, som D. Povl v. Eitzen i Aaret 1574 forelagde alle Præster og Degne i de gottorpske Lande til Underskrift, indeholder strængere Forpligtelser med Hensyn til Tro og Lære, navnlig fremhævedes den lutherske Nadverlære stærkt³⁾. Alligevel vilde hverken Hertugen eller hans Superintendent indlade sig paa D. Jacob Andreæ's og Kurfyrsten af Sachsens ivrige Bestræbelser for Indførelsen af Formula Concordiæ, men vægrede sig paa det bestemteste mod den kirkelige Anerkjendelse af dette ny Bekjendelsesskrift⁴⁾.

Hvad Udstrækningen af den særlig gottorpske Kirkestyrelse angaar, da havde Hertug Adolf strax efter sin

¹⁾ Dän. Bibl. VII, 171 ff.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 5.

³⁾ Muhlius, De reform. rel. in Cimbria p. 99—100. En latinsk Oversættelse af Eden findes hos Cypræus, Ann. p. 460—3. En senere højtydsk Form af samme, uden den historiske Indledning og med enkelte Forandringer (f. Ex. at den augsburgske Konfession nævnes uden den bestemte Angivelse af Udgiven fra 1530), samt med Underskrifter af en Mængde slesvigske og holstenske Præster, ordinerede af Superintendent M. Jacob Fabricius den ældre, findes trykt hos Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 338 ff. Fabricius's Exemplar af Kirkeordinansen (Udg. af 1612) med Eden og de originale Underskrifter findes nu i Kgl. Bibl. Eden findes ogsaa trykt i Hutters Concordia concors.

⁴⁾ Denne Sag er udførlig behandlet af J. C. G. Johannsen dels i hans Skrift, Die Anfänge des Symbolzwanges, S. 190 ff., dels i en særskilt Artikel, Schleswig-Holsteins Stellung zur Concordienformel im 16ten Jahrh. i Nieders Zeitschrift für hist. Theologie, neue Folge. XIV, 638 ff. Jfr. Muhlius, De reform. rel. in Cimbria p. 101 sq.

Regjeringstiltrædelse tilegnet sig den kirkelige Overhøjhed over tre Kirker (Hellevad, Egvad og Bedsted) i Aabenraa Len, der ved Landsdelingen vare komne under hans verdslige Højhed, men tidligere havde hørt under Ribe Stift i kirkelig Henseende. Han paastod nemlig, at den, der havde Landshøjheden, ogsaa havde Kirkehøjheden. Herimod satte K. Christian III Rigets og Kongens Overhøjhed og den gamle kirkelige Forbindelse, og der udspandt sig en Række Forhandlinger. Adolf var imidlertid ikke af dem, der lettelig opgav hvad han ansaa for sin Ret, og da K. Frederik under Syvaarskrigen trængte til hans Bistand, opnaaede Hertugen ved en Overenskomst i Aaret 1564, at de tre nævnte Kirker for bestandig unddroges Bispen i Ribe og henlagdes under Aabenraa Provsti¹⁾.

Til nærmere Oplysning om den særlig gottorpske Kirkestyrelse hidsætte vi nogle Oplysninger om de Mænd, som i Hertug Adolfs Tid vare Provster i den gottorpske Hertugs slesvigske Besiddelser.

Gottorp Provsti²⁾.

1. Reinholt Westerholt var født den 1ste Februar 1493 i Vestfalen. Før han sluttede sig til Reformationen, var han Augustinermunk og var som saadan tvende Gange i Rom. Vi vide intet om, hvorledes han blev greben af Evangeliet eller hvorledes han er kommen herind, men 1529 blev han Marqvard Schuldorps Efterfølger som evangelisk Sognepræst ved Domkirken i Slesvig, og den 4de Juni 1531 fik han Kongebrev paa at maatte nyde Indtægterne af Helliggejst Kirke og Vor Frue Kirke i Slesvig, da Sognefolkene henlagdes til Domkirken og de to ovennævnte Kirker lukkedes som formentlig overflødige. Tillige fik han S. Andreæ Vikarie i Domkirken, som han senere ombyttede med S. Johannis Vikarie sammesteds.

¹⁾ Waitz, Schlesw.-Holst. Gesch. II, 370. Allen, Det danske Sprogs Hist. i Slesvig. I, 68.

²⁾ Gottorp Provsti var dengang af langt større Omfang, end det nu er.

Da der bestod tvende Munkeklostre i Slesvig og næsten alle Domherreerne i Kapitlet vare katholsksindede, havde Westerholt nok at gjøre med at bekjæmpe dem. Det lykkedes ham imidlertid at faa Munkene fejtet ud af Klostrene, og han sparede ikke Kannikerne i sine Prædikener. Siden fik han selv et Kanonikat, og da han kunde spille lidt paa Orgel, nød han ogsaa Løn som Organist ved Domkirken, skjønt det maatte synes hel besønderligt, at Sognepræsten tillige var Organist¹⁾. I Aaret 1537 deltog han i Udarbejdelsen af Kirkeordinansen, hvorfor vi ogsaa finde hans Navn under den latinske Ordinans. Aaret efter beskikkedes han til evangelisk Visitor i Gottorp Provsti²⁾, og 1540 fik han Bestalling som Superintendent. Hans Myndighed som saadan indskrænktes 1542 ved Beskikkelsen af en Biskop, imidlertid vedblev han indtil videre at være Regnskabsprovst, tillige fungerede han som Hofprædikant paa Gottorp, da Biskop Tileman v. Hussen med Flid prædikede i Domkirken³⁾. I Aaret 1548 afløstes han som Hofprædikant og som Provst af D. Nic. Krage, men vedblev fremdeles at være Sognepræst ved Domkirken, og

¹⁾ I den gamle Raadsprotokol i Slesvig findes følgende: »Düsse vorgemelte Regnoldus Westerholt hefft vth twee Klösteren hirbinnen de Mönneke, so dar noch inne, vnd de armen Lüden beiden binnen vnd buten der Stadth, geistlich vnd werltlich, adell vnd vhnadell, iegen de reine Lere des Evangelii vpheldenn, gentszlichen vthgefegeth, vnd de Klöster gewöstet. Is ock vele Jare deme Capittel, de tom Dele noch papistesck weeren, to wedderen gewesth, vnd der Wesenth vnd Misbruk vp der Kansell nicht vortegen. Is auersth by sinen Tiden ein Domher Ketillus Nicolai gestoruen, des Pröuenn he ock bekamen, ock Betzoldung des Organisten gehatt, dewile he ein wenich mede spelen kunde«. (Noodt, Beiträge II, 232, hvor der S. 229 og 231—34 findes de bedste Efterretninger, man har om Reinholt Westerholt).

²⁾ I Aaret 1538 visiterede han i Satrup i Angel (Muhlius, De reform. relig. in Cimbr. p. 151).

³⁾ Se foran S. 528 Not. 3. Naar Sognepræsten i Slesvig 1544 oppebar Løn (20 Daler) af Hertugdømmernes Finanser (N. Staatsb. Mag. VI, 285), saa var det maaske som Hofprædikant.

efter Krages Bortgang 1552 er han formodentlig paany bleven Provst, ligesom han til en vis Grad synes at have været Biskoppens (Hertug Frederiks) Vikarius, siden Kong Christian III 1553 til ham stiledede en Befaling om Bededage, der skulde holdes¹⁾. Han døde den 12te Juni 1554. I den gamle slesvigske Raadstueprotokol findes en meget rosende Bedømmelse af ham som en rigtig kristelig Prædikant, der ret drev sit apostoliske Lære-, Straffe- og Trøsteembede, og hvis Liv ikke var uden Kors og Anfægtelse. Forresten siges om ham: »He was eyn korthwiliger, framer Minske by sinem Leuende vnde nheen Schalck, wo wol he twemaal tho Rome in der Ertzeschalck-Kamer gewesth; was lustich by framen Lüden, vnd nheen Orenbläser (Øretuder) noch iemandes Nareden (Bagtaler), helt einen idern dat sine gerne to gude, vnd kerde idertidth alles thom Besten. Schertz vnd Kortzwile kunde he liden, mith den Frölichen kordtwilich, vnd mith den Bedröueden truren vnd leidtdragen. Ein wünskett Mann in lerende vnd predikende«. Hans Hustru, Anna, overlevede ham²⁾.

2. D. Nicolaus Krage, om hvem der er meddelt udførlige Efterretninger foran S. 45—66 og 550—2, var 1548—52 Regnskabsprovst i alle Dele af den gottorpske Andel af Sønderjylland med Undtagelse af Aabenraa Provsti.

3. Volqvard Jensen (Volquardus Jonæ) var født i Eidersted. 1544—6 besøgte han Gymnasiet i Lyneborg. Ifølge Joh. Mollers Beretning, der senere er gjentaget af Jensen, skal han allerede 1549 være bleven Hofprædikant paa Gottorp og samtidig Generalprovst i Hertug Adolfs Landsdel³⁾. Det synes imidlertid tvivlsomt, om Aarstallet er rigtig angivet. Saameget er ialfald vist, at han først 1554 blev Provst i Gottorp Provsti i snevrere Forstand, hvor Kirkernes endnu bevarede Regnskabsbøger vidne om,

¹⁾ Seidelin, Diplom. Flensborg. II, 551.

²⁾ Noodt, Beiträge. II, 229. 268 Not.

³⁾ Cimbria lit. I, 283. Kirchl. Statistik. S. 1296.

at han med Flid har taget sig af Regnskabsvæsenet og har søgt at bringe det paa en god Fod, skjønt han maatte gjøre den Erfaring, at adskilligt af Kirkernes Ejendomme var dem fravendt, og at Præsterne, fordi de ofte ikke forstod Dansk, som var Befolkningens Sprog, savnede Midler til at faa Mislighederne oplyste ¹⁾. Det er idethele den store Mislighed ved Reformationen i Sønderjylland, at den fyldte Landet med indvandrede tyske Provster, Præster og Lærere, og da de ikke kunde prædike Dansk, fik det Hævd, at der prædikedes Tydsk i Egne, hvor Befolkningens Sprog dengang og endnu Aarhundreder efter udelukkende var det

¹⁾ Den første Antegnelse i den ældste Regnskabsbog i Havtoft lyder: »Anno 1554 des donnersdages vor Michaelis hebbe ick Volquardus Jensen dat kercken bock tho Hauetoft vorklaret vnd dar also by gehandelt, dat ick idt vor Gade vnd sunst ydermennicklick wyl vorantwerden; bydde ein ider, wyl dar by ock szo by doen, dat ock hernamals nen Clammer der schulde haluen mogte werden, szo nu yn dem boke stan vnd hernamals mogen ynns geschreuen werden; wyl ick alle tydt iar vnd tydt dar by schriuen, wen dar wp betalet wert, bydde myne nakomlynge wyllen datsulue doen; ick hebbe hyr eyn vnklar register (wo veler [wp?] wagen) geuunden. Juratis conseruandum credidi ueterem librum Ecclesiæ, si quis huic credere noluerit, inspiciat ille«. Derefter følger en nøjagtig Fortegnelse over alle Kirkens Indkomster, der bestod af: »Acker hur, Tegeden vnd Koehur, Rentegelt, Olde schult, Koye so tho den lichten gehoren«. Dengang Volqvard Jensen 1566 visiterede sidste Gang i Havtoft, skrev han i Regnskabsbogen: »Ick rade, dat myn successor men na dusser rekenschop betale, dat wert mynem vorhopende na ane schaden der kercken syn . . . Dar iss ock wat van eyen olden missale, darin allerleye van pastoren vnd kercken grunden vortekent iss, vnd syn sös blede, dar up van solchen guderen geschreuen iss, two blede syn loss, vnd iss van dem eyen eyn weynich afgereten. Duth boch hebbe ich den kerckswaren auerantwerdet, dat se idt vorsluten scholen, beth eyn prauwst kumpt; wen dar eyn kerckher were, de densch konde vnd dar eyn iar edder lenger gewest were, de worde da allerleye vth vynden, dat vnderslagen iss«. Da Præsten i Havtoft 1633 sluttede en Overenskomst med Kirkeværgerne paa Sognefolkenes Vegne om Græsningen paa nogle Fællesgræsgange, maatte han affatte den paa Dansk, i hvilket Sprog den indførtes i Kirkebogen (se Allen, Det danske Sprogs Historie i Slesvig. I, 107—8).

danske. — I den Visitation, Hertug Adolf 1557 lod anstille i den gottorpske Landsdel, deltog Volqvard Jensen, som vi allerede tidligere have omtalt. Fra Aarene 1558—60 have vi en Række Breve fra ham til hans Ven Præsten Johan Pistorius i Tetenbøl. De give et temmelig klart Indblik i hans Karakter¹⁾. Han laa paa den Tid i bitter Strid med endel af Domherrerne og var kjed af sin Stilling, som Hofprædikant, saa han ønskede Forandring. Det lykkedes ham ogsaa 1559 at blive kaldet til Sognepræst i Garding; men indtil videre maatte han dog blive i sin Stilling ved Hoffet, saa han rimeligvis har ladet Embedet i Garding besørge af en Kapellan. Han fulgte med Hertug Adolf paa Toget til Ditmarsken, og efterat Landet var erobret, udfærdigede han i Forening med Kongens og Hertug Hanses Hofpræster en Art Kirkeordning for Ditmarsken, dateret 10de November 1559²⁾. I det følgende Aar var han med sin Herre i England. Det almindelige Opsyn med Kirker og Præster i Hertug Adolfs Landsdel, som han en Tid havde udøvet³⁾, ophørte med Povel v. Eitzens Ansættelse som Superintendent 1562. Da Volqvard Jensen imidlertid vedblev at være Visitator i Gottorp Provsti indtil 1566, er det rimeligt, at han først i dette Aar er kommen bort fra Hoffet, og ikke allerede 1562, som Jensen og andre mene⁴⁾. Vi have tidligere berørt den forargerlige Scene, han gav Anledning til ved i Heftighed at tildele M. Johan Lucht et

¹⁾ Disse Breve findes i Joh. Pistorius's Brevbog i Gl. kgl. Saml. 3078. 4. De fleste af dem ere trykte hos Muhlius, *De reformat. relig. in Cimbria*. p. 95—7 178—82, og hos Krafft, *Husumsche Kirchenhist.* S. 573.

²⁾ Trykt hos Muhlius a. Skr. p. 174—8.

³⁾ I et Brev fra 1558 til Pistorius siger Volqv. Jensen: „Dies 28. Februarii, 1. et 2. Martii constituti sunt dies precationum, et ex mandato Principis literas de hoc meas ad Ecclesias et Dominos Pastores misi“. Disse Ord vise utvivlsomt, at han paa den Tid har været øverste kirkelig Tilsynsmand i den gottorpske Landsdel.

⁴⁾ Kirchl. Statist. S. 807. Scholtz, *Kirchengesch. des Herzogthums Holstein*. S. 270.

Ørefigen i Domkirken i Slesvig. Paa Hertugens Befaling maatte de d. 30te Sept. 1565 indgaa offentlig Forlig¹⁾. I Garding, hvor Volqvard Jensen altsaa neppe personlig har tiltraadt Præsteembedet før 1566, befandt han sig ikke sønderlig godt. I sine Breve kaldte han det en Skjærsild og et Tugthus, og var derfor glad ved 1570 at modtage Kaldelse af Hertug Hans til Sognepræst i Rendsborg og Provst i det tilhørende Provsti. Efter Hertug Adolfs Død (1586) fik han atter Ansættelse i gottorpsk Tjeneste som Hofprædikant hos Enkehertuginde Christine, der boede i Kiel, og i Aaret 1588 (men kun i dette ene Aar) visiterede han atter i Gottorp Provsti, som Kirkeregnskaberne vise. 1591 levede han endnu i Kiel, men maa rimeligvis være død snart efter²⁾. Naar en senere Forfatter (Scholtz) omtaler ham som en from og uegeunyttig Mand, da stadfæstes denne Dom ikke af hans egne Breve, der vise, at at han var heftig og trættekjær.

4. Johannes Schaffnich var fra Altendorf i Hessen og blev 1555 immatrikuleret i Vitenberg³⁾. Nogle Aar efter blev han Kapellan ved Domkirken i Slesvig. Her kom han snart paa en meget fjendtlig Fod til Kapitlet, hvilket var en Grund mere til, at Volqvard Jensen, dengang han 1559 søgte at komme bort fra Hoffet, havde udset ham til sin Eftermand i Gottorp Provsti⁴⁾. 1565 blev Joh. Schaffnich Præst i Haddeby og ved S. Johannes Kloster i Slesvig⁵⁾, derfra kaldtes han 1567 til Hofpræst paa Gottorp og til Provst i Gottorp Provsti. Han visiterede sidste Gang 1571. Aaret efter beskikkedes han til Præst i Oldenburg i Hol-

¹⁾ Luchts Beretning om Forsoningsscenen findes i Noodts Beiträge II, 273.

²⁾ Cimbria lit. I, 283.

³⁾ Se foran S. 72. Almindelig skrives hans Navn Schaffnicht, men i de gottorpske Kirkeregnskabsbøger skriver han det selv Schaffnich.

⁴⁾ Noodt, Beiträge. II, 253. Muhlius a. Skr. p. 95.

⁵⁾ Jensen, Kirchh. Statist. S. 1098. 1297.

sten, der ogsaa hørte til den gottorpske Landsdel. Her levede han endnu 1587¹⁾).

5. M. Bartholomæus Embs, uidentvilt en Udlænding ligesom de fleste af hans Formænd, blev 1567 Hofpræst hos Enkedronning Dorothea paa Koldinghus og senere paa Sønderborg Slot, hvor Dronningen døde 1571. Aaret efter hendes Død blev han Hofpræst hos Hertug Adolf og Provst i Gottorp Provsti, og senere tillige Lektor i Slesvigs Domkapitel. I Aaret 1586 visiterede han sidste Gang i de gottorpske Kirker, og døde den 28de Februar 1587²⁾).

Husum og Eidersted Provsti.

Herman Tast var født i Husum i Aaret 1490 og blev Vikarius eller Alterpræst ved Kirken i sin Fødeby. Efter Sagnet — thi noget rigtig sikkert har man ikke derom — skal han i Aaret 1522 have begyndt at forkynde den evangeliske Lære i Husum, og da der blev forment ham Adgang til Kirken, prædikede han under en Lind paa Kirkegaarden for den sammenstrømmende Mængde. Siden skal han have prædiket i et Baghus, som en evangelisksindet Borger ved Navn Matthias Knutzen indrømmede ham til dette Brug. Hans Virksomhed skal ogsaa have udstrakt sig til Eidersted, thi der fortælles, at han 1524 holdt den første evangeliske Prædiken i Garding³⁾. Disse Efterretninger, hvis eneste Hjemmelsmand er den gamle,

¹⁾ Muhlius, De reform. relig. in Cimbria. p. 203.

²⁾ Se foran S. 548, hvor der dog efter Muhlius mindre rigtigt er sagt, at Embs visiterede sidste Gang 1585. I Aaret 1587 var der ingen Provst. 1588 visiterede Volqvard Jonæ. 1589 begyndte M. Jacob Fabricius at visitere (ifølge Kirkeregnskabsbøgerne i Havtoft, Farensted o. fl. gottorpske Kirker).

³⁾ Anth. Heimreich Walther, Schleswigische Kirchenhist. S. 164. Alle senere Forfatters Efterretninger om Herman Tast stamme fra denne Kilde. De to udførligste Biografier af ham ere forfattede af Joh. Krafft (i Husumsche Kirchenhist. S. 102—23) og D. L. Lübker (i Schlesw. Holst. Lauenb. Provinzialberichte, 1827. S. 505—18; de indeholde dog adskilligt, som ingen paalidelig Hjemmel har.

just ikke altfor paalidelige, slesvigske Kirkehistoriker Antonius Heimreich Walther († 1684), lade imidlertid Rum for forskellige Spørgsmaal, som neppe ville kunne besvares, da samtidige Arkivdokumenter intet indeholde om Herman Tasts tidligste Virksomhed. Alt tyder dog paa, at Tyngdepunktet for Reformationen i Sønderjylland ikke har været Husum, som det hidtil almindelig har været antaget, men Haderslev, hvor Hertug Christian residerede og fra Aaret 1526 af tog sig kraftig af Evangeliets Fremme¹⁾. I Husum indtraadte den afgjørende Forandring dog ikke meget senere. Frederik I havde her 1506 stiftet et Helligkors Kapel og tillagt samme nogle Indkomster, der forventes at kunne beløbe sig til 40 Mark lybsk aarlig, til Lønning af en Messepræst; men da Indtægten var sunken ned til 11 Mark — rimeligvis paa Grund af den forandrede Stemning hos Befolkningen —, ophævede han 1526 Messetjenesten og henlagde Kapellets levnede faste Indtægter til S. Jørgens Hospital i Husum²⁾. Kongen havde saaledes anvist Sporet, som snart betraadtes af Byens evangelisksindede Borgere med den ovennævnte Matthias Knutzen og Henning Becker i Spidsen. De forlangte nemlig, at Alterpræsterne skulde holde op med deres papistiske Messelæsning, og de trængte dem til at indgaa en Overenskomst, der d. 17de November 1527 fik kongelig Stadfæstelse, ifølge hvilken Præsterne i Husum skulde ophøre med deres Vigilier og Sjælemesser; vilde de holde Messer, skulde det være evangeliske. Dog skulde de ikke nødes til at holde evangelisk Gudstjeneste, og deres faste Indkomster skulde de beholde i deres Livstid, men siden skulde Pengene tilfalde de fattige³⁾. Ved samme Tid er Herman Tast rimeligvis bleven erkjendt som evangelisk

¹⁾ Denne Mening, som jeg har søgt at hævde i mine Bidrag til Slesvigs Kirkehistorie i Kirkekalender for Slesvig Stift, 1ste Aarg., har saavidt vides tidligere kun haft en eneste Talsmand, nemlig en unævnt Forfatter i Heinzes Kiel. Mag. I, 319—22.

²⁾ Se foran S. 506—7.

³⁾ Krafft, Husumsche Kirchenhist. S. 438—9.

Sognepræst i Husum; hans Medtjener blev M. Diderich Becker (Theodoricus Pistorius), en begavet og dygtig Mand, der imidlertid efter faa Aars Forløb blev bortreven af en dengang grasserende Landesot, kaldet den engelske Sved¹). I Aaret 1529 deltog Tast i Religionsforhandlingerne i Flensborg med Sværmeren Melchior Hoffman, og 1537 var han med ved Udarbejdelsen af Kirkeordinansen²). Aaret efter beskikkedes han til Visitator for de evangeliske Menigheder i den sydvestlige Del af Slesvig, Husum Amt, Eidersted og Strand, og 1540 fik han Bestalling som Superintendent i de nævnte Landskaber. Efter Landsdelingen 1544 blev Visitationen i Strand ham unddragen, da dette Landskab tilfaldt Hertug Hans, medens Husum Amt og Eidersted kom under Hertug Adolf; nogle Aar efter ophørte ogsaa hans Visitationer i de øvrige Dele af Provstiet; han visiterede sidste Gang i Aaret 1547³). Flere af hans Embedsforhold, saasom Stridighederne med Johan v. Linden og andet, der tidligere er omtalt, skal ikke her opholde os⁴). Ifølge Joh. Möllers Beretning døde Herman Tast den 11te Maj 1551 (altsaa tre Dage før Slesvigs Biskop D. Tileman v. Hussen). Kraft sætter derimod 1552 som hans Dødsaar⁵). I sit Ægteskab med sin Husholderske Gertrud (Garderut) havde han to Sønner, der studerede, nemlig Johan, som fik en juridisk Ansættelse i Riga, hvor han uskyldig blev

¹) Kraft a. Skr. S. 228—9.

²) Derimod er det urigtigt, naar han gjøres til Præst i Flensborg og Medlem af en Kommission, som foregives at have visiteret i de sønderjydske Kirker 1526—7 (nærmere Paavisning af Urigtigheden af denne gængse Antagelse er meddelt i Kirkekalender for Slesvig Stift 1ste Aarg. S. 189—202).

³) Kirkeregnskabsbogen i Ostenfeld (Muhlius, De reform. relig. in Cimbr. p. 151).

⁴) Se foran S. 486. 495. 533—9.

⁵) Cimbria lit. I, 674. Kraft a. Skr. S. 117, men paa Titelkobberet i samme Skrift staar dog 1551. Dette Aar er vel rigtigt, men jeg tvivler dog om den af Möller anførte Dødsdag, eftersom Eftermanden i Husum først blev udvalgt 1552.

henrettet, og Herman, der blev Præst i det 1634 undergaaede Sogn Bopsee i Strand¹⁾. — Skrifter har den ældre Herman Tast ikke efterladt; det eneste skriftlige, man overhovedet har fra hans Haand, en Betænkning i en Ægteskabssag, er for første Gang fremdraget af mig og i Udtog meddelt ovenfor S. 512—14. Thi det utrykte Skrift om Kirketugten, som Møller tillægger ham (Cimb. lit. I, 674), er ikke af ham, men af hans Eftermand Peter Bokelman²⁾. Den bekjendte lybske Litterator J. C. H. Dreyer tillægger H. Tast følgende Skrift »Memoria litterarum Husumensium præcipue tempus Reformationis et statum ecclesiasticum facientium ab a. 1526 ad 1558«; men det er sikkerlig en Fejltagelse. Samme Forfatter har skrevet en udførlig Afhandling om »en Sølv-Penge, som er slaget til en Erindring af Hermannø Tastio, en ivrig Forfremmer af den lutherske Reformation i Jylland og den første evangeliske Lærer ved Husum Menighed«; men jeg antager rigtignok, at den omtalte Skuepenge ikke har det fjerneste med H. Tast at gøre³⁾. Et kobberstykke, som det synes vellykket, Billede af ham findes i Krafts Jubelskrift (1722) i Anledning af Tohundredeaarsdagen for hans første reformatoriske Fremtræden.

Fra Aaret 1548 af henlagdes Kirkerne i Husum Amt og Eidersted under de gottorpske Hofpræsters Visitation, og i den følgende Tid finde vi da, at D. Nicolaus Krage, Volqvard Jensen, Johannes Schaffnich og M. Bartholomæus Embs have visiteret i disse Egne⁴⁾, indtil Eidersted 1584 fik en egen Provst i M. Johan Pistorius i Tetenbøl, om hvem jeg forbeholder mig at meddele noget

¹⁾ Kraft a. Skr. S. 118—23. Jfr. foran S. 72. Not. 5.

²⁾ Et temmelig udførligt Uddrag af dette Skrift er meddelt ovenfor S. 636—46.

³⁾ Afhandlingen er trykt i Kbhvnske Vidensk. Selsk. Skr. VIII, 155—70.

⁴⁾ Kurzgefasste Nachricht von der Eiderstädtischen Probstei (i Samml. der wichtigsten Abhandl. zur Erläuterung der vaterländ. Gesch., welche in den Schlesw. Holst. Anzeigen erschienen sind. II, 272—84.

nærmere ved en senere Lejlighed. Byen Husum blev ogsaa 1582 unddraget den gottorpske Hofpræsts Visitation, idet Sognepræsten ikke blot fik den Inspection over Kirker, Kirketjenere og Skoler, som Hofpræsten forhen havde haft, men han tilligemed sine Medtjenere kom til at danne et Underkonsistorium, der i første Instans havde at paadømme alle konsistorielle Sager fra Husum, inden de kunde appelleres til Overkonsistoriet i Slesvig¹⁾.

Aabenraa Provsti.

I de første Aar, efterat Aabenraa Len ved Landsdelingen 1544 var tilfaldet Hertug Adolf, havde det maaske ikke nogen egen Provst; thi det synes noget tvivlsomt, at den Hartvig Frese, som omtrent fra 1544 af var Sognepræst i Aabenraa, tillige har været Provst. Ialfald er der intet videre bekendt om ham²⁾. Om hans Eftermand kunne vi derimod meddele udførligere Efterretninger.

M. Peter Generanus var en af de faa indfødte Mænd, der kom til at indtage en noget overordnet kirkelig Stilling i Sønderjylland i det 16de Aarhundrede. Han var nemlig født i Gjenner i Østerløgum Sogn og tog Navn efter sin Fødeby. Ikke stort ude over Børneaaene begav han sig til Ry Kloster, hvor han fandt Optagelse. Det var dog fornemmelig hans Agt ved dette Skridt at faa Lejlighed til at studere. Det lykkedes ogsaa, thi i Klosterets Abbed, Hr. Hans Hildebrand, fandt han en Velynder, som ikke alene sørgede for hans Undervisning ved en dygtig Lærer, men senere ogsaa forsynede ham med Midler til at rejse til Vittenberg, som det synes ved Aaret 1536³⁾. Her gjorde

¹⁾ Kraft. a. Skr. S. 139. 461—2.

²⁾ Heimreich Walther, Schleswigische Kirchenhist. S. 209.

³⁾ I den nedenfor omtalte Dedikation til Hans Hildebrand siger Pet. Gjenner 1541: »Tu quidem, Reuerende Pater, summa beneficia liberali et Christiano pectore a teneris mihi propemodum præstitisti. Non solum enim in monasterio, in quod me pene puerum

han sig i ikke ringe Grad yndet af Reformatorerne, studerede flittig og erhvervede Magistergraden. Den 16de Februar 1540 gav Universitetet ham det Vidnesbyrd, at han var vel funderet i de filosofiske og theologiske Videnskaber¹⁾. Dette Vidnesbyrd benyttede han uden tvivl til at erhverve Understøttelse hjemmefra til sine Studeringers Fortsættelse. Aaret efter udgav han en latinsk Oversættelse af de af Luther forfattede saakaldte schmalkaldiske Artikler²⁾. Skriftet udkom med Fortaler af Veit Amersbach og Luther, og var af Oversætteren tilegnet hans gamle Velynder Abbeden Hans Hildebrand i Ry Kloster. Under sit Ophold i Vittenberg vidste Peter Generanus at vække en ualmindelig Interesse for sig saavel hos Kong Christian III som hos dennes Broder Hertug Hans. Han skrev jevnlig til dem og sendte dem Skrifter af Luther og andre til Foræring, til Gjengjæld fik han ret betydelige Pengegaver. Man har endnu flere saadanne Breve fra ham til Kongen og Hertugen, hvori han dels giver Oplysning om sine Studeringer og øvrige Forhold og beder om Understøttelse, dels meddeler saadanne Nyheder, som maatte interessere dem, om kirkelige

errore quodam, quo tunc temporis omnes fere trahebamur cæco iudicio, discendi magis literas gratia, quam uentrem curandi abdideram, mihi tuam operam summo studio nauasti. Vbi (ut ingenue fatear) aluisti mihi cæterisque meis condiscipulis pium ac eruditum præceptorem, sub quo, te monitore atque hortatore, in puerilia literarum studia ingressus sum. Verum etiam postquam me Vitebergam recepi, sumptus mihi ad excolendum uberius animum abunde misisti, nec desinis hac in re, quod tantum uirum decet, facere. Tantus est amor tuus erga literas, tam incredibilis beneuolentia erga illarum studiosos etc. I et Brev fra Sommeren 1543 omtaler Pet. Gjønner, at han havde været næsten syv Aar i Vittenberg (se Tillæg Nr. 1 a).

¹⁾ Heimreich Walthar a. St. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 202.

²⁾ Articuli a reverendo D. Doctore Martino Luthero scripti Anno 1538. ut Synodo Mantuanæ, quæ tunc indicata erat, proponerentur, qui recens in Latinum sermonem translati sunt a Petro Generano 1541. Witebergæ. Et Exemplar findes i Kgl. Bibl. Muhlius har kjendt Skriftet og meddelt et Uddrag af Dedikationen i De reform. relig. in Cimbr. p. 43-4.

Forhold i Tydskland ¹⁾). Bugenhagen anbefalede ham jevnlig i sine Breve til den danske Konge; saaledes skrev han 1542: «Naadigste Konge, her er en Dansker, Magister Petrus Generanus, der efterat have udmærket sig ved sine Studeringer, i to Aar har nydt Understøttelse af Ed. Majestæt til sit theologiske Studium; nu beder han, og vi med ham, at Ed. Maj. vilde underholde ham endnu et Aar i det samme Studium, og at, hvis det behager Ed. Maj., dette Bud ikke maa vende tomhændet tilbage; thi her er ikke mere i Behold. Siden vil han i underdanig Lydighed yde sin Tjeneste i hvad han af Ed. Maj. eller af Superintendenterne bliver kaldet til ²⁾». Kongen viste sig villig til at efterkomme Opfordringen og sendte ham den ene Gang efter den anden ikke uanseelige Summer ³⁾. Og da Mester Peter ogsaa forstod at skaffe sig Understøttelser fra andre Sider ⁴⁾, fik han saa meget, at han endog kunde gifte sig i Vittenberg. Dette blev Bugenhagen næsten for meget af det gode, og da Kongen havde skrevet til ham forat faa Oplysning om M. Peter, svarede han d. 5te Juni 1546: «Jeg skulde give Ed. Maj. Beretning om M. Petrus Generanus; jeg har nøiet dermed og ikke uden Aarsag. Nu maa jeg endelig gjøre Alvor deraf, og jeg har da følgende at melde. Sidste Sommer fik han i et halvt Aar 80 Daler af Ed. Maj.s Penge til sit Studium, og det ved følgende

¹⁾ Tre Breve fra P. Generanus til Christian III ere trykte hos Schumacher, Gel. Männ. Br. III, 63—75. Et Par til Hertug Hans findes nedenfor meddelte som Tillæg. I et Brev, dat. Wittenberg Mitwoch nach Palm Sontag 1545, skrev han bl. a. til Kongen: «Was thut der König Ferdinandus, der Teuffel, der Bluthundt, der greulich Mörder der Christenheit, der hat einen frommen Schulmeister in mherer Landt furbrandt, drumb das er die Knaben in der Schuel den Catechismum lerete, vnd an viel andern Orth die Mutter mit zwo Techter, ja das sind konigliche Taet. Das heist zu Bethlehem die vnschuldigen Kinder vmbringen etc.

²⁾ Schumacher, Gel. Männer Br. I, 31.

³⁾ Aarsberetn. fra Gehejmeark. I, 220. 225. 229—32. 241.

⁴⁾ Se Tillæg, Nr. 1.

List. Ved Paasketid sagde han, at han vilde drage til Ed. Maj. og tjene Eder med hvad han havde lært, og i det hvortil man kunde bruge ham; og saa fik han da Penge af mig. Ved Pindse kom han igjen og sagde, at han vilde rejse, saa fik han igjen Penge. Tredie Gang kom han og tilsagde mig, at han vilde drage afsted ved Michelsdag, og saa fik han igjen Penge. Paa den Maade fik han i een Sommer 80 Daler af Ed. Maj.s Penge. Det er en stor Løn for en enkelt Person, der ikke har haft noget offentligt Hverv. Desuden fik han samme Sommer Penge andenshedsfra ved sine snilde Paafund, hvorved han veed at skaffe sig Føden, saa han endog har kunnet gifte sig. Thi naar han faar fat i en ny Bog, som han dog ikke selv har skrevet, saa lader han den smukt indbinde og sender den til Ed. Maj. eller til andre ved Hoffet, og beder om Hjælp til Fortsættelse af sine Studier. Paa samme Maade bærer han sig ad med andre Herrer og Fyrster; saaledes har han to Gange henvendt sig til Hertug Filip og Hertuginde og bekostet et eget Bud til dem, efter hvad Hertugen, min naadige Herre, to Gange har skrevet til mig. Den første Gang befalede jeg Hertugens herværende Faktor at udbetale Mag. Generanus 10 Daler, den anden Gang har jeg endnu at betænke, hvad jeg vil gjøre, eftersom Hertugen har henstillet det til mig. Han vil ikke tjene, da han mærker, at han uden Arbejde ved slige Kunster kan opnaa mere, end han kunde faa ved sin Tjeneste og Arbejde. Vor Philippus Melanchton kalder det et nyt Munkeri. Og hvad kan det hjælpe, at jeg melder Ed. Maj., hvortil M. Generanus er tjenlig, da han, som han selv tilstaar og har givet noksom tilkjende ved sin Adfærd, ikke vil tjene i Danmark. Han er nu kaldet af min naadige Herre, Hertug Hans til Holsten etc., og lader sig forlyde med, at han med Tiden vil drage derhen. Gud give, det var saa! Bemeldte M. Petrus Generanus har forøvrigt ført en skikkelig og gudfrygtig Vandel, og har indgaaet et meget hæderligt Ægteskab. Han er tjenlig til Præst og ikke videre («Er dienet zu

einem Prediger, nicht weiter«). Dette er nu, naadige Konge, min tro Dom og Beretning om ham¹⁾«.

I de samme Dage, da Bugenhagen skrev dette Brev, svarede Peter Generanus selv Hertug Hans paa den Opfordring, han havde sendt ham, om at træde i hans Tjeneste som Hofprædikant. Han var vel villig til et modtage Tilbudet, men var bange for at støde Christian III, som han tidligere havde lovet at tjene, naar han var færdig med sine Studier, og som rigelig havde understøttet ham. Han bad derfor Hertugen om først at jevne Sagen hos Kongen. Karakteristisk er den Ytring af ham, at han kun vilde være tydsk Prædikant. Hans Modersmaal var jo dansk, men nu havde han opholdt sig saa længe i Tydskland, at han havde glemt det, eller i alle Tilfælde havde lært at foragte det. Men maaske netop dette skulde være en Aarsag til hans Befaling for ham²⁾. Til den danske Konge skrev han paa samme Tid og bad om Forlov til at træde i Hertug Hans's Tjeneste samt om Hjælp til Rejsen og om et Pas. Han sendte Kongen de sidste Prædikener af Luther indbundne i grønt Pergament, og bad om Undskyldning for, at hans Armod ikke tillod ham at give nogen større Foræring. Det lyder ganske morsomt, naar han slutter med det Løfte: «naar jeg selv, vil Gud, kommer, vil jeg medbringe noget bedre til Ed. kgl. Majestæt»³⁾.

I et Brev af 20de Avgust s. A til den danske Konge skriver Bugenhagen fremdeles: »Angaaende M. Petrus Generanus kan jeg underdanigst melde Ed. Maj., at han drager til Hertug Hans, Ed. Maj.s Broder, min naadige Herre, forat være Hs. Naades Præst og Theolog. Han er bleven præsteviet her og har bestaaet fortrinlig ved Prøven« (»ist

¹⁾ Schumacher, Gel. M. Br. I, 78—80.

²⁾ Brevet er meddelt som Tillæg, Nr. 1 d.

³⁾ Schumacher, Gel. M. Br. III, 72—5. Af Heimreich Walthers Schlesw. Kirchenhist. S. 210 ser man, at Kong Christian gav sit Samtykke til, at Generanus indtraadte i Hertugens Tjeneste, tillige bemærkes det, at Kongen sendte ham sit Lejdebrev til Rejsen.

ehrlieh und herlich in Examen bestanden«¹⁾. Samtidig anbefalede Bugenhagen ham ogsaa paa det bedste til Hertug Hans, idet han omtalte hans mangeaarige Studeringer, hans »statelige Examen« før Ordinationen og hans hæderlige Ægteskab med en Datter af Præsten, Mag. Fröschel i Vittenberg²⁾.

I Efteraaret 1546 tiltraadte Mester Peter da som Hofprædikant paa Haderslevhus; men han følte sig snart utilfreds med de ydre Vilkaar, han havde faaet. I et Brev af 21de Oktober 1547 til Hertug Hans klagede han over, at der ikke var tillagt ham nogen vis Løn som Hofprædikant, og at han var i Forlegenhed for sit Udkomme. »Der kommer«, skriver han, »ofte fattige Præster til mig, som jeg underviser i den hellige Skrift, og ogsaa andre fattige Folk, som jeg vel burde yde en Almisse, men jeg har selv ikke noget«. Derfor bad han om, at en bestemt Løn maatte blive ham tillagt³⁾. Men det lader ikke til, at Hertugen har føjet sig efter hans Ønske, siden Generanus i det følgende Aar modtog Embede i Hertug Adolfs Andel som Sognepræst i Aabenraa og Provst i det tilhørende Len⁴⁾. I denne Stilling var han i en meget lang Aarrække. Men da hans Stemme paa Grund af Sygdom var bleven saa svag, at det faldt ham besværligt at prædike, fik han 1560 Hr. Frederik Brun til Medhjælper, en Søn af den første evangeliske Prædikant i Aabenraa Johannes Brun (Soltqvellensis); ifølge Hertug Adolfs Befaling maatte Præsterne i Provstiet hvert Aar yde Bidrag til Underholdning af denne

¹⁾ Schumacher, Gel. M. Br. I, 87

²⁾ Noodt, Beiträge. I, 29—30. Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 203—4.

³⁾ Dette Brev (dat. Hadersleben die Ursulæ 1547) findes i Afskrift blandt Noodts Kollektanea i Thottske Saml. 500 Fol.

⁴⁾ Heimreich Walther (Schlesw. Kirchenhist. S. 210) og Joh. Møller (Cimbria lit. I, 206) sige, at Pet. Generanus 1550 blev Præst i Aabenraa, men et Brev fra ham til Hertug Hans, der er vedføjet som Tillæg og handler om en Ko, som den afdøde Abbed af Løgumkloster havde testamenteret ham, viser, at han allerede i Efteraaret 1548 var i dette Embede.

Medhjælper. Da han døde 1580, og Provstens Svaghed ikke var bleven mindre med Aarene, fulgte hans Broder Johannes Brun ham i Medhjælperembedet; og da ogsaa denne døde to Aar efter (21de Avg. 1582) af en Omgangssyge, som kaldtes den spanske Sip, fik den gamle Provst sin Søn Johannes til Medhjælper. Endelig døde M. Peter Generanus selv Paaskeaften 1584, hvorpaa Sønnen Hr. Johannes Generanus blev hans Efterfølger saavel i Præste- som i Provsteembedet († 11te Marts 1624¹).

Her følger nu som Tillæg nogle hidtil utrykte Aktstykker vedkommende flere i det foregaaende omtalte Personer og Forhold.

1.

Fem Breve vedkommende M. Peter Generanus (1543—48).

a.

Durchleuchtiger, hochgeborner, gnedigster Furst vnnd Herr. E. F. G. sein meine vntertenige pflichtschuldige dinst alletzeit zuuorann besonnders vleisses bereidt. Gnedigsterr Furst vnnd Herr. Nachtem vnnd dieweill mir vnvorborgenn, das E. F. G. mit sonnderlicher liebes krafft gottligs worths vmbffangen, welches gottlige wort E. F. G. zuffordern nicht vngeneigt, inn massen den sonder zweiffell E. F. G. aus hohenn verstandtde genuchsam bewegenn, das keiner (ohne Gotts worth), es sei noch Kunnig, Herr odder Furst, nach sein reich, welchs reich innenn Gott mit gottligenn wordtt zuerhaltenn befohlen (in der schrift also: die kunnige sollen der kirchen pfleger vnd mherer sein) besteen, noch genuchsam beschirm kan edder magk. Wie auch klerlich vor augen, das die, so Gotts wordtt vervolgenn vnd nicht zulassenn wollenn, gestrafft, voriagtt vnd aus irenn reichen vortrieben werdenn. Denenn aber, so Gotts wort lib habenn, sig vberwinnung durch gotliche hulff triumpff gegeben wirdtt. Der-

¹) Heimreich Walther a. Skr. S. 210—11. Cimbr. lit. I, 206. I Noodts Beiträge I, 31—32 findes nogle Meddelelser om Pet. Generanus's Efterslægt.

wegenn hab ich in betrachtung solchs hochgebornn edlenn gemuts vnd der lib, so E. F. G. kegenn das heilsame gottliche worth habenn, disse zween Bucherr also postillam Coruini, so nu newlich von dem hochgelartenn Spangenberg in fragestück gestellet, E. F. G. zu gut anzurichten nicht vnterlassenn konnenn. Aus welchenn zween bucher E. F. G. weiter lernenn vnd lesen wirdt, wie die kunnig vnd hernn sollenn mherer vnnnd erhalter Gottes kirchenn sein vnd sein wort treibenn vnd fordernn, vnnnd will domitt E. F. G. vnterteniglich vorehret habenn, trostliches verhoffens E. F. G. werdenn vff mein vntertenige hochfleissige bitt von mir armen E. F. G. vnterthann solchs, wiewoll es E. G. schier zu geringes schenncklin, zu gnedigen danck vnnnd gefladenn auffnemenn. Auch gnedigsterr Furst vnnnd herr will ich ewer furstligenn g. empsicher bitt nicht verhaltenn, wie das ich mich hie zu Wittenbergk schier inn die siebenn Jarr entbalten, vnnnd nu das meine ganntz vnd gar mherennteil in meinen studijs verthann mitsamt meinem verdienst, so ich zuuor hin vnd weiter zu hauff cumulirt, vnnnd where mir solches zuendigenn nicht muglich gewesenn, wenn E. F. G. her bruder k. M. in solchenn meinen studien g. forderung vnnnd beistanndt erzeigt hett. Weill sich aber sein k. M. mir zuhelffen nicht gewegertt vnnnd noch woll weiter tzu helffen nicht beschwerenn mucht, demnach habe ich es mich nicht sein konniglichenn M. weiter anzulangen darrenn vnterstenn, mit mainunnng sein k. M. mucht solches vilffeltiges bittenn einnem misfallenn tragen. Worumb G. F. vnnnd herr will ich ewer F. G. vntertheniger empsiger bit demutiglich gepeten habenn, E. F. G. wollen doch aus furstlicher tugendt vberkait vnnnd gnaden solchs mein anliggenndt gnedichlich zu hertzen fhuren, vnnnd E. F. G. hern Bruder k. M. wolthethe an mir E. F. G. vnterthan ertzeigten zumherenn nicht beschwerenn, vnnnd mit einenn dhalerr edder etzligen, so vil E. F. G. gefellich, gnedichlich helffen, vnnnd in disenn angefangenen g. gunst fforderung vmb der lieb Jesu Christi willen erzeigenn, das wirdt derselbige herr vnnnd kunnig der herlicheitt seiner mannichfaltigen herlichen vorbeissthung nach E. F. G. reichlich vnnnd vberflussig vergelten vnd belonenn, vnnnd ich bin es vmb E. F. G. zuuordinen pflichtschuldich vnnnd mitt meinem innigen gebett

gegen Got zuuorbitten geßlissenn vnd willich erffundenn. Datum Wittenberg am tage Johannis baptiste Anno 1543.

E. f. g. gehorsamer vnterthan

M. Petrus Genneranus.

Das dritte boch, so hir als das sanckbuchlin dissenn zween beffunden, soll E. F. G. her bruder Adolppff haben, mitt bitt ime solchs zubeantworten lassen.

Paategning: Wittenbergk, xv taler J. h. diessem wider geschennckt.

b.

Schreiben an Magistrum Petrum Generum zu Wittenbergk mit sampt vberschickung 14 Thaler.

Johanns etc. Vnnsern gnedigen grus zuuor. Wolgelerter lieber besonder. Wir haben dein schreibenn mit zuschickunge zweier postillenn vnd fernner deiner angehefften vnderthenigen bith, die wir zuerwiddern vnnotigh ermessen, empfangen vnd einhalts vorstanden. Thun vns erstlich solcher vbersennenden buchlein gegen dir gnediglichen bedanckenn. Dasselbige hinwegder in gnaden zuerkennen, vnd damit du zusehen, das wir dir mit wirglichen gnaden widderumbe danckpar vnd dich in deinem vornehmen gnedichlichen vortgesetzt gerne sehen woltenn, so thun wir hiemit bey gegenwertigem deinem bottenn Hannsen Schlesiern viertzeihen Taler verwerlichen zuschickenn, dieselbenn wollest zu vnderthenigem willen annehmen vnd zu deiner notturfft gebrauchen, solches wolten wir dir gnediglichen vnangezeigt nit lassen, vnd seind dir zu Gnaden geneigt. Datum vff vnserm Schlos Gottorp am 23ten tage Julij Anno etc. xliij.

c.

An Magister Peter Hoeste¹⁾ belangende sine Studia. Item vberschickt jm zw der Notturfft 20 Daler.

Johanns etc. Wolgelerter lieber getrewer. Wir habenn dein schreiben, welchs datum Wittembergk nach trium Regum dieses jtzlaufennenden viervndviertzigsten jares haltennde, sampt den vberschicktenn zwein buchern empfangen vnd allenn fernern

¹⁾ Her kunde ogsaa læses: Holste. Det er dog vist M. Peter Genneranus, der menes.

Innhalt vornommen, vñd thun vns erstlichen jegenn dir vor solche vberschichte bucher ganntz gnedigklichen bedannkenn, dasselbe hinwidderr in gnaden zuerkennen. Souiell aber deine studia belangen, vberschicken wir dir bej gegenwertigenn bothen zwantzig taler, die du zu notturfft vñd behuff derselben habenn vñd gebrauchen mügest. Solchs habenn wir dir in andtwort gnediger Meinung nicht wissen zuuorhalten, vñd seint dir zu Gnaden geneigt. Datum Rennsburgk dinstages nach conuersionis Paulj 44.

d.

Gottes gnade durch Jhesum Christum seinenn eingebornen Son vnserenn Herrnn Heilandtt vñd selickmacker, Amen. Durchleuchtiger, hochgeborner Fürst, gnedigsterr Herr. Meine vntertenige vñd hochgeflissene dienste, sampt meinem armen, steten vñd flehende gebete zu Gott, seind E. F. G. stetts zuuoran bereitt. Gnediger Herr, jch hab E. F. G. brieff sampt xi. kronenn empfangenn, vñd denn inhalt E. F. G. brieues woll vñd christlich verstandenn. Erstlich aber dancke jch E. F. G. sehr hochlich vñd freuntlich vor E. F. G. gnediger vñd christlicher hieff vñd steur zu nutz meines Studij in der heiligenn göttlichenn schrift gethaen, daruor vnser lieber Herr Jhesus Christus, seiner herlichenn, mennigfeltigenn zusage nach, E. F. G. zu seiner zeitt reichlich belonen werdtt. Weiter gnediger Herr, E. F. G. haben mir geschrieben, ob ich nicht mit Gottes wortt zu predigen E. F. G. zu dienen gesinnet wher, vñd mich ins landt zu begeben geneigt. Gnediger Her, ich armer man, fürcht ich, bin also vngeschicht vñd vnduchtig E. F. G. damit zu dienenn; wen ich dazu geschicht wher, so wolte ich nichts liebers auff erden thuen, insonderheit die weil ich nu ettliche jar in der heiligen schrift götlichs wortts studierett, vñd hie auch zu Wittebergk ein zeitt lang gepredigett, vñd wher mir auch vonn hertzenn lieb dazusein, do ich geboren vñd auffgezogen bin, vñd da mein freundschaft waent, wiewol, der Gottes wortt predigen wil, sol diese Commoditates nicht anschenn. Gnediger Herr, ich wil gerne thuen alles was ich soll, kann vñd mach, vñd E. F. G. meinen geringen dienst meines verstandes nach nicht versagen. Allein dieweil Ko. Mt. meine studia auch christlich vñd treulich promouirt hatt, vñd mir vor drei Jaren geschriebenn,

wenn ich wolte mich zu dienst worhin begeben, ich wolte S. K. Mt. ersten wissenn lassenn, das es mitt K. Mtt. wissenn vnd willenn geschehe. Drumb bitt ich, E. F. G. wollet nur das Ko. Mt. anzeigen vnd zuerkennenn gebenn. K. Mt. ane zwivel werdt das E. F. G. nichtt abschlahen, dieweil ich im lande bleibe, vnd auch ich an dem, da man dudiesch predigett, sein muss, als denn wil ichs vonn hertzenn gerne thuen vnd nichts liebers, sonder mitt dem ersten, durch Golts hulff, mich ins landtt, so bald ich kann, zu E. F. G. gesinnet binn, den das ich ietz nicht kome, des werdt E. F. G. der pothe woll berichten; vnser lieber Herr Gott hat das also gnedichlich gemacht. Ich will mit dem ersten mein buche vnd gerede hinunter nach Hamburgk auffm floss schicken und zu gelegener zeit, durch hulff und gnad vnsers lieben herren Jhesu Christi, her nach kommen, vnd so Ko. Mt. zu E. F. G. zu dienst mich zu begeben mir vorlauben werdt, so wil ich strachs zu E. F. G. zihen, dohin ich verschrieben werde. Allein die weil es sehr ferlich ist zu reisenn der knechten halben, die hin und wider rauben, streuffen und morden, so hette ich wol gute ware geleides es uonnöten, vnd zerung muss ich auch haben, das ich mit mein weib vnd kinder kundte hin durch kamen. Auch wolte ich E. F. G. vmb ein Passbortt hochlich gebeten haben, das ich durch E. F. G. lande ane jenige irrung, vorhinderniss oder auffhaltung fharen müchte. E. F. G. werden das woll machen, allein E. F. G. wollet es k. Mt. drumb geuissen, das ich k. Mt. nicht möchte uorzornenn, ich will von hertzen gern thun was ich kan, vnd wen ich dem gantzen landt dienen konte, ich wolte es vonn hertzenn gerne thuenn. Ich sende E. F. G. die leste predigten, die unser lieber trewer Vatter doctor Mar. Lutherus, seliger gedechtnuss, auff erden gethaenn hatt, vnd dieselbigen in gruen pergament binnen lassenn, uonn armuet wegenn habe ich ietz, weis Gott, nichts bessers konnen E. F. G. lassen zurichtenn. Will Gott, wen ich selber kome, so will ich E. F. G. ethwas bessers mit bringen. E. F. G. bitte ich hochlich vnd demutiglich, wollen dis buchlein auff diss maell also uonn mir arme man vorguet annemen, fleissig darinn lesen, Got zu lob vnd ehr, vnd E. F. G. zu nutz, trost vnd selen seligkeitt. Vnser lieber her Jhesus Christus, der furst

des friedens, aller heil vnd gnaed, gebe E. F. G. hie glück, fried vnd freud, vnd dort die ewige . . . keit, das ewige leben, vnd die ewige seligkeit, Amen. Gnediger herr, ich wolt E. F. G. vorlängst ein antwort habenn lassen werden, aber dieweil in dieser grosse theurung die pothe schir dobbelt lohn haben wollen, so habe ich kein pothe allein konnen austreiben, drumb ich so lange vorzogen habe. Christus Jhesus sei mit E. F. G. ewigklick, amen. Datum zu Wittebergk vigilia ascensionis Christi, Anno Dominj 1546.

E. F. G. vnth. williger
 Petrus Generanus Magister vnd der
 heiligen geschriftten gedissner.

Udskrift: Dem durchleuchtigen, hochgebornenn Fursten vnd Herrn, Herrn Johansen, Erbgenomen zw Norwegen, Herzogenn zu Schleswigk, Holstein, Stormarn vnd der Dithmarschen, Grauen zu Oldenburgk vnd Delmenhorst, meinen gnedigen herrn z. d. h.

e.

Gottes gnaed durch Jesum Christum, seinen eingebornen Sonn, vnserren hern vnd selickmacker zu ewigen zeiten. Durchlechtigster, hochgeborner furst, gnedigster herr. E. F. G. seindt meine vnderthenige willige dinste zuuor. Gnedigster herr vnd furst, ich dancke E. f. g. sehr hochlich vnd freunthlich fhur allen grossen, hohen, mennigfaltigen woltaten, welche ich stetts von E. f. g. empfangen habe, die auch der ewige, almechtig, barmhertzige Got E. f. g. hie zeitlich vnd dorth ewiglich belone vnd vorgelthe, durch seinen lieben Son vnsern herrn Jesum Christum, Amen. Weiter allergnedigster herr vnd furst, es hatt mir der erwirdige her Abbt Merten (seliger gedechtnusse) zu Lugumkloster denn frietag nehest fhur dem Sonnabent, ehe ehr zu Rypen starb, eine junge khue zur narunge meiner armen kleinen kindern gegeben, vnd dieselbige solte ich lassen holen, wen ich wolte. Do ich aber meinen pothen dahin schichte, da war ehr schon begraben, vnd hat Christoffer Rantzow mich vertröstet, das, wen E. f. g. heim kheme, so wurde E. f. g. mir aus gnaden sie lassen volgenn. Nu allergnedigster herr, so hat es nu solche eine gelegenheit mit mir, das ich nergen eine khue noch zu hure noch fur gelt zu kopfe kriegen kan, das ich arme man beide butter vnd milck

zu meinen armen kindern aussenn köpfen müsse, das mir hehr vnd hoch schwer ist, den ich des geldes sehr wenich habe, vnd habe doch futter genoch, das ich woll v khue halthen konthe. Die weil nu g. h. das der Abbet mir die khue geguntt hat, vnd mir noch nicht geworden, so bitte ich E. F. G. vmme Gottes willen, das e. f. g. wollen mir armen man aus gnaden dieselbige lassen volgen vnd den Prier odder voigt des klosterns schriftlich beuelen, mir die khue zulassen, den es ist allen in dem closter kunth vnd wissent, das ehr mir sie gegeben. Gnedigster her, ich versehe mich alles guthes noch zu E. f. G., vnd vorhoffe vngezwielt, das E. f. g. mich noch nicht verlassen, sondern mir aus gnaden noch behullich sein werden, ich will noch stetts E. f. g. armer vntbertheniger diener am gelegen ort sein, insondern E. f. g. in meinem gebet zu Got dem almechtigen stetts auffs fleissigste gedenken. Bitte noch E. f. g. vmme des Hern Christi willen, E. f. g. wollen mir doch helfen, den ich bin ersten ankomen, ich musse alle meine haus raeth kopfen, vnd is mir der anfanck so sehr hart vnd schwer, insonderheit mit der vitalien, den ich schier allethage frembde luthe, die zu mir khomen, krieg, den ich jho gerne das beste thun wolte. G. h. ich vorhoffe, E. f. g. werden mir desse meine arme bitte nicht abschlahen oder versagenn, sondern auss gnaden helfen, das wird E. f. g. der herr vnd kunig der Ehr, nemlich vnser lieber Herr Jesus Christus, reichlich zu seiner zeit, hir zeitlich vnd dort ewiglich, leiblich vnd geistlich belonen vnd vergelthen. Dem selbigen beuele ich E. f. g. in langer frischen gesuntheit vnd in ewiger seligkeit. Datum Apenrade Mitweckens nach Martinj Anno dominj 1548.

E. ff. g. williger vnterthan

Magister Petrus Generanus zu Apenrade
ein diener des gotlichen worts.

Udskrift: Dem durchleuchtigsten, hochgebornen fursten vnd herrn, hern Johansen, Erbgenome zu Norwegen, hertzogen zu Schleswig, Holstein, Stormarn etc. meinem gnedigsten herrnn z. e. h.

a. d. e. efter Originalerne, b. c. efter samtidige Kopier i Gemeensch. Archiv. Velvillig meddelte af Hr. Arkivsekretær C. M. A. Matthiessen.

2.

Kong Christian III's Skrivelse til Domkapitlet i Slesvig angaaende det ulovlige Valg af Hertug Adolf til Biskop.

Christian &c. zw Dennemarcken &c. konig, hertzog zw Schlesswig &c.

Wurdigen vnd andechtigen. Es hat vnser freuntlicher geliebter Brueder hertzog Adolff &c. vns bruderlich vermeldet vnd angezeigt, welcher gestalt Ihr S. L. zum bischoff zu Schlesswig erwehlet vnd erfurdert haben sollet. Nun wissen wir vns zu erinnern, was bescheidt vnd ordnung, do Ihr aus dem joch des Antichrists durch gotliche gnade nicht ohne beschwerheit gerissen vnd erlediget worden, der erwehlung halben eines christlichen bisschoffes vnd hirtens, zu Gottes ehre vnd erbawung der heiligen kirchen, vnd landen vnd leuten zu guttem, gemacht worden. Vnd hetten vns als des Stifts oberster Patron zu euch wol vorsehen sollen, das Ihr euch solches christlichen bescheides vnd der aufgerichteten vnd von allen stenden der furstenthumb angenommen vnd bewilligten ordinantz in religion sachen soltet haben erinnert, vnd derselben dermassen dem stift zu beschwer vnd erregung allerley widerwertigkeit nicht zugegen gehandelt, vnd euch vns in rucken eingelassen haben, wie wir, wiewohl nichtiglich beschehen, befinden. Vnd ist auch in dem von euch nicht angesehen worden, was wir derwegen, wie diese eure verhandlung ausgebrochen, vnlangst an euch schreiben vnd gelangen lassen, sonder solchs alles vorachtlich vbergangen worden, vns nicht zu geringem nachdencken vnd missfallen. Es ist auch bey vns vnuorgessen, welchergestalt Ihr euch der vorabscheidungen, vortregen vnd vorschreibungen zuwider, wie hochloblicher vnd christlicher gedechtnus weilandt vnser vielgelibter bruder hertzog Friderich &c. zum stift Hildessheim gelanget, vnd auff den fall das stift Schlesswig zuuerlassen schuldig gewesen, dasselb S. L. auch zugesagt vnd vorschrieben &c., erzeiget. Wie dem stift mit solchen euren vorfenglichen vnd vnbezugten verhandlungen gedienet, vnd was fur frucht damit geschaffet, verursacht vnd volgen wirdt, das werdet Ihr zw befinden haben, vnd soltet billich gewust vnd euch erinnert haben, so es nicht aus sonderlicher vorachtung vnd vorsetziger widderunge

vbergangen, das euch geburt vnser christlichen ordinantz zugeleben, so Ihr der begnadung vnd befreiung, als euch vorlichen, wollen fehgig sein, vnd derselben geniesen; das euch auch inhalt der ordinantz vnd vnser gegebenen priuilegien nicht geburt, wie nun zum zwirten (sic), vns in rucken, vnd ohne alle anzeige vnd vorwissen zw sonder vorachtung vnd vorkleinerung geschehen, einen bisschoff oder superintendenten zum stift Schlesswig zu furdern vnd zuerwehlen, ohne vnser (alse des stifts obersten patron) vnd vnser geliebten brudern vorwissen vnd bewilligung. So hat auch geburet zw der ordentlichen wahl die personen, als darzu vorordnet vnd benent sein, zuzihen vnd zuberuffen &c. Wie euch auch gezimbt, der kirchen gueter, der ordinantz vnd priuilegien zuwider, ahne wissen vnd zulass zuuerkauffen, die euch dergestalt nicht vertrauet, sondren aus gnaden zw eurem vnderhalt verlichen, das wirdt sich zw seiner zeit befinden lassen. So haben wir auch nicht viel rechnung gesehen, die Ihr inhalts der ordinantz vnd priuilegien zu thun vorhafft. Ob mit lesen, predigen, vorsehung der schulen vnd andern emptern vnd bevehlich der ordinantz gemess gehandelt, das werdet Ihr wissen. Vber solch euer vorebrechung durfft Ihr kluglich schreiben vnd euch vernehmen lassen, als solt der ordinantz von euch nichts zugegen vnd zuwider gehandelt sein, vnd vermeinet, wie es scheint, das niemandt sehen vnd wissen solle, das alle vrichtigkeit vnd widderunge durch eure vnbefugte handlung verursacht vnde eingefuret, da doch solches von euch alles herfleust. Wir wollen auch dasselbige mit euch zufinden wissen, vnd euch dermassen begegnen, das wir vor euren patron mit zur gebur wollen erkandt vnd gehalten sein, oder die personen verordnen, die der ordinantz gemes sich erzeigen vnd schicken sollen. Ob solche hendel geistlichen leuten, die von der kirchen guter mit musigen tagen feyst erneret vnd gehalten, vnd dagegen solcher danck zugewarten, wol anstehen vnd geburen, das stellen wir euch selbst zubedencken. Vnd ist, wie dem allen, an euch vnser ernster beuehl vnd meinung, das Ihr das stift vnd desselbigen haus Schwaffstedt zw niemandts handen stellen vnd gelangen lassen sollet, vnd die getrewe handt des Hauses dem stift zu gutem an euch haltet, vnd ohne vnsern weitem bescheidt niemants vberantworten, auch zu der wahl eines bisschoffes zuschreiten euch gantzlich ent-

hallet. Weil dermassen, ohne bewegen vnd bedencken was vnser christlich religion, der euch doch zufferst acht zu geben geburt, weil daran der sehlen heil vnd das hochst gelegen, auch die vorsehung der christlichen ordinantzie vnd kirchenordnung, die mit grosser schwerheit durch gotliche gnade erbawet vnd erhalten worden, von euch verachtlich gehandelt worden, vnd euch selbs vnwürdig gemacht derseiben zugeniesen. Ihr werdet euch dieses vnsers billigen beuelhs, wie Ihr schuldig, vnnachlessig verhalten. Wo nicht so werden wir verursacht dasselbig an euch vnd euern gutthern zusehen, vnd vns dermassen aus euerm vorursachen zuerzeigen, das Ihr vnsern billigen ernst zubefinden. Darnach Ihr euch zurichten. Datum auff vnserm Schlos Copenhagen den xxi Nouembris Anno &c. 56.

Christian.

Samtidig Afskrift i Gehejmearkivet, jfr. Inlånd. Registr. 1556.

3.

Svar fra Provsten i Haderslev, M. Jørgen Boie, til Kapitlet i Slesvig angaaende Valget af D. Povl v. Eitzen til „Biskop eller Superintendent“.

Fruntlichen groth thouornn. Wirdige andechtige gunstige heren vnde frunde. J. W. breue an my hebbe ick enthuangen vnde denn inholth eines christlichen vornemendes vornamenn. Worup ick J. W. in fruntlicher anthwort nigt kann vorentholdenn, datt my nyctes leuer sy, als wy tho vorderinck der eren Gades, synes gotlichen wordes, reyner lere, erholdinge vnde erbuunge der christlichen kerckenn eynen christlichen, wolgelerdenn vorstender, bishop edder superintendenten hebbenn mochtenn, angesehenn datt de hoge nott sulches geuorderth, wo durch jw angethogeth.

Deuile denn de erwerdige vnde hochgelerde her doctor Paulus van Eytzen dar tho genometh, vnd gy my wegen mynes amptes sulche erwelunge mede tho bestedigen an jw geuorderth, were ick J. W. in dem tho wyllen genegeth, wo my vnser kercken ordinantie nyct anders benoget. Wenthe wouoll de ordinantie dem capittell tho Slesuick vnde den ver pastorn, wo der angethoget, vorgunt, dat se einenn bishop edder super-

intendenth tho Slesnick erwelenn mogen, dennoch wert darsuluesth vermeldet, wo de herenn sich erenn ratt dar inne vnde vulborth vorbeholdenn hebben.

Derhaluen nach dem mynes g. f. vnde herenn gemoth my hir inne vnbeuusth, vnde sich nycht gebort, datt ick ethwes in dusser sake ane syner durchluchtigheit ratt vnde consenth bewyllige, dor ick tho dusser tydt hirinne nyctes donn ane f. g. mandatt vnde beuell.

Dor ouersth myn g. f. vnnde her hir vmme angelangeth vnde begrotett worde, thuiuel ick nycht, syn f. gn. worden eynen gnedigenn anthwort vnde beschett geuenn lathen.

Bidde derhaluenn frunthlichen, wylleth my tho dusser tydt nyctes vordencken, sunder mytt dem bestenn entschuldigeth hebbenn, vnnde dem eruerdigen herenn doctori Paulo beuelenn, den ick vann junger jogeth fram vnde eynen christlichen iuerer der reyne lere Christi hebbe erkannth vnnde noch erkenne. In Christo Jesu bene valete. Datum Hadersleff 7. die Augusti anno 1562.

J. W. w.

Georgius Boetius.

Udenpaa: Des Præpositi zu Hadersleben andwordtschreiben ad capitulum.

Originalen i Gehejmearkivet.

4.

D. Poul v. Eitzens Forestilling til de regjerende Fyrster i Hertugdømmet Slesvig om Oprettelsen af et Pædagogium i Byen Slesvig.

Den durchluchtigsten, grottmechtigsten, durchluchtigen, hochgebornen Fursten vnd Herrn, Herrn Frederichen tho Denne-marcken, Norwegen, der Wenden vnd Gotten Koninge, vnd Hern Johansen vnd Hern Adolffen, Eruen tho Norwegen, Hertogen tho Schleswigk, Holstein, Stormarn vnd der Dithmarschen, Graffen tho Oldenborch vnd Delmenhorst, mynen gnedigsten vnd gnedigen Herrn.

Durchluchtigste, grothmechtige Koningk, durchluchtige, hochgeborne Fursten vnd Herrn. J. Kon. Mtt. vnd F. G. sindt mine vnderdenigste denste vnd andechtlich gebedt alletidt beornn.

Gnedigste vnd gnedige Herrn. J. Kon. Mtt. vnd F. G. weten sich gnedigst vnd gnediglichen thoerinneren, wo hoch nodich dat gude scholen sindt, darin de joget in Gades fruchten vnd in guder nutter lere vnd seden truweliken vnd flitigen erlogen vnd institueret werde. Denne idt jo sonnenclar is, dat in den Scholen dejennen moten gelert werden, der men in der christliken kerken thom Predigambte schall gebruken, vnd dat alle weltlike Regimente, ja ock vnse eigene liue, tho erholdinge der gesuntheit, gelerder lude van noden hebben vnd nicht entberen mogen. Derhaluen vnder velen anderen nicht dat geringste ambt iss christlicher Ouerheit, dieser sorge sich annehmen, dat gude Scholen angerichtet vnd erholden werden. Als denne ock weilandt die durchluchtigeste grothmechtige Konig Christian etc., J. Kon. Matt. vnd F. G. her vader vnd broder, hochloffliker vnd hilliger gedechtnusse, als ein warhafftig leffhebber, Patron vnd, wo Esaias secht, Nutritius der kercken vnd scholen, solche sorge sich vpt hogest hefft lathen anliggen. Derhaluen nicht alleine im Konigrike Dennemarcken de lofflike Vniuersiteten tho Kopenhagen mit groten vnkostingen vpgericht, confirmeret vnd koniglichen begnadet vnd begauet, sondern ock disen Furstendomen vnd Landen tho gude vnd nutte christliken vnd mildichliken hefft vorordnet, dat tho Schleswig beneuenst den Lecturen in Theologia eine gude particularis Schola angerichtet vud mit gelerden vnd getreuwen Lectoribus vnd guder Ordnung nutter lectionum in linguis et artibus bestellet scholde werden, dartho de Domerien als Stipendia lectorum gnedigst vorordent, welche hochlofflike vorordeninge der Kerken Ordinationen disser furstendome Schleswig vnd Holstein iss ingeliuet Dewile ouerst de erfarungh ahm dage, datt itt bethertho mit solcher Particular scholen keinen vortgank hefft mogen gewinnen, vnd der haluen thobesorgende, datt solliche christliche, wolgemenede, nutte vnd nödigge vorordeninge, nicht ahne groten schaden vnd nachdell disser forstendomen vnd landen, werde nach gerade vndergan vnd endtliken tho nichte werden, welchen vnrade J. Kon. Mat. vnd F. G. vth sonderlikem koniglikem vnd furstlikem gemote vnd vederliker christliker leue gegen ehre vnderdanen ahne allen twiffel wol werden ahne mine vnderdenigste, demodige vnd simpele erinnerunge vorkamen vnd vorbuwen.

Dennoch dewile ick schuldich vnd plichtich sy J. Kon. Mat. vnd F. G. vnderdenigst nicht tho vorholden, wat minem armen geringen vnd enfoldigen vorstande nach tho wolstande der kerken vnd scholen denlich vnd nutte syn konne, alss bin ich der vnderdenigsten thouorsicht, J. Kon. Mat. vnd F. G. werden min vnderdenigst enfoldich bedencken van anrichtinge eines Pædagogii tho Schleswig (welchs J. Kon. Mat. vnd F. G. ick vnderdenigst hir by vorwaret auergeue, vnd van mi nicht anderst als ein erinnerunge tho wideren nachdenkende vnd beterer vorordeninge vnderdenigst gemenet werdt) in gnaden vorstan vnd vpnehmen, darumme ick vnderdenigst bidde. Nachdem ouerst tho befruchtende, dat velichte J. Kon. Mat. vnd F. G. konde. werden vorgebracht, alss were solche vorordenunge einss Pædagogij der der Kerken-Ordinantien, darinnen allein ein Particularis Schola constituiret, vngemete vnd thowedderen, solchem ist lichtlichen thobejegenen. Dewile der Kerken Ordinantien meninge vnd intention is, dat tho Schleswig eine wolgeordente vnd wolbestellede Schole, nicht alleine vor de joget disser einen Stadt Schleswig, sondern dissen gantzen forstendomen vnd landen tho guede vnd nutte, schole werden angerichtet vnd gehalten, darinne de joget in Gades worde, guden seden vnd dogeden, ock in der spraken vnd freien kunsten, schole werden mit allem flite treuwen instituirt vnd ertagen; vnd ouerst, wowoll vor disser Stadt Kinderene temlike schole gehalten, doch solliche grote schole, alss in der kerkenordinantien gemenet, bet vp den hutigen dach noch nicht iss angerichtet worden, vnde velichte beth in ewigheit nicht were angerichtet werden, alss were jo grot schade vor de leue Joget vnd disse lofflike forstendome vnd lande, dat derhaluen de christlike vorordeninge, meninge vnd intention der Kerkenordinantien scholde gantz vnd gar tho rugge gesettet werden, tho nicht gan vnd vorschwinden, vnd dat van J. Kon. Mat. vnd F. G. nicht mochte tho Gades ehren vnd gemenem besten vnd nutte pro particulari Schola ein Pædagogium publicum werden verordenet, doch dat gelike woll de Triuialis Schola, alss de vor de kinder denet, darbeneuenst blieue. Hirmit werdt der Kerken Ordinantien nichts afgebraken, sondern desulne vortgesettet, bestediget, int werck gebracht vnd gehalten, dewile Voluntas vnd Intentio Ordinatoris dardorch vthgerichtet

vnd exequeret wert, tho prise vnd laue dass almechtigen Gades vnd tho vorderinge vnd vortsettinge gemenes nuttes. Denne lichtlich thoermeten, dat mit gotliker gnaden vnd hulpe ein wolgeordent Pædagogium beteren vortganck gewinnen vnd hebben werde, alss idt mit der Particular Scholen sustlange her gehatt hefft. Wente derjennen, so ere kindere, nachdeme se temeliker mathe in der Grammatica institueret sind, van sick an andere orde tho senden sindt geneget, desuluen senden se nicht gerne vth ener Triuiali Schola in de ander, welch dersuluen gelik iss, sondern senden se vel leuer ad Scholas altiores, darinne se nicht allein in triuialibus, sondern ock in den Fundamenten der sprachen, frien kunsten vnd facultatum nach gerade mogen vnderwiset werden vnd thonemen. Besondern ouerst hebben beide Olderen vnd Kindere mehr willen ad Scholas publicas, vnd dewile de Vniuersiteten ferne affgelegen, ock de vnkostingen in den Vniuersiteten van dage tho dage ser hoch steigern vnd wassen, tho deme ock nicht so ernstliche stracks eingetagne disciplina in den Vniuersiteten alss in Pædagogijs kan werden gehalten, alss werden hir doch vele frame olderen affgeschreckt, vnd vele eddele fine Ingenia van den Studijs affgewendet. So denne tho Schleswigk ein wolgeordent Pædagogium edder Schola publica angerichtet vnd mit guden nutten Lectionibus vnd gelerden, getreuwen vnd flittigen lectoribus bestellet worde: alss is mit der hulpe Gades woll tho hoffende, dat van wegen allerhandt guder gelegenheit disses Ordes vele Discipuli nicht allein vth dissen forstendomen vnd landen, sondern ock vth den benaberden Landen vnd Steden, ankamen werden. Vnd werdt besondern solch Pædagogium ein eddel klenode syn vor J. Kon. Mat. vnd F. G. vnderdanen, beide vor den loffliken Adell vnd de Borgerschop vnd suss jdermennigen. Denne disse bequemeicheit einem jderen wolgelegen, dat de Kindere in erem egen Vaterlande, harde bi ohren Olderen vnd Frunden, et quasi in conspectu parentum, können vsque ad gradum Magisterij vel studia facultatum mit wenig vnkosten ertagen vnd instituiert werden. Alss dat de Oldern schir alle dage können weten vmb chrer kinder gelegenheit, oft se flittigen edder vnflittigen studeren, woll oder ouell sick holden, eren Præceptoribus gehorsam oder vngehorsam sindt, tho guder edder boser gesel-

schop sick gewinnen, gesundt edder kranck sindt etc. Solliche gelegenheit is den Olderen nicht ein geringer trost vnd freude, vnd wert desulue bequemicheit vele Olderen beide dess loffliken Adels vnd andere darhen ane twifel bewegen, dat se Gade thor ehren, en suluest vnd dem gemenen besten tho nutte vnd framen. ere Kindere ad studia holden werden, de sick sunsten daruor fruchten, dat wanner se de bloinde Joget, de sick suluest noch nicht wet tho dwingende edder tho radende, sondern lichtliken kan werden vorforet vnd vordoruen, an ferne frombde orde vorsenden scholen, daher vakener vnd ehr bese als gude tidinge tho buss bekamen mogen, alss sich ock leider vaken begiff vnd thodrecht.

Watt ock solck Pædagogium vor ein sonderlich zir, ornametum vnd thesaurus dissen furstendomen vnd landen pro Ecclesia et Republica sin worde, solchs is nicht nodich wittlofftig thoertellen. Vornemlich ouerst werdt solch christlich wergk J. Kon. Mat. vnd F. G. vor dem almechtigen Gade vnd allen christen hohen vnd nidriges Standes romlich syn, vnd werdt gewisslich de almechtige Gott solch gutt, nutte vnd christlick werck J. Kon. Mat. vnd F. G. mit allerlei geistliken vnd lifliken gauen vnd segen ricklichen belönen, alss he denne nen werck vnbelonet will laten, welck in synem namen, dem negsten tho gude vnd em tho ehren geschutt, wo he klerlich secht: Woll mi ehret, den will ick wedderumme ehren. Datsulue hefft de leue Gott beuisset an velen Potentaten, de sick der Kercken vnd Scholen hebben angenamen, besondern ock an hogestgedachtem Konigk Christian etc., J. Kon. Mat. vnd F. G. hern vader vnd broder, vnd wert solchs ahne allen zweiffel ferner ahn J. Kon. Mat. vnd F. G. ock bewisen, dar ick vnd alle Christen, de sick sollicher vorordeninge erfrouwen werden, den leuen Gott flitigen, getreuwlichen vnd embsigen dach vnd nacht vmb lidden willen.

Gnedigste vnd gnedige Hern, J. Kon. Mat. vnd F. G. willen dut enfoldich bedencken nicht anders den wolgemenet gnedigst vnd gnedigliken vormercken vnd vpnehmen, vnd so wit vnd ferne J. Kon. Mat. vnd F. G. thobefinden, dat solch vorschlag tho Gades ehren, tho der Kercken vnd Policien wolstande gereken konne, alssdenne tho vorderliker gelegenheit dise dinge

ferner int werck gnedigst vnd gnedigen bringen vnd vorordenen laten. J. Kon. Mat. vnd F. G. befele ick hirmit dem almechtigen, leuen Gade in syne gnedige vederlike beschuttinge vnd bescharminge, de will J. Kon. Mat. vnd F. G. ricklich segenen vnd tho forderinge siner ehren, waren Religion vnd christlikes Regiments lange tidt in gnaden fristen vnd vor allem vngelucke gnediglicken behoden. Amen.

I. Kon. Mat. vnd F. G.

vnderdenigster dener

Paulus van Eitzen.

Bedencken van anrichtinge eins Pædagogij tho Schlesswigk.

Nachdem de vnkostinge in den hogen scholen van dagen tho dagen also wassen, dat de jennen, de nicht ser rick syndt, affgeschreckt werden ehre Kinder in de Vniuersitates tho sendende, vnd ouerst dat Domcapittell tho Schlesswigk darumb is erholden worden, dat tho solcher nottrofft ein gude schole dissen gantzen loffliken furstendohmen vnd landen thom besten angerichtet vnd erholden werde: Alss kan ane alle nie vnkostingen tho Schlesswigk beneuenst der Triuijali Schola noch ein gutt Pædagogium edder Schola publica vor junge Studenten angerichtet vnd mit guden vnd nutten Lectionibus linguarum artium, Philosophiæ, Theologiæ vnd ock Elementorum Juris et Medicinæ dorch vorleninge gottliker gnaden ordinert vnd bestellet werden.

De twe Lecturen Theologiæ, alss Superintendentis vnd Lectoris, sollen vormoge der Kercken Ordinantien alletidt bestellet syn. Dartho sindt itzunder nachfolgende Personen vorhanden, welke tho den Lectionibus Pædagogij können gebruket werden, nemlichen Magister Hieronimus, Conradus, Mgr. Goltschmidt, M. Stanhufius, M. Johannes Lucht Vicarius. Item so an Doctoris Carnarii saligen stede ein Successor edder im Pædagogio edder in Schola Triuijali tho lesende duchtich erwelet werdt. Item Successor edder Vicarius Hermanni Rodenborges, wo he suluest tho residerende vngeneget.

Disse Personen hebben alle ehre besoldinge vnd vorleninge, vnd iss genoch, dat van densuluen allein einer Rector Scholæ Triuijalis sy.

Tho dissen Personen kan ock vor M. Petrum Schriuer Mathematicum vnd enen gelerden Poeten (welche beide Lecturen

nicht können nagelaten werden) tho themliker besoldinge Rath gefunden werden van vorleddigten Vicarien, Commenden, Chorscholer lehnē etc., de sunsten vorkamen mochten. Daran sich de Canonici an twiuell alss leffhebber der Scholen geborliken schicken werden. Vnd dewile nach anrichtunge des Pædagogij nicht so vele dener in der Kinder Scholen van noden syn, alss kan eins gesellen besoldinge tho des Mathematici vnd Poeten Stipendijs thogelecht werden. Vnd so an dem allen noch mangell vnd nicht genoch were, alss konde von der vpkumpst des gebuwetes, welchs mit vorleninge gottliker gnaden durch anrichtinge eines Pædagogij nicht wenich werdt gemehret werden an der hure veler waninge, de itzunder leddich stan edder gar weinig inbringen, ene verbeteringe geschen.

Den gedachten Personen können noch folgende Lectiones Pædagogij distribuit werden nach eines jedern gelegenheit, also dat in den ver dagen, nemlichen Mandage, Dingstage, Donnerstage vnd Freydays, stedes können twe Lectiones geschen in Theologia, ene des vormiddages vnd ene des namiddages, vnd dar tho alle dage souen edder acht Lectiones in linguis et artibus Philosophicis, vnd darbenueenst ock nüdige Repetitiones vnd examina pro junioribus, welche Lectiones nach gemenem rade vp bequeme stunde ordentliken können distribuiret werden, vnd können de Lectiones linguarum et philosophiæ disse syn:

- | | | |
|--------|---|---|
| Lectio | { | Grammatices Latinæ. Item Terentij, Vergilij, Ouidij, Ciceronis, cum repetitionibus et exercitijs Grammaticalibus. |
| | | Dialectices et Rhetorices cum exemplis et exercitijs. |
| | | Elementorum Physices et Mathematicum. |
| | | Ethices seu Philosophiæ moralis et Historiarum. |
| | | Grammatices Græcæ, Homeri, Hesiodi, Euripidis, Thucididis, Herodoti, Isocratis. |
| | | Grammatices Hebraicæ et Prophetarum. |

De Midweken vnd Sonnauendt mosten exercitijs styli et declamationum, item repetitionibus et examinibus deputeret werden, doch dat des Sonnauendes ock eine Lectio Catechismi, vnd Midwekens vnd Sonnauendes namiddages pro Studiosis Theologiæ Lectio Dominicalis Epistolæ vnd des Sondages Euangelij Dominicalis gesche.

Datt ock nemandt der Lectorn thom Capittell gehörig anderer empter halben dess Capittels sich entschuldigen edder an den Lectionibus vorsumlich sin darue, derhaluen können de anderen empter dess Capittels, so an den Lectionibus hinderlich sint, Sebastiano Corper befallen vnd vperlecht werden.

Two auditoria edder lectoria können syn, nemliken de olde Pipauen, dar vormalis hebben de Lectiones geschen plegen, vnd de westerside in deme vmmege, welche mit geringer vnkost durch den bauweiser kan thogerichtet werden. Dartho blifft dat Auditorium Theologicum, welch itzundt iss.

Tho wanigen der Studenten können vor erst de Cellen reparert werden, de im Dome sind bauen dem vmmege, vnd suss andere huser des Capittels, de thom dele leddig sten vnd vorfallen. So denne mehr Studenten kamen werden, alss kan ock mehr rades tho wanigen gefunden werden. Idt werden ock ane twifell de borger Stuben in ehren husern maken laten, de se verhuren können.

De Bibliotheca im Dome kan lichtlich van Jaren tho Jaren gebetert vnd vormehret werden, so ein geringe Deputatum jarlikes van dem gebeuwete darto vorordnet worde, besonderen dat jenne, welchs suss in der Papisterei tho vnnutter ziringe der altare vnd bilder, tho lichten vnd anderem donde iss geordnet vnd angewendt worden.

Idt moste ock ein stracke ernsthaftige Disciplina gehalten werden, datt de Joget mit geborlikem fruchten vnd dwange tho flitigem studerende, guden seden vnd erbarliken christliken leuende gewennet, vnd van leddichgange, boser geselschop, vnordentlikem vnd bosen leuende affgehalten werde. Dar tho weren nodich publicæ leges honestæ disciplinæ. So moste ock dem Consistorio edder Collegio Professorum ene geborlike Jurisdictio werden vorordenet de excessus scholasticorum tho straffende, dartho Priuilegia Scholasticorum nodich, vp dat de Rath tho Schleswigk der Studenten sick nicht anthomatende hebbe. Item Carcer pro Studentibus.

De disciplina priuata muste fürnemblich gehalten werden dorch twe Magistros ex Lectoribus, welche ock schlotell tho der Studenten husen, de sus nene Pædagogos priuatos bi sich wanne, hebben mosten, vp dat se desuluen beide bi dage vnd

auent tiden visitiren konden, desuluen edder jo ein van den moste mit bauen dem vmme gange sine waninge hebben bi den Studenten vpsehendes haluen. Ock moste ein jeder Studente, de nicht insonderheit jemandt van den Professoribus befallen were, dersuluen einem sin geldt don, nach nottruft tho dispenseren vnd Rekenschop daruan tho holdende, daruor se ock ere geborlike accidentalialia hebben mochten.

Ein Oeconomus were hoch nödich, desulue konde in dess Capittels bauwhusse edder in der Vicarien Collation vor eine temelike hure wanen, vnd vmme ein temlick geldt disch holden vor de Studenten, de suss bi den Professoren edder Borgern nenen disch hebben können.

Wenner solliche vorordeninge geschen, alss were darna nodich, dat Kon. Mat. vnd F. G. dem Capittell vnd allen Lectoribus ernstlichen manderden, dat ein jder syn ampt flitigen warde, bi vorlust siner Præbenden vnd Denstes. Item dat se alle mit ein ander einicheit in der enigen waren lere des gottliken wordes vnd Auspurgischer Confession, ahne allerlei erroginge¹⁾ mer seltzamer, ergerliker, vngelorder vnd vorforischer lere, opinionen vnd disputationen, vnd ok vthwendigen im leuende broderlike leue vnd frede ahne hader, zanken vnd ergernisse vnderandern holden scholen, mit angehafter ernstliker straffe der auertreder; vnd tho der behoff moste nemandt vor enen Lectorem gehalten oder angenamen werden, sonder sick ersten ercleren, dat he de hillige gottlike lehre vnser christliken gelouens, also desulue vns in der hilligen bibell vorgeschreuen vnd in den Auspurgischen Confession, Apologia, Schmalkaldischen artikell, Catechismo vnd anderen schriften dess hilligen Lutheri erkleret iss, vor recht vnd warhaftig bekenne, vnd also vnd nicht anders apentlich oder hemlich wille leren, vnd dat he van allen vorforischen Secten, besondern der Wedderdöper vnd Sacramentschwärmer, frey sey, alssdenne solch|gebruck in der loffliken Vniuersiteten tho Kopenhagen gehalten werdt.

Item idt were nodich, dat solche vorordeninge dess Pädagogij dorch Kon. Mat. vnd F. G. breue publiceret, vnd den vnderdanen opentliken angetöget worde, dat se mit geringer vn-

¹⁾ v: Erzeigung.

kostinge ere kinder alhir in Pædagogio holden vnd leren laten konden vsque ad gradum Magisterij vel studia facultatum.

Ock kunde van F. G. gnedige vorordninge gemaket werden, dat de Studenten van den borgern edder anderen Inwaneren tho Schlesswigk nicht tho sere mit hure edder dischgelde auersettet vnd beschweret werden.

Orig. i Gehejmearkivet. Stykket maa utvivlsomt være fra Aaret 1568.

5.

Love for Pædagogiet i Slesvig, udstedte af Hertug Adolf den 17de November 1567.

Leges Pædagogij publici Slesuicensis ab illustrissimo Principe et Domino, Dn. Adolpho, Hærede Noruegiæ, Administratore et Duce Slesuicensi, Holsatiæ, Stormariæ et Dilmarskiæ, Comite in Aldenborg et Delmenhorst etc. promulgatæ in ipsa nouj Pædagogij felici introductione, Anno a natiuitate Christi millesimo quingentesimo sexagesimo septimo, die Lunæ post Martini, qui est hodiernus Nouembris dies 17.

De Professoribus.

Lex I.

Initio volumus, vt Professores nostri Pædagogij Slesuicensis profiteantur se vnanimi consensu amplecti puram doctrinam Euangelij, sicut in propheticiis et apostolicis scriptis tradita et in Augustana Confessione repetita est, et quod sint immunes ab omnibus fanaticis et hæreticis opinionibus, quæ iudicio veræ Ecclesiæ sunt reprobata.

Lex II.

Cur singulari benignitate Professores et Scholasticos Pædagogij nostri ex vrbici Magistratus potestate exemerimus, et tamen scholastica societas Magistrato certo, cui obediat, et a quo regatur, carere non possit, ideo volumus, vt quolibet semestri communibus omnium Professorum suffragijs eligatur Rector Pædagogij. Hyemalis quidem proxima die Lunæ post festum Martinij ad perpetuam memoriam primæ introductionis, quæ hoc die decimo septimo Nouembris huius Anni millesimi quingentesimi sexagesimi septimi auspice Christo facta est. Aestiuus vero die Lunæ post dominicam Exaudi Rector electus publice in maiori

auditorio renunciabitur, ibique et tradentur liber, sigillum et clauē ad priuilegiū custodiam. Ac post eam actionem leges recitabuntur.

Lex III.

Volumus, vt Rectori sint subiecti (salua tamen nostra suprema iurisdictione) omnes professores et scholastici, quorum nomina albo pædagogij inscripta sunt, iuxta formam in priuilegijs expressam. Ad deliberationes autem de grauibz causis Rector conuocare debet collegium Professorum omnium.

Lex IIII.

Rector sit diligens inspector, vt professores honeste viuant et sedulo sine negligentia officia sua faciant, ac regat seuora disciplina mores Scholasticorum.

Lex V.

Volumus, vt Professores in docendo præstent fidem et diligentiam, atque tempestiue in Lectorio adsint, et absque honesta et necessaria causa lectiones non negligent.

Lex VI.

Volumus, vt exercitia declamationum et disputationum ab illis, quibus ea cura mandata est, non negligentur. Sint autem declamationes non ad criminationes et rixas, neque ad prauarum opinionum seminationem accommodatæ et directæ, sed ad utilitatem et eruditionem studiosæ iuuentutis. Ideoque cum in disputationibus Theologicis Superintendens aut in alijs Rector silentium mandauerit, sine mora tacere et quiescere disputatores debent.

De Studiosis seu Scholasticis.

Lex VII.

Volumus, vt Scholastici, quamprimum aduenerint, Rectorem Pædagogij adeant, eique conceptis verbis obedientiam promittant. Rector vero nomina eorum in album Pædagogij referet, eisque testimonium sigillo publico signatum dabit.

Lex VIII.

Coelestis doctoris Domini nostri Jesu Christi mandatum est, vt primum quærat Regnum Dei et Justitia ipsius. Volumus ergo, vt scholastici, qui nomina sua dederunt Pædagogio nostro, sint amantes pietatis, sedulo audiant sacras conciones, libenter et frequentes intersint diuinis cultibus, reuerenter participant cum Ecclesia mensæ Domini. Et non loquantur blasphemē aut

scurriliter de sacrosanctis mysterijs fidei Christianæ. Ministris quoque verbi debitam reuerentiam exhibeant.

Lex IX.

Mane singuli oratione sancta auspicentur studia, et vesperi diurnas operas oratione claudant, certisque formulis precum vtantur ante et post cibum, ac indesinentibus suspirijs et votis a Deo successum felicem suorum studiorum petant. Orent quoque pro verbi Euangelicij conseruatione, et pro Magistratibus, bono regimine, pace et incolumitate publica. Talibus enim exercitijs christianam iuuentutem assuescere et deditam esset decet.

Lex X.

Ad Christianam pietatem pertinet, vt adolescentes innocentiam vitæ vbique tueantur. Meminisse enim debent, se habere Deum inspectorem morum et factorum suorum, et Angelos sanctos custodes. Volumus itaque, vt mores scholasticorum sint pij, verecundi, casti et modesti, ne indulgeant gulæ, ebrietati et libidinibus, nec tranquillitatem publicam turbent conuitiis, famosus libellis aut cantionibus, rixis, pugnis, nocturnis discursationibus et clamoribus. Qui secus fecerint, eos Rector, conuocato collegio professorum, ad iudicium vocabit et pro grauitate delictorum puniet vel carcere vel relegatione.

Lex XI.

Debent scholastici semper meminisse, se doctrinæ pietatis et bonarum artium gratia a parentibus et amicis ad nostrum pædagogium esse missos. Volumus itaque, vt sedulo assidue et attente lectiones audiant, ætati et studijs suis de consilio Rectoris et Professorum conuenientes et vtilis. Non sint ignaui et ociosi temporis et pecuniæ consumptores. Si qui vero enormiter fuerint ignaui et negligentes, eos post aliquot admonitiones Rector de consilio Collegij ex studiosorum catalogo delebit.

Lex XII.

Volumus, vt nemo ex Scholasticis, qui annos viginti duos nondum est egressus, vagetur sine inspectore, cui sit commendatus, et apud quem pecuniam suam deponat ab eoque ad necessarios vsus repetat, vt parentibus et amicis rationes sumptuum transmitti possint.

Lex XIII.

Cum singulari clementia et beneuolentia, qua erga doctrinæ sanctæ atque artium et scientiarum vtilium ac bonarum studiosos

affecti sumus, liberaliter constituerimus Oeconomiam publicam. Volumus, vt illi, qui nostra liberalitate et beneficentia in Oeconomia frui cupiunt, modeste se gerant, Oeonomo vim, iniuriam aut fraudem nullam faciant, eique sponsores constituent aut singulis septimanis symbolum soluant.

Lex XIII.

Volumus, vt Scholasticj aulicis ministris nostris, ciuibus et incolis nostri oppidi Slesuicensis eorumque vxoribus, liberis ac familiæ contumeliam, iniuriam ac vim non faciant. Si quis hoc ius hospitij violauerit, a Rectore et Collegio seuerè punietur.

Lex XV.

Volumus, vt scholastici tempore hyemali post horam vespertinam octauam, et æstiuo tempore post horam nonam in plateis non vagentur, sed in suis Musæis adsint.

Lex XVI.

Volumus, vt vestitus scholasticorum sit honestus et moderatus, ne potius milites quam scholastici esse videantur. Et ne nimijs sumptibus preciosarum vestium parentes et semetipsos onorent. Gladios quoque et alia arma in oppido gestare non debeant.

Lex XVII.

Volumus, vt qui ad Rectorem vel Collegij iudicium a Ministro publico vocantur, sponte veniant. Et si ob delicta fuerint iussi carcerem ingredi, mandata sint obediētes.

Orig. i Gehejmearkivet.

6.

Erklæring fra Erasmus Heidtmann, Medlem af Slesvigs Domkapitel, om Aarsagerne til, at han nu i sex Aar havde vægret sig ved at erkjende Hertug Frederik af Gottorp som Koadjutor i Slesvig Stift. 1575.

Edle, ernueste, erbare, hochgelarte, grossgunstige herren. Es wirt durch E. E. bey mir abermahl die vor lengst begerte vnderschreibung ernstlich gesucht, die man mir zu etzlichen vnderschidtlichen zeiten ist anmuten gewesen, vnd vormercke darneben, das M. G. F. vnd herr fernere cunctation vnd dilation darin nicht leiden wollen. Wolte derowegen gantz dienstlich vnd demutig gebeten haben, eure herligkeiten vnd gunsten, also

meine grossgunstige herren, mich nicht zuuerdencken, das Ich meine einfalt vnd hohe nottrufft fur euren gunst, also den furstlichen geheimen rethen der mahl eins gruntlich entdecke. Aus was bedencken, motiuen vnd erheblichen vrsachen ich bewogen zw der begerten vnderschreibung bisher meines gewissens vnd anderer vrsachen halber nicht habe schreiten duruen, darmit mir nicht zwgemessen werde, das Ich mich entweder aus leichtfertigkeit vnd vnuorstant, oder aus halstarrigkeit vnd muthwillen hirinne vorweigert, welchs mir gegen m. g. fursten vnd herrn jo nicht geburen sollte. Das Ich nun vff vihfeltig suchen vnd anhalten mich bisher vber die sechs jaren zw vnterschreiben vorweigert, sein vnder anderen vornemblich diese vrsachen.

1. Furss erst haben mich meine eide vnd pflichten bewogen, darmit Ich dem Thumb Capittel vorwandt, die vff die statuten vnd die konigliche vnd furstliche kirchen ordinantzien gerichtet, denen diese *Electio coadiutoris* vnd von mir gesuchte subscription nicht gemes. *Requirunt enim statuta & ordinatio qualificatam personam, videlicet doctorem vel licentiatum theologiae, ordinarie & legitime secundum leges in ordinatione nobis praescriptas electam. Nimirum per capitulum et 4^{or} pastores, precedente regis & ducum consilio & consensu vnanimi &c.* Welchs in dieser Election nicht geschehen. *Persona enim non est nec erit qualificata iuxta ordinationem, quia iam puer est, princeps est, qui nec leget nec concionabitur iuxta ordinationem.* Es ist auch, *cum bona gratia et sub rosa loquendi*, vnordentlich vnd vngebreuchlig hir inne verfahren worden. *Regis enim et Ducis Johannis consensus initio exclusi, quatuor pastores non adhibiti, capitulum non capitulariter congregatum (quod equidem decuisset in causa tam ardua) legitime et deliberate non elegit, sed coacti sunt per carceres et in carcere ad subscribendum, idque non coniunctim, sed clam, seorsim & ad partes.* Es muste der eine zum andren nicht kommen, einer vom anderen nichts wissen, ehr der eine des andren handt sahe; das sich in solcher hohen sachen nicht geburet also zw procediren. Vnd ist auch solchs also straffs weise zw wegen gebracht, dar doch ein capittel zu der zeit wenig gesundiget hatte. *Delictum hoc fuit.* Ein Capittel hatte nach iren priuilegien, alten gebreuchen vnd gerechtigkeit

irer vnderdanen eine frauues person, die suspect war, das sie rath vnd dath zu ires mannes mordt gegeben, vff ein vorhor gefencklig eingezogen, derentwegen muste ein capittel incarceriert werden, vnd dem jungen herrn hertzog Friderichen das stift vffdragen vnd vorsigeln. Quæ hic conuenientia siue proportio delicti & pœnæ? Num ideo eligendus episcopus, quod propriam subditam iure suo antiquo incarcerationauerint canonici? Et quod magis est, jussi sumus hæc ad annos 20 tacere. Woraus ich abzunemen, der griff dohin gerichtet sein muste, das die seniores capituli midler weil hinsterben muchten, vnd da ich die zeit ableben wurde, vnd diese dinge alsedan vor die hohe obrigkeit vnd lanttschaft erst an thagk kemen, vnd ich darob zu rede gesetzt wurde, hette ich villeichts meiner collegen keinen, der mir zw vnser entschuldigung alsedan konte helffen, wie dise dinge sich zugetragen, die der ordinantzien vnd der herren patronen hocheidt zw wider gehandelt weren, dakegen aber des Capitells vorschreibung vff hertzogen Friderichen person lautet, electionem hanc legittime, libere, deliberate, incoacte, absque villa simoniaca prauitate etc. factam. Wie dan die wort in der verschreibung lauten. Aber Godt dem herren ist alles bewust, wie freywillig solchs zungen sey. Derwegen blibe alsdan schir morgen der vngelimpff, die misshandlung, meineidt vnd vntrew gegen den anderen herren patronen bey dem capittel alleine, vnd in sonderheit bey meiner person, reliquis defunctis, weil ich der kön. Matt. vnd hertzog Johansen diener gewesen, vnd daher grosse gnad vnd wolthat empfangen vnd in dies capittel von Irer M. vnd F. G. gnedigst vnd gnediglich promouirt worden. Derentwegen mir auch die vnderscheibung so vihl bedenklicher, beschwerlicher vnd auch gefehrlicher gefallen.

2. Furs ander dieweil dise election der kön. Matt. vnd F. G. Hertzog Johansen hocheit zuwider war, die irer Matt. vnd furstlichen gnaden in der kirchen ordinantzien expresse reseruirt vnd vorbehalten ist, welchs mir also einem diner vihl verweisslicher dan anderen canonicis fallen wolte, das ich nicht alleine wider die ordinantzien vnnd meinen eidt, sondern auch also ein vndanckbarer vnd vntreuuer diener gegen meiner gnedigsten vnd gnedigen herren promotoren hocheit hirinne gehandelt. Dapur mich Godt gnediglich behuten wolte. *Homine enim ingrato nihil*

peius, nihil detestabilius terra alit. Dixeris hominem ingratum, et omnia vicia dixeris.

3. Furs dritt bewegen mich auch nicht allein die vorige grosse vngnad regis Christiani tertij et filij regis Friderici kegens capittel, die ich aus Irer Maiesteten schreiben ans capittel, so noch vorhanden, gelesen, von wegen das ein capittel F. G. hertzog Adolffen hibeuer, rege inscio, zum administratorn erwelet &c., sondern auch das reuers, so F. G. hertzog Adolff vnd ein capittel der kön. Matt. anno &c. 63 zw der zeit gegeben, wie Ire kon. Matt. hertzog Adolffen election die leng geconfirmiret &c., das in kunfftigen wahlen eines administratorn Irer Matt. hoheit vnd der ordinantz zu wider nicht mer verfahren werden sollte. Das doch in hoc casu geschicht &c. Wie wolt ich den schir morgen gegen der kon. Matt., collegis meis defunctis, bestehen, das ich wieder solche furstliche vnd capittels obligation vnd Irer Matt. præeminentz vnd hoheit zuwider mit meyner armen vnderschreibung gehandelt vnd mich vergriffen hette. Derentwegen mich wunder nimbt, das man nicht erst vnd furnemblich hirinne vmb der kon. Matt. consent erbeitet, der billig vorher gehoret; sondern seine Matt. nu ausschleust, vnd die dinge von vns armen mennern fordert, das wir mittel vnd werckzeuge hirzw vnd zu solcher vnordnung, vnd was folgents daraus entstehen konte, sein sollen, dadurch aller vngelimpff vnd vngnad schir morgen, wen die herren wol freunde bleiben, wff vns allein geladen wurde. Ich habe oft von meinen seniorn gehoret, wie sie von seligen Andreas von Barby cantzlern fur ehr vnd eidvorgessene leute, propter electionem ducis Adolff, rege inscio, gantz sehr geferlich gescholten vnd gedrauet sein worden: die ko. Matt. wurden sie irer priuilegien entsetzen vnd des landes vorweisen. Webr weis, was inen were begegnet worden, da die ko. Matt. mit thode so balt daruff nicht abgangen weren. Was werden den die itzige ko. Matt. thun, die nicht allein die ordinantz (vt pater rex) sondern auch das reuers fur sich haben. Hæc me merito terrent.

4. Ob auch diese election solcher hohen furstlichen personen zw dieses stifts, zw der thumbkirchen vnd capittels, auch des gantzen geistlichen standes dises vaterlandes wolstande, gedey vnd bestes hinsehe vnd gereichen werde, solchs stelle ich

vorstendigen nachzudencken, den ich in hoc articulo mit euren herligk. vnd gunsten, nicht alse F. G. rethen allein, sondren auch alse den landsaten conferire, mit denen dis stift vnd capittel in der landen priuilegien vorahn steht einuorleibet, vnd rede itzunt quasi in conspectu Dei cum viris pijs & cordatis bonæ conscientiæ, qui Dei gloriam, pietatem et justiciam amant. Dies stift ist zw solchem nicht fundiret noch gemeinet, ist auch der koniglichen vnd furstlichen kirchenordinantz gantz vngemes. Es ist auch, so lang dis stift gestanden, kein Landessturst alhir bisschoff gewesen ante ducem Fridericum. Sed ipsius electio fuit limitata ad exiguum tempus solummodo duratura, so lange S. F. G. zu anderen stiften promouiret wurden; solten S. F. G. alsdan von disem stift wider abtreten, vnd es folgens iuxta ordinationem administriert werden, vrkunt briue vnd sigel, so noch bey dem capittel; et tidem sigillatam interposuere regia majestas & dux Johannes tamquam patroni hujus capituli & ecclesiæ, ne dux Fridericus episcopus quid tentaret contra jura & statuta huius ecclesiæ atque capituli. Wie mans aber itziger zeit furhatt, sichts dohin, das dis stift hinfurder alweg bey den fursten bleiben solle. Quid inde tandem expectandum sit, recentia exempla monent, quando traditur gladius illi, cui abutenti non potest vicissim præripi. Ist nicht vnbeuust, wie das erst bischofflich reuers gelautet, so F. G. hertzog Adolff dem capittel gegeben de non abutendo. Ein ander episcopus hette sich nicht vnderstanden ein capittel zw incarcerieren, zu verurtheilen vnd solche beschwerliche dinge inen zu extorquieren, iren nachkommen vnd armen lansten vnd gutern zw trefflichen schaden, welchs auch ime von des stiffts patronen nicht were gestattet worden solcher gestalt mit dem capittel zuuerfahren. So ist auch an dage, was dis capittel vnd stift itzunt fur eynen standt habe, vnd wie es gehanthabet werde in presente administratione. Die funff besten capittels houe sein fast wegkommen, der eine nach dem anderen. Die kirche Born ist wegg, das Bleke cappel ist schir wegg, das dorff Sandbeke wirt von Asmus Rumor erbarmlich tractirt, das dorff Winding ist auch wegg, imgleichen die drey vicarien gutter in Schwanzen &c. Die prelaten vnd thumbhern werden von irem bischoffen alse arme missdeders in scheussliche gefenckunssen geworffen, ire arme landsten vnd

bauren stecken in schwerer verderblicher dinstbarkeit zur Mor-
 kirchen vnd Gottorff &c. sine modo & fine. Dis ist des ca-
 pittels vnd irer guter vnd armen leuten zustandt vnd hanthabung
 sub statu presente. Klagen wirs regi & duci Johanni, vt patronis,
 vnd der lantschafft, so scheldt man vns fur auffrurer, homines
 seditiosos, die die herren kegen anderen furen &c. Schweigen
 wir aber still, vti iam fit, so thun wir kegen vnsern gewissen
 vnd pflichten, alse vntreue haushalters, vnd wirts mit des stifts,
 kirchen vnd capittels guter je lenger je erger, wirt auch die leng
 eine prescription vnd possess daraus. Wir aber sein arme ge-
 ringe leutt, wen der administrator vns die geburliche hulfliche
 handt nicht reichen will, sein vir vihl zw schuach ad defendenda
 bona huius ecclesiae & capitulj. Was können sich nu vnserere
 successores anderst sub eiusmodi principe episcopo vormuten,
 wen man den itzigen weldt lauff ansieht, omnia enim in dete-
 riora ruunt, dar zw wir dan nu mittel vnd verckzeuge sein
 müssen. Es were mir besser, das Ich nummer in dis capitell
 kommen were. Den die zw solchen gefערlichen handeln vrsach
 geben vnd mittel vnd werckzeuge sein, das die geistlichen al-
 müssen, die zw Gottes ehr fundiret, in solchen brauch werden
 gewendet vnd in solche hende gebracht, müssen vnserm hern
 Gott vngezweiffelt schwere rechenschaft dar fur thun; quæ enim
 Deo dicata sunt, ad prophanos vsus transferri non debent. Wen
 solche hohe personen die stiftte hinhaben, fragen sie weinig
 nach den thumberrn, die sie darzw verholffen. Non semel
 admittuntur in conspectum sui episcopi. Das ist von alters so
 nicht gewesen. Dies aber thete nicht ein vndere person, ein
 bisschoff, der beflisse sich vihlmer, das er sein capittel in
 ehren hielte, dauon ehr das stift bekomen. Dieweil nun mein
 G. F. vnd her das stift fur seinen sohn vom capittel begeret,
 eigete sichs zwar, das S. F. G. des capittels personen vnd guter
 hanthabung sich so vihl mer in gnaden liesen befolen sein, vnd
 die entwendete houe vnd guter zw Sandbeke, Winding, Schuantzen
 &c. erst in gnaden wider einfolgeten, auch des capittels landsten
 der beschwerlichen neuen dienstbarkeiten zur Mohrkirchen, Got-
 torff &c. loss liesen, vnd ein capittel allerding in pristinum &
 integrum restituireten, daraus dan ein capittel eine besserung spurete
 vnd dardurch so vihl getroster vnd williger wurde, seiner F. G.

mit rade vnd consent der andern hern mitpatronen in allem muglichen vnderthenig zu wilfaren. Den das stift vnd dominium in die hende zubringen, daher solchs zuermuten, hatt vihl bedenckens. Ich bin schuldig als ein geschwornor diser thumbkirchen vnd capittels solchs von mir zu sagen, mehr kan ich nicht thun, ich bin ein armer geringer man.

Dis sein vnder andern meine motiuen, worumb ich bisher nicht habe vnderschreiben duruen, den es ein vnordentliche vnd vngewondliche election, die wider meinen eidt, wider des capittels statuten vnd ordinantz, wider die konigliche vnd furstliche præminentz vnd hoheit vnd wider das vorsigelte Reuers, so der kon. Matt. gegeben worden. Vnd darneben auch zu besorgen, das dises stiftes, capittels vnd gantzer geistlichkeit vhelstandt, gefahr vnd vntergang hirdureh lenglich vorursacht werden mugte. Ich geschweige alhir etzlicher leutt gefehrliche molitiones, die mir in diser sachen villeichts nachstellen, vt habeant quod in me calumnientur, da ich nun vnderschriebe, das ich zuuor in meiner bestrickung nicht habe thun wollen.

Nun zweiffel ich aber nicht, ich sey bey meinem G. F. vnd hern in grossem vordacht, als das ich seiner F. G. hirin aus lauter mudtwill zwwider sey, weil ich nicht so balt vnd willig als andere meine collegen vnderschriben. Sie haben ihr bedencken gehabt, ich das mein, vnd mus fur mich selbst antuorten. Ich bin noch vnuergessen was der Seniorn etzliche mir vortrauet, worumb sie dies so schleunig vnderschriben, das dadurch an thag kommen muchte, was die thumbhern gesundiget, vnd was man durch ire zueierte gefencknussen gemeinet vnd gesucht habe &c. Meine motiuen hab ich itzunt erzelet. Vnd ob ich wol weis vnd mit betrubtem gemuthe vorstehe, quid sit habitare sub principe inclemente & irato, so stell ich doch zu eur also hochverstendigen begabten hern bedencken, ob ich nicht solche angezogene motiuen vnd vrsachen billig zu gemute furen solte, da ich anderst fur einen erlichen ehr vnd eidlibenden man wolte gehalten sein, vnd meinen standt mit ehren, Gott vnd gutem gewissen bekleiden, das je ein ider erlicher billig thun soll. Zw setzen da ich furstlicher G. hertzog Adolffen diener were, vnd von S. F. G. so grosse furderung, gnad vnd guththadt, als von der ko. Mtt. vnd F. G. hertzog Johansen meinen

gnedigsten vnd gnedigen heren empfangen hette, vnd mich also gegen S. F. G. hocheit vergreiffen wurde, was wolten S. F. G. von mir anders als von einem losen, leichtfertigen, vndanckbaren menschen halten vnd sagen? Derwegen ich meines verhoffens in vngnad nicht konne billig gezogen werden, das ich meinen gnedigsten vnd gnedigen herrenn. die meine weinige person in dies capittel gepromouiret, wolte gern trew vnd danckbar sein, also einem erlichen man geburet. Eure herligkeit vnd gunsten sein auch eures herren diener vnd weidt hogere personen, als ich armer man nicht bin, ich stelle es zu cur selbst eigen bedencken, was ir hierinne thun wolten, da ir in meiner stadt weret. Fur meine geringschetzige person aber in diser sachen ruffe ich Gott zum zeugen, der weis hirinne mein intent vnd meinung zw sein, das alles ordentlich vnd vnuerweislig disem stift, thumbkirchen vnd capittel zw gedey vnd gutem zugehn muchte.

Vnd worum haben die kön. matt., furstliche gnaden vnd gantze landschafft dem capittel die ordinantz furgeschriben vnd gepubliciret, vnd iren hohen schweren eidt deruff zuthun vns vfferlegt, da wir solchs nicht halten sollen oder mugen, non equidem cum iuramento ludendum, sicutj pueri ludunt cum astragulis. Deus non habebit insontem illum, non inpunitum relinquet, qui nomen Dei in vanum vsurpauerit. Nu erfordert die ordinantz personam qualificatam. Sol das nicht gehalten werden in solcher hochwichtigen sachen, so muste je billig die ordinantz vorerst von der hohen vbrigkeit vnd gantzen lantschafft, also stifter derselben, zugleich vnanimi consensu wider geendert werden. Non enim canonicorum, sed illorum est immutare ordinationem, quorum fuit condere, si alias pia maiorum instituta immutare licet et decet. Soll aber der bisschoff zu Schlesswig hinfurder keine qualificata persona sein vnd die ordinantz nicht mer gelten, so gun ichs disem herren gantz gerne, wofern wir vor erst vnser eiden vnd pflichten desfalls erlassen, vnd der hohen vbrigkeit consent, wo billig, vorher ginge, vnd dessen vorburgung geschehe, vt tempore ducis Friderici fecerunt regia Ma. & dux Johannes, de non abutendo.

Dennoch erbielte ich mich gegen meinem G. F. vnd heren zu aller vnderdenigen wilfarung vnd dinstbarkeit in allem dem, das meinem gewissen, ehren vnd pflichten nicht zuwider, vorseh mich

auch in vnderthenigkeit S. F. G. also ein gottesfurchtiger furst mir anders nicht anmuten sein werden.

Vnd weil ich mich dan meines einfeltigen bedenckens, dadurch ich zw dieser suspension bisher verursacht, vnd darneben auch meines vnderthenigen erbietens meinem G. F. vnd landeshern in allem muglichen zw wilfaren erklaret vnd erbotten, vnd vormercke, das S. F. G. keine lengere suspension ohne sunderlichen grossen vngnaden gestatten wollen, vnd ich mich dan zw e. herligkeit vnd gunsten also meinen grossgunstigen lieben herren vnd Mæcenaten alles guten getroste, als bitt ich gantz dienstlig vnd demutig, auch propter Deum, eure gunsten, in betrachtung meiner motiuen, mir hirinne euren guten vnd besten radt verleien vnd mittheilen wollen, wie ich mich doch hirinne vnuerweislig vnd am besten verhalten solle, vnd ob ich ohne verletzung meiner eide vnd gewissens dies vnterschreiben konne. Godt weis, das ich gern wolte vffrichtig vnd vnuerweisslig handeln, vnd mich auch also verhalten, das ich beide einen gnedigsten konig vnd auch an meinen G. F. vnd hern hertzog Adolffen einen gnedigen herren haben muchte. Ich bitte mein einfalt besser zuuorstehen vnd zudeuten, als ichs furbringen konne.

Da es aber je anders nicht sein kan, soll oder mag, dan das ich nu mehr vnderschreiben musse, so mus ich armer vnderthan es Gott befelen, vnd habe alsdan dies fur mir, nach dem beide fursten, hertzog Johans vnd hertzog Adolff meine g. fursten vnd hern hirinne geconsentiret, vnd ein gantz thumbcapittel solchs vor lengst vber 6 jaren vnterschrieben vnd versiegelt, welchs dan volgents mein G. F. vnd her, hertzog Johans der elter, gnedichlich geconfirmiret, et ego quasi iunior in capitulo solus & vltimus iam resto, solusque id impedire nequeo, quia vnus resistentia nullius, iunior quoque per se sine voto est, vnd hiruber alle meine erhebliche motiuen vnd eingewandte excusationes auch langes vffhalten nichts helffen mugen, sondren S. F. G. so steiff vnd ernstlich vff meine vnterschreibung drengen, vnd S. F. G. durch meiner missgonster felschlichs angeben sich midlerweill gegen mir oft vnd zu vihl zorn vnd vngnaden leichtlich bewegen lassen, das ich also rebus sic stantibus in steter gefahr alhie leben mus, mir auch etzlich mahl gefehrlich mit gefengkhus vnd sonsten gedrauet, zu deme mir auch als einem

armen vnterthanen vnd geringen person kegennt meinem landess-
fuersten mich hirinne vffzulehnen fast vnmuglich vnd auch ver-
geblich, weil ichs numehr alleine nicht wehren kan, sondren
ohne mein vnterschreiben gleichwoll fur sich gehet was geschehen
soll, vnd ich also in dieser sachen anders nichts beschaffen,
sondren alleine mein selbst eigen euserst vorderb vnd vngeluck
verursachen wurde, cogor tandem obsequi per metum, vt spero,
qui cadit in virum constantem. S. F. G. mугens gegen Gott,
der kon. Matt. vnd gantzen landtschafft verantworten, das hir
inne nicht ordentlich nach der ordinantzien verfahren wirt. Dar
ich auch schir morgen von der kon. Matt. vnd der lantschafft
dessfals zu rede gesetzt wurde, bitt ich eure e. vnnnd gunsten,
mir . . dieser meiner eingewandten vnd gethanen protestation
vnd entschuldigung alsedan wollen alweg gestendig sein.

I Randen: NB. Duo me mouent, qualificatio iuxta ordina-
tionem et regiæ Ma. consensus.

Udvendig Paategning: Vrsachen vnd motiuen worumb E.
Heithman die election Friderici, Adolphi ducis Schlesv. et Hol-
satiæ &c. filii, nicht hat vnderschreiben duruen oder mугen.
An die ernuesten vnd erbaren Hans Blome vnd Caspar Hoier.

Udkast i Gehejmearkivet.

7.

*Tvende Aktstykker angaaende at en Lægmand havde uddelt
Nadveren i Havtoft Kirke. 1566.*

a.

·Durchluchtige hochgeborne gnediger Landesfuerste vnd here,
Jwen F. G. sind mine gehorsame vnderdenige vnd bereitwillige
denste stedes voran bereitt. Gnediger here, hir mitt kan ick
Jwen F. G. in aller vnderdenicheit klagende nicht vmegaen, dat
ick arme vnd elende olde bedagede man van minem Pastor
vnd Selsorger etlicher maten vorforet vnd vorschundet sy ge-
worden, also dat ick neffenst eme vp sin erfordereent, dewile he
wat swecklick gewesen, dat hillige vnd hochwerdige Sacramente
vththodelende my vnderstanden, este ick nu wol van velen des-
falss vordacht vnd tho gemeten, alss schulde ick sodan misbruck
wetentlick vnd wreuentlick gedan hebben. Edt heff ouerst de

erwerdige vnd hochgelerde Docter Paulus van Eitzen Superintendentens wo gelichesfals dat gantze Consistorium mi desfals gefriet vnd entschuldiget, vormoge erer schin vnd bewis, also denne G. F. vnd here de erbar Bartram van Aneuelde, Amptman vp Flensborch, nachdeme ick arme man vnder der konincklick Maiestat im lehene Flensborch geseten, solches erfahren, wil he mit des gemelten Superintendenten vnd Capittels afsage, dewile de dadt tho twen tyden geschen, sick nicht gesedigen laten, sunder is des entlicken willenss, dat he mi arme man van huse edder haue, edder ock sust suare broke van mi tho hebben bedacht is, darmit ick arme man in dusser sake vth wi-singe der afgesprakenen sententie muchte gefriet bliuen. Dem na gelanget ahn Jwer F. G. mine vnderdenige denstlick vnd hoch flitige bit, Jwer F. G. willen my arme man so gnedich erscheinen vnd by dem erbaren Bartram van Aneuelde de gnedige vorscheung (sic) doen, vnd my arme man ahn Bartram ein gnedige vorschrift midt delen, dar midt he, dewile de sake in J. F. G. karke sick tho gedragen, vnd van den Consistorialen tho rechte afgesecht, vnd ick desfals gefriet worden bin, sick besedigen laten, edder wo nicht dat de sake bet vp den negesten recht vnd landach mochte vorschauen bliuen, vnd dat ick arme man an ferner fare by minem arme wiue, hus vnd haue sin vnd bliuen moge, neffnst vnderdeniger bitt, Jwer F. G. wollen doch de afgesprakene sententie dorch lesen, vp dat J. F. G. de sake recht vornemen mogen, vnbesueret sin, mi arme man so gnedich erscheinen, vnd ein gnedige vorschrift an Bartram meddelen, dat wert der almechtige vnd ewige Godt, de eine vorgelder vnd beloner aller woldatt ock erkenner aller bedroueden herten, vnuorgulden nicht laten, vnd ick arme elende olde man sy des vmb J. F. G. mit liue, gude vnd blode, na alle minem vormoge thovordenen in aller vnderdenicheit bereit vnd willich, des erkenne de almechtige Godt, de ick J. F. G. hirmit troulich benele.

J. F. G. vnderdenige gehorsame

vnd willige vndersate

Jes Schroder tho Holm.

Udskrift: DEM Durchluchtigen hochgebornen fursten vnd heren, heren Adolffen Eruen tho Norwegen, hertoch tho Sleswick-Holsten Stormaren vnd der Ditmarschen, Graffen tho Olden-

borch vud Delmenhorst, minem gnedigen Landesforsten vnd herren vnderdenichlick.

b.

Witlich vnd apenbar si alle denn jennenn, so dith gegenwerdige Carspellwinde senn, horenn effte lesenn, se sin gestlich edder weltlich, dath nha Christi vnser leuenn herenn vnd salickmakers geborth xv^e vnd darnha in dem lxxj jar am ersten sondeage nha Ostern vor den gantzen gemenen carspelludenn tho Hauetoft kercken gehorich up gemeltem kerckhaue nha der predige gottlikes wordes, erschienen de achtbarenn vnd vornehmenn Jes Bornsenn, Hardsesfageth in Vggelharde, Jurgenn, Vageth tho Rüddekloster, vnd Clawes Wendth, Amptschriuer tho Flensborch, vnd in nhamen ock uth hete vnd beuel des ernstfestenn vnd erbarenn Barthram van Aneuelde, Kon. Mat. tho Dennemarck Radt, Amptman tho Flensborch, de gantzen gemenen Carspellude olt vnd iunck offentlig wu de warheit tho bekennen fruntlich geuorderth vnd gebeden, also der gestalt, wath ehn bewust wher vnd se gesenn haddenn, wo offth vnd vakenn Jes Schroder tho Holme als kercksware darsuluesth hadde der gemene dess suluigenn Carspell dath Sacramente den waren liff Jesu Christi geueenn vnd vorreketh. Darup de gantzen gemenen Carspellude darsuluest eindrechtlich offentlig bekanth, betuget vnd gesecht, dath se sulck tho twemalenn van gedachtenn Jes Schroder gesenn, dath he denn warenn liff Jesu Christi der gemene vorreketh, also nomlich vnd erstlich up denn hillige osterdach Anno 64. Thom anderen mall up den osterdach Anno 65. Sulckes wolden se gestendich sinn, wen vnd wor idth nodich, wo ock gedachte Jes Schroder suluesth nicht anders konde seggenn, sunder sulckes wolgestendich where, vp sulcke gemelte tuchnisse der gantzen gemenen Carspellude, de up gemelten Jes Bornsenn, Jurgenn Vaget vnd Clawes Wend van wegen des ehrgemelten Barthram van Aleuelde ein Carspellwinde begerth vnd gebeden, worup den disse nhageschreuen achte frame erlike vnberuchtige Carspellude vthgenometh also mith namen Jep Jessen tho Hostorp, Jes Negelsen darsuluest, Clawes Gammell tho Tarsbalge, Peter Lassen tho Wisebul, Hans Carstens tho Loite, Jes Hermess tho Bonsbull, Marquarth Hansen tho Klapholt vnd Jep Hansen tho Hauetoft. De suluigen, nha dem se sick tho besprekende

uthgegann vnd nha ehrenn beraden mode wedder binnen quemen, bi ehrenn, waren worden, truwen vnd guden gelouenn bewindeden vnd betugedenn, dath se sulcke getuchenisse vnd thostanth, wo bauen gemelt, also van den gedachtenn gemenenn Carspelluden angehoreth vnd geshenn hebbenn. Tho orkundth vnd mber bekrefftinge der warheit hebbe wj gantzen gemenen Carspellude vnser Carspels ingesegell hir vnden wetenlich laten druckenn. Gegeuen, geschen vnd geschreuen ahm jare vnd dage wo bauen gemelth.

Orig. i Gemeinsch. Arch. VII, 29 d. og f. I Seglet ses: Jomfru Marie med Barnet, med Omskrift: HAWETOFT KERKEN S.

5.

Om Slesvig Stift efter Hertug Adolfs Død 1586.

Kun nødig havde Kong Frederik II erkjendt Hertug Adolf som Administrator over Slesvig Stift, men Valget af hans Søn Frederik som Koadjutor havde Kongen aldrig villet samtykke i, og de Forhandlinger, som derom vare førte i Odense 1579, havde ikke bragt nogen Afgjørelse. Da Adolf døde den 1ste Oktober 1586, betragtede Kongen sig derfor som Stiftets rette Herre, og udstedte, saasnart han havde modtaget Budskabet om Hertugens Død, Befaling til Kansler Niels Kaas, Statholder Henrik Rantzov og tvende andre Adelsmænd om at begive sig til Slesvig for indtil videre at tage Stiftet i Besiddelse i Kongens Navn¹⁾. I et Brev, Kongen senere udstedte i Haderslev den 20de December s. A., gjør han vitterligt, at han som Stiftets øverste Patron efter den Magt og den Pligt, som Patronatsretten skjænkede ham, havde besluttet atter at bringe Stiftet i den Form, som Kirkeordinansen anviste, til hvilken Ende han havde indkaldt Domherrerne til Haderslev og forhandlet med dem. Forat Biskoppen og Kannikerne bedre kunde varetage deres Studier og Kald, vilde han befri dem for Bestyrelsen af Stiftsgodset, og forat de forfaldne Bygninger

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 1.

maatte blive istandsatte, vilde han indtil videre tage Godset til sig, indtil alt atter var bragt i god Orden, det bortkomne atter erhvervet tilbage, og alt sat i den rette Stand til Kirkernes og Skolernes Bedste. Hvad der i Henhold til Kirkeordinansen tilkom Biskoppen og Domherrerne, skulde blive dem betalt. Kapitlet forpligtede sig fra sin Side til ikke at skride til Valg af nogen Biskop eller Amtmand uden Kongens Raad¹⁾. — Det er rimeligt, at idetmindste en Del af Kannikerne ikke have været ilde tilfreds med Forandringen, da det var i frisk Minde, hvorlidet Hertug Adolf havde agtet deres Privilegier. Til Amtmand paa Svavsted satte Kongen sin Raad, Clavs v. Ahlefeld til Gelting, og da denne indberettede, at der paa Slottet fandtes nogle Kister med gamle Brevskaber, Stiftet angaaende, befalede Kongen d. 15de Sept. 1587 Domkapitlet at udnævne tvende af sin Midte til i Forening med Amtmanden og en Notarius at optage en Registrant over Brevene, og lade de beskadigede afskrive. Dette er Oprindelsen til den saakaldte Svavsted-bog, der indeholder korte Uddrag af de Dokumenter, som dengang fandtes i Stiftsarkivet²⁾. Nogen «Biskop eller Superintendent» blev ikke valgt, da Povl v. Eitzen erkjendtes som saadan for hele Stiftets vedkommende, saalænge han levede († 25de Febr. 1598). Efter hans Død søgte den daværende gottorpske Hertug Johan Adolf at faa sin Generalprovst og Hofpræst M. Jacob Fabricius anerkjendt som Superintendent i hele Stiftet³⁾, men da det ikke vilde lykkes, beskikkede han for sit eget Vedkommeude den 16de August 1600 bemeldte Fabricius til Superintendent i alle de gottorpske Lande⁴⁾. En almindelig Superintendent for

¹⁾ Waitz, Urkunden II, 35—6.

²⁾ Noodt, Beiträge. II, 366—7. Svavstedbogen er trykt i 4de Bind af Westphalens Monumenta inedita.

³⁾ Hertug Johan Adolfs Brev (dat. 18de Sept. 1598) til Christoffer Valkendorf om at virke hos Kong Christian IV til denne Plaus Fremme, findes nedenfor som Tillæg Nr. 2.

⁴⁾ I Hertugens Brev herom findes følgende Ytringer: «Nachdem des

den kongelige Andel af Slesvig og Holsten beskikkedes først i Aaret 1636, og det blev den bekjendte D. Stephan Klotz. Da han fik Navn af Generalsuperintendent, antog den gottorpske Superintendent ogsaa denne Titel¹⁾.

Efter Kong Frederik II's Død (4de April 1588) udspandt der sig vidtløftige Forhandlinger angaaende Stiftets Stilling og Bispevalget. Disse Forhandlinger vare udelukkende af politisk Natur, vi kunne derfor her indskrænke os til en kort Omtale af dem. Det danske Regjeringsraad, der herskede i Christian IV's Mindreaarighed, søgte med Kraft at hævde, at Slesvig Stift var nøje knyttet til den danske Krone, idet man gjorde gjældende, at de Rettigheder, som Ærkebissen af Lund i sin Tid havde haft, ved Reformationen vare gaaede over til Kongen. Paa en Landdag i Flensborg i Maj 1590 forsøgte man under meklenborgsk og hessisk Mægling at komme til Enighed, men det lykkedes ikke. Den gottorpske Hertug saa meget nødig, at Kongen var i Besiddelse af det faste Slot Svavsted, der laa midt i de gottorpske Lande, han foreslog derfor, at man skulde dele Stiftsgodset og tilbød at give Løgumkloster for Svavsted. Men et saadant Bytte vare de danske Raader ikke tilfredse med. Hvorfor dele, hvad man havde helt og mente at have med Rette! Summen af Paastandene fra dansk Side var (efter det hessiske Sendebuds maaske mindre korrekte Beretning til sit Hof): den danske Kong Svend havde grundet Slesvig Stift og senere forandret det øvrige Sønderjylland til et Hertugdømme; saaledes havde der været

Superintendenten Amt unserer Fürstenthumbe vud Lande unlängst erlediget und aber dasselbe bis anhero aus sonderlichen Ursachen nicht wiederumb besetzt werden können, dass wir deswegen dem ehrwürdigen und hochgelehrten unsern Hofprediger Generalproben Jacobo Fabricio in Gnaden committirt und anbefohlen in solcher sedis vacantia des Superintendenten vices in unserm Antheil dieser Fürstenthumbe zu verwalten« (Slesvigske Prov. Efterretn. IV, 561).

¹⁾ Samml. von den wicht. Abhandl. in den Schlesw. Holst. Anzeigen. III, 516. 543. Jfr. Schlesw. Holst. Gemeinschaftl. Verordn. S. 613—4. Jensen, Kirchl. Statistik. S. 133.

to Fyrstendømmer i Landet, et gejstligt og et verdsligt; det sidste var 1326 kommet i Hertugernes Hænder, det første var blevet ved Danmark. Fra gottorpsk Side paa-stodes: Bispedømmet var stiftet af Kejser Otto, det var intet særegent Fyrstendømme, men et Len af Hertugdømmet, dets Privilegier vare stadfæstede af Hertugerne, som Bisperne havde hyldet, ligesom de ogsaa havde svaret dem Landskat og andre Paalæg og ydet dem Krigsfølge. — Enden blev denne Gang, at Stridsspørgsmaalets Afgjørelse blev udsat, indtil Christian IV blev myndig. Imidlertid skulde hver Part indgive en skriftlig Fremstilling af Sagen. Svavsted Slot (»Stiftshuset«) blev fremdeles i Kongens eller om man vil det danske Regjeringsraads Hænder, skjønt Hertug Filip ikke vilde anerkjende Berettigelsen¹⁾. Den 1ste September 1593 stadfæstede Christian IV det slesvigske Domkapitels Privilegier, idet den i Aaret 1542 med Landstændernes Samtykke oprettede Kirkeordinans udtrykkelig fremhævedes²⁾. Derimod fratog Hertug Johan Adolf ved en Forordning af 6te Juni 1595 Domkapitlet Retten til som Konsistorium at dømme i Ægteskabssager fra den gottorpske Landsdel, og overgav denne Ret til sin Generalprovst M. Jacob Fabricius og Sognepræsten ved Slesvigs Domkirke M. Martin Pleccius³⁾. En af de sidste Rester af Domkapitlets tidligere kirkelige Betydning gik saaledes tildels tabt.

Efterat Christian IV var bleven myndig (1596) indtraadte indtil videre ingen Forandring i Stiftets Stilling, men i

¹⁾ Waitz, Urkunden. II, 37—39. Noodt, Beiträge. II, 368—78. Den fyrstelig gottorpske Relation og summariske Betænkning over det, som i Sagen angaaende Højhedsretten over Slesvig Stift er for-handlet Anno 1590 i Maj, og hvorpaa Sagen for Tiden beror, findes i Gemeinsch. Arch. V, 7 a. Efter en udførlig historisk Deduction sluttes, at Kongen har til Stiftet Jus superioris sive directi dominii, medens Hertugerne have Højheden.

²⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. III, 522—3.

³⁾ Lackmann, Einleitung. II, 101—2.

Aaret 1602 lod Kongen sin Broder, Hertug Ulrik, udvælge til Biskop af Slesvig og overdrog ham Nydelsen af Stiftsgodsets Indtægter, for paa den Maade at affinde sig med hans Arveret og forat undgaa en Deling af den kongelige Del af Hertugdømmerne. Overhøjheden over Stiftet fastholdt Christian IV imidlertid ligefuldt med stor Bestemthed og vilde paa ingen Maade indrømme Hertugen af Gottorp noget Kompatronat¹⁾. — Hvad Biskop Ulrik angaar, da var han født paa Koldinghus den 30te December 1578. Han fik ligesom Broderen Christian en omhyggelig Opdragelse. Den 28de December 1584 beskikkedes den hidtilværende Rektor i Roskilde, Mester Povel Pedersen, til hans Tugtemester i Sorø. Med denne Lærer og med Adelsmanden Karl Bryske som Hovmester drog den 10aarige Prinds 1588 til fremmede Højskoler og erhvervede sig Færdighed i forskellige Sprog²⁾. Aaret efter at han var bleven Biskop i Slesvig blev han ogsaa Administrator af Stiftet Schwerin. Den 27de Marts 1624 døde han ugift i Bützow. Han var den sidste Mand, der før vore Dage bar Navn af Biskop af Slesvig.

De Forhandlinger, som 1618 paany vare indledede mellem Kongen og den gottorpske Hertug om en Overenskomst med Hensyn til Stiftsgodset, førte ligesaa lidt dengang til noget Resultat, som da de fornyedes efter Hertug Ulriks Død³⁾. Den danske Konge blev i Besiddelse af »Amtet

¹⁾ Herom vidner en Række Breve fra Christian IV til Kapitlet i Slesvig, til Statholderen Gert Rantzov o. a. angaaende Kapitlets og Stiftets Anliggender, meddelte af Noodt, Beiträge. II, 471 ff.

²⁾ Sjæl. Registre 12, 372. Ny kirkehist. Saml. III, 485. Hist. Tidsskr. III, 59. Nye Danske Mag. IV, 162—7.

³⁾ Waitz, Schlesw. Holsteins Geschichte. II, 456—7. I Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. 2939. 4 findes en Del Dokumenter vedkommende Striden om Stiftsgodset 1618—32. Der var efter Biskop Ulriks Død Tale om et Mageskifte, hvorved Hertugen af Gottorp skulde have Svavsted Amt mod at afstaa Aabenraa Amt til Kongen, og der var udnævnt Kommissærer til at undersøge Værdien af disse to Amter; men der blev dog ikke noget af Mageskiftet (et Brev herom, dat. Apenrade 27de Novbr. 1624, fra den hertugelige Embedsmand

Svavsted«, som Stiftsgodset nu almindelig kaldtes, indtil den ulykkelige Fred i Roskilde, da Hertugen af Gottorp for en længere Tid fik det i sin Magt. Domkapitlet, hvis Præbender alt i lang Tid havde været Forleninger saagodt-som uden al kirkelig Betydning, og med faa Undtagelser udelukkende gaves til Adelsmænd og Hofembedsmænd, kom nu ogsaa til at staa under den gottorpske Hertug. Ved et Forlig, som afsluttedes 1661, blev dog Besættelsen af de halve Pladser i Domkapitlet forbeholdt den danske Konge, som strax sækulariserede de fire Pladser, som vare ham tilfaldne; Hertugen lod de daværende Domherrer beholde Præbenderne, saalænge de levede, hvorpaa ogsaa han indtog de ham tilfaldne Pladser. H. N. A. Jensen har holdt følgende Ligtale over det hensovede, »ærværdige« Domkapitel: »Saaledes ophørte da ubegrædt et Institut, som i sine første Tider vistnok havde været til stor Nytte for vort Lands Kirke, som paany organiseret efter Reformationen i from og forstandig Aand kunde være blevet til endnu større Nytte, naar denne Organisation havde været af større Varighed, men som overvældet af de materielle Interessers Herredømme, og ikke uden sine egne Medlemmers Skyld, havde fjernet sig mere og mere fra sin Bestemmelse og tilsidst var blevet fuldkommen unyttigt. Det er forgaact og forglemt, og kun Domkirkens, Domskolens og de forhenværende Domkapitelsgodsers Navne og Forhold have endnu bevaret nogle svage Spor af dets tidligere Tilværelse«²⁾).

Til Slutning endnu tvende hidtil utrykte Breve, som ere paaberaabte i det foregaaende.

Ægidius von der Lancken til den danske Rigsraad Albert Skeel findes i Geh.-Ark., Aflev. fra Justitsminist. Sk. 9 P. 125).

¹⁾ Pontoppidan, Ann. eccl. Dan. IV, 465. Becker, Saml. til Frederik III's Hist. I, 225. Jensen i Archiv für Staats- u. Kirchengesch. der Herzogth. Schleswig u. Holstein. III, 483.

1.

*Nielss Kaass, Cantzeler, fch Breff thett Stifft Slessuig an-
rerendis, vt sequitur.*

Frederich etc. Wor synderlig gunst thilforn. Wiider, att [eptherdj wij] komme wdj forfaring, att Gud almechtigste schall haffue kaldett hogborne Første Hertug Adolff, Hertug thill Slessuig, Holsten etc., salig och hoglofflig Ehukommelsse, och eptherdj thett Stifft Slessuig, som wij hannum hans Liiffsthiid haffue vndt och forleentt, epther hans Affgang er erledigit och Oss och Kronen hiemfalden, tha wille wij ether sampt Oss elsk^e Hendrich Rantzow, Stådtholder vdj wore Førsteudomme Slessuig och Holsten, Hendrich Below och Peder Rantzow, wore mend och raad, thilbethroett, befallitt och thilforordnitt haffue att schulle mett thett første forsamblis, och siiden samptlich begiffue ether thill Slessuig, och ther epther wor endelig alffuorlig meening Capittelitt thersammestetz foreholde, och j andre maade wor wilge forretthe och eptherkomme, epther wor obne Commission, som wij ether her hoes thilschicke. Thi bede wij ether och begere, attj strax mett thett første thilschriffue the andre for^{ae} wore Raad och godemend, och mett thennum beraumme thiid och stedt wforømmeligen att forsamblis, och ther epther ether thill Slessuig att begiffue, berorde wor Commission och befalling att eptherkomme. Ther mett scher oss synderligen thill wilge, etc. Actum Giedtzgaardt x Octobris Aar etc. 86.

Vdi liige maade sich Hendrich Below saadant et Breff, mutandis mutatis.

Sjælandske Tegnelser XVI, 87—88. (Kommissoriet findes ikke der indført).

2.

Brev fra Hertug Johan Adolf af Gottorp til Righshofmester Christoffer Valkendorf, om at hans Generalprovst og Hofpræst M. Jakob Fabricius maatte blive anerkjendt som Superintendent efter D. Povl v. Eitzen.

Von Gottes gnaden Johan Adolff, erwählter Bischoff zu Lubeck, Erbe zu Norwegen, Herzog zu Schlesewieg Holstein etc.

Vnsern gunstigen grus vnd geneigten willen zuuorn. Edler besonder lieber. Nachdeme der erwürdiger vnnd hochgelarter

vnser lieber getrewer Er Paulus von Eitzen, der heiligen schrift Doctor vnnd dieser Furstenthumbe Superintendens, vnlangst verstorben, vnnd dan die hohe notturfft erfordert, das bei diesen gefehrlichen vnnd geschwinden leufften, da sich allerhand Ketze-reyen vnd spaltungen in der Lehre zutragen, des Superintenden-ten Ambt in diesen furstenthumben mit einer duchtigen quali-ficirten Persone widerumb bestellet werde: So haben die kon. Wurde zu Dennemarcken etc. vnsern freundlichen geliebten herrn vettern, schwagern, brudern vndt gefattern wir schriftlich er-suchet, Se. Kon. Wurde freundlich bewilligen wolten, dass der erwürdiger vnd hochgelarter vnser Generalprobst, Hoffprediger vnnd lieber getrewer Err Jacobus Fabricius, welcher ein sehr gelarter, gottesfurchtiger, hochbegabter vnd friedfertiger Man, zu solchem uacirenden Superintendenten Ambte widerumb ver-ordenet vnd angenommen werden möchte. Inmassen ihr aus vnserm an Se. Konn. Wurden gethanem schreiben ferner ver-nehmen werden.

Weill wir dan wissen, das ihr nicht alleine hirinne viel guts thun vnd schaffen könnet, besondern auch dar zu, weill es zu befurderung der Ehre Gottes gemeinet, gantz wol geneigt sein werdet: So gesinnen wir hiemit an euch gunstiglich, Ihr wollet ein guter Befurderer sein, damit bei hochstgedachter Konn. Wurden vnser suchen stat finden, vnnd Se. Kon. W. vetterlich bewilligen mugte, dass obgemelter vnser hoffprediger zu dem uacirenden Superintendenten Ambte verordenet vnd angenommen werde. Solches gereicht vns zu dancknemigen gefallen. Vnndt wir seindts mit allem gunstigen guten willen, darzu wir euch wol zugethan pleiben, hinwieder zuerkennen geneigt. Datum auff vnserm Schlosse Gotorff den 18. Septembris Anno 1598.

J. Adolff.

Udskrift: Dem edlen vnserm besondern lieben Christoffer Walkendorff, Künn. Dennemarckischem Reichs Hoffmeistern, vff Glorup Erbgessenn.

Paategnet: Köpenhaffn 30 Sept. 1598.

Orig. i Geh.-Ark., Danske Selsk. Samlinger.